==

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==

ગુજરાત હાઈકોર્ટ, અમદાવાદ

આર/સેકન્ડ અપીલ નં. ૨૬૯/૨૦૧૮

વિથ

સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૧/૨૦૧૮

મંજૂરી અને સહી માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા

==

૧	શું સ્થાનિક સમાચારપત્રોના પત્રકારોને ચુકાદો જોવાની મંજૂરી આપી શકાય?	**હા**
૨	રિપોર્ટરને મોકલવામાં આવે કે નહીં?	**હા**
૩	શું માનનીય ન્યાયમૂર્તિઓ ચુકાદાની અંતિમ નકલ જોવા માગે છે?	**ના**

૪	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણ અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈ હુકમના અર્થઘટન અંગેનો કાયદાનો કોઈ મહત્વનો પ્રશ્ન સમાવિષ્ટ છે?	**ના**

નીચેની અદાલતોમાં આ ચુકાદાને પરિપત્રિત કરવો.

==

મૃતક ગંગાબેન તે મોતીજી ઠાકોર ની પુત્રી અને તે અમાજી હોથીજી ઠાકોર ની પત્ની ના કાયદેસરના વારસદારો

વિરુદ્ધ

માણેકલાલ ઈશ્વરલાલ પટેલ

==

ઉપસ્થિતિ:

અરજદાર(રો) નં. ૧, ૧.૧, ૧.૨, ૧.૩ તરફે શ્રી એસ્પી એમ. કાપડિયા (૧૮૬૫)

સામાવાળા(ઓ) નં. ૧, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૬.૧, ૧૬.૨, ૧૬.૩, ૧૮, ૧૯, ૨, ૨૦, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯ તરફે

સામાવાળા(ઓ) નં. ૧૭ તરફે વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મિહિર જોશી વિથ શ્રી હિતેશ વી. પટેલ (૬૦૯૦)

==

કોરમ**: માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા**

તારીખ: ૨૭/૦૯/૨૦૧૮

મૌખિક ચુકાદો

૧. સિવિલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૦૮ (ટૂંકમાં, 'સી.પી.સી.') ની કલમ ૧૦૦ હેઠળની આ સેકન્ડ અપીલ મૂળ વાદીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી છે અને તે અધિક સીનિયર સિવિલ જજ, અમદાવાદ (ગ્રામ્ય), મિરઝાપુર દ્વારા રેગ્યુલર

સિવિલ સ્યુટ નં. ૪૧/૨૦૧૦ માં પસાર કરાયેલા તારીખ ૨૯/૦૯/૨૦૧૭ ના ચુકાદા અને હુકમનામામાંથી ઉદ્‌ભવતી રેગ્યુલર સિવિલ અપીલ નં. ૪૨/૨૦૧૭ માં બીજા અધિક જિલ્લા ન્યાયાધીશ, અમદાવાદ (ગ્રામ્ય), મિરઝાપુર દ્વારા પસાર કરાયેલા તારીખ ૨૪/૦૪/૨૦૧૮ ના ચુકાદા અને હુકમનામા સામે નિર્દેશિત છે.

૨. સુવિધા ખાતર, હાલના અપીલકર્તાઓને હવે પછી 'મૂળ વાદીઓ' તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે અને સામાવાળાઓને હવે પછી 'મૂળ પ્રતિવાદીઓ' તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે.

૩. સેકન્ડ અપીલના મેમોમાં રજૂ કર્યા મુજબ, વાદીઓ દ્વારા તેમના પોતાના શબ્દોમાં રજૂ કરવામાં આવેલો કેસ નીચે મુજબ છે:

"૨.૨ દાવામાં વિવાદિત જમીન કે જે મકરબા, તાલુકો ઘાટલોડિયા, અમદાવાદ ખાતે આવેલી સર્વે નં. ૭૧૦, હિસ્સા નં. ૨, ક્ષેત્રફળ ૦-૨૧-૨૫ હે-આરે-ચો.મી. ધરાવતી જમીન (જે હવે પછી દાવોવાળી મિલકત તરીકે ઉલ્લેખિત છે) મૂળ મોતીજી અજુજીની હતી.

૨.૩ વાદીઓ મોતીજી અજુજી ઠાકોરની પુત્રી મૃતક ગંગાબેનના વારસદારો છે.

૨.૪ વાદીઓનો કેસ એવો છે કે દાવોવાળી મિલકત મોતીજી અજુજીની સ્વ-સંપાદિત મિલકત હતી. તેમનું અવસાન તારીખ ૦૯/૦૧/૧૯૪૪ ના

રોજ એક પુત્ર એટલે કે રણછોડજી અને વાદીઓના પૂર્વગામી હકદાર ગંગાબેનને પાછળ છોડીને થયું હતું.

૨.૫ વર્ષ ૧૯૭૪ માં મોતીજી અજુજીના અવસાન પર, દાવોવાળી મિલકત તેમના પુત્ર રણછોડજી અને પુત્રી ગંગાબેન બંને પર આવી ગઈ હતી. વાદીઓનો કેસ એવો છે કે ગંગાબેનનો દાવોવાળી મિલકતમાં ૧/૨ હિસ્સો હતો.

૨.૬ જોકે, માત્ર રણછોડજીનું નામ દર્શાવતી મહેસૂલી નોંધ નં. ૧૨૦૨ તારીખ ૧૦/૧૦/૧૯૭૪ ના રોજ મહેસૂલ રેકોર્ડમાં નોંધવામાં આવી હતી. સદર નોંધ તારીખ ૦૮/૧૧/૧૯૭૪ ના રોજ પ્રમાણિત થઈ હતી.

૨.૭ ગંગાબેનના ભાઈ રણછોડજી તારીખ ૦૧/૦૮/૧૯૮૭ ના રોજ અવસાન પામ્યા હતા. ગંગાબેન તારીખ ૦૬/૦૭/૨૦૦૯ ના રોજ અવસાન પામ્યા હતા.

૨.૮ ગંગાબેનના અવસાન પછી, ગંગાબેનના વારસદારો તરીકે વાદીઓને રણછોડજીના વારસદારો એવા પ્રતિવાદી નં. ૧ થી ૧૪ દ્વારા સામાવાળા નં. ૧૭ ની તરફેણમાં કરવામાં આવેલા તારીખ ૦૮/૦૪/૨૦૦૮, ૦૮/૦૪/૨૦૦૮ અને ૨૩/૦૬/૨૦૦૮ ના ત્રણ નોંધાયેલા વેચાણ દસ્તાવેજોના અમલ વિશે જાણ થઈ હતી.

૨.૯ ઉપર દર્શાવેલા આવા સંજોગોમાં, વાદીઓએ સિનિયર સિવિલ જજ, અમદાવાદ (ગ્રામ્ય), મિરઝાપુરની કોર્ટમાં રેગ્યુલર સિવિલ સ્યુટ નં. ૪૧/૨૦૧૦ દાખલ કરીને એવી જાહેરાત માંગી હતી કે વાદીઓનો દાવોવાળી મિલકતમાં ૧/૨ હિસ્સો છે અને એવી પણ જાહેરાત માંગી હતી કે તારીખ ૦૮/૦૪/૨૦૦૮, ૦૮/૦૪/૨૦૦૮ અને ૨૩/૦૬/૨૦૦૮ ના વેચાણ દસ્તાવેજો રદબાતલ અને શૂન્ય છે."

૨.૩ વાદી હિન્દુ હોવાથી અને પક્ષકારો હિન્દુ કાયદા દ્વારા શાસિત હોવાથી, વાદી પોતાના ભાઈ રણછોડજી સાથે દાવોવાળી મિલકતમાં સમાન હિસ્સાની હકદાર હતી. વાદી અભણ હતી અને વાદીને પોતાના ભાઈ પર પૂરો ભરોસો હતો. રણછોડજી સદર જમીનમાં ખેતી કરતા હતા. લગ્ન પછી તે પોતાની સાસરીમાં ગઈ હતી.

૨.૪ પ્રતિવાદી નં. ૧ એ મૂળ વાદી ગંગાબેનના હકો છીનવી લેવાના બદઈરાદાથી, ગંગાબેનનો દાવોવાળી મિલકતમાં હિસ્સો હોવાની હકીકત જાણવા છતાં, રણછોડજીભાઈ પાસેથી રૂ. ૪૩,૫૬૦/- માં તારીખ ૦૬/૦૭/૧૯૮૧ ના બંને વેચાણ દસ્તાવેજો કરાવી લીધા હતા. આવા વેચાણ દસ્તાવેજોના આધારે, તારીખ ૦૪/૦૯/૧૯૮૧ ની નોંધ નં. ૫૬૬૩ અને ૫૬૬૪ દ્વારા જમીન મહેસૂલ રેકોર્ડમાં પ્રતિવાદી નં. ૧ નું નામ નોંધવામાં આવ્યું હતું. વાદીઓએ આક્ષેપ કર્યો છે કે પ્રતિવાદી નં. ૧ એ મૂળ વાદીને તેના હકોથી વંચિત રાખવાના બદઈરાદા સાથે કપટપૂર્વક

વેચાણ દસ્તાવેજ કર્યો છે. આમ, પ્રતિવાદી નં. ૧ ની તરફેણમાં થયેલા વેચાણ દસ્તાવેજો કપટપૂર્ણ અને ગેરકાયદેસર છે અને કોઈપણ સંજોગોમાં વાદીનો અડધો હિસ્સો પ્રતિવાદી નં. ૧ ની તરફેણમાં તબદીલ કરતા નથી.

૨.૫ પ્રતિવાદી નં. ૧ એ અન્ય વ્યક્તિઓની તરફેણમાં વેચાણ દસ્તાવેજો કર્યા છે. ત્યારબાદ વિવિધ વ્યક્તિઓ દ્વારા વેચાણ વ્યવહારો કરવામાં આવ્યા છે. આવા તમામ વ્યક્તિઓને દાવામાં પ્રતિવાદી તરીકે જોડવામાં આવ્યા છે. દાવામાં, વાદીઓએ દાવોવાળી મિલકતમાં પોતાનો અડધો હિસ્સો હોવાની જાહેરાત માટે અરજ કરી છે. વાદીઓએ એવી પણ અરજ કરી છે કે પ્રતિવાદીઓની તરફેણમાં થયેલા વેચાણ દસ્તાવેજો રદબાતલ અને શૂન્ય છે અને તે વેચાણ દસ્તાવેજો વાદીઓ પર બંધનકર્તા નથી. વાદીઓએ ફરજિયાત મનાઈ હુકમ માટે પણ અરજ કરી છે.

૨.૬ મૂળ વાદીનો કેસ એવો છે કે જ્યારે તારીખ ૨૮/૦૩/૨૦૦૫ ના રોજ તે લગ્ન પ્રસંગમાં હાજરી આપવા અંબાજી ખાતે પોતાના નજીકના સંબંધીના ઘરે ગઈ હતી, ત્યારે તેને પોતાની સાથે થયેલા કપટ વિશે અને પ્રતિવાદી નં. ૧ ની તરફેણમાં થયેલા વેચાણ દસ્તાવેજો વિશે જાણ થઈ હતી. તે પછી, તેણે સબ-રજિસ્ટ્રાર તેમજ સિટી મામલતદારની કચેરીમાં તપાસ કરાવી હતી. તેણે સંબંધિત દસ્તાવેજોની નકલો મેળવવા માટે અરજીઓ કરી હતી. આવી નકલો તારીખ ૧૬/૦૭/૨૦૦૫ અને ૨૦/૧૨/૨૦૦૫ ના રોજ મેળવવામાં આવી હતી. આવા સંજોગોમાં,

કપટની શોધ વર્ષ ૨૦૦૫ માં થઈ હતી.

૩.૦ વાદગ્રસ્ત ચુકાદો ગેરકાયદેસર અને ભૂલભરેલો છે અને નીચેના આધારો પર રદ થવાને પાત્ર છે:
૩.૧ એપેલેટ કોર્ટનો વાદગ્રસ્ત ચુકાદો કાયદા અને કેસની હકીકતોથી વિપરીત છે.

૩.૨ અપીલકર્તાઓએ એપેલેટ કોર્ટ સમક્ષ વિગતવાર લેખિત રજૂઆતો દાખલ કરી હતી. જોકે, વાદગ્રસ્ત ચુકાદામાં, એપેલેટ કોર્ટે અપીલકર્તાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી મહત્વપૂર્ણ રજૂઆતો ધ્યાને લીધી નથી.

૩.૩ એપેલેટ કોર્ટે રેકોર્ડ પરના મૌખિક પુરાવા તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવાઓને યોગ્ય રીતે ધ્યાને લેવામાં નિષ્ફળતા દર્શાવી છે.

૩.૪ એપેલેટ કોર્ટે અપીલકર્તાઓ દ્વારા ટાંકવામાં આવેલા ચુકાદાઓની યાદી આપી છે, તેમ છતાં, એપેલેટ કોર્ટ દ્વારા તે ધ્યાને લેવામાં આવ્યા નથી.

૩.૫ મૂળ વાદી દાવોવાળી મિલકતમાં પોતાનો અડધો હિસ્સો હોવાનું સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ ગઈ છે તેવું ઠરાવવામાં એપેલેટ કોર્ટે ભૂલ કરી છે.

૩.૬ દાવો મુદ્દત કાયદાથી બાધિત છે તેવું ઠરાવવામાં એપેલેટ કોર્ટે ભૂલ કરી છે.

૩.૭ એપેલેટ કોર્ટ એ બાબત ધ્યાને લેવામાં નિષ્ફળ રહી કે ભાગલાની રાહત એ સહ-માલિકીની આનુષંગિક બાબત છે અને સહ-માલિક દ્વારા કોઈપણ સમયે મિલકતના ભાગલા માંગી શકાય છે. ભાગલાની રાહત ક્યારેય મુદ્દત બહાર હોઈ શકે નહીં.

૩.૮ એપેલેટ કોર્ટ એ બાબત ધ્યાને લેવામાં નિષ્ફળ રહી કે પ્રતિવાદીઓ દ્વારા આચરવામાં આવેલું કથિત કપટ પ્રતિવાદી નં. ૧ ની તરફેણમાં થયેલા વેચાણ દસ્તાવેજને દૂષિત કરે છે અને તેને રદબાતલ અને શૂન્ય બનાવે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં પ્રતિવાદી નં. ૧ કે પછીના કોઈપણ તબદીલી મેળવનારને દાવોવાળી મિલકતમાં કોઈ હક, ટાઇટલ કે હિત પ્રાપ્ત થશે નહીં. કોર્ટે એ બાબતની અવગણના કરી છે કે તારીખ ૦૬/૦૭/૧૯૮૧ ના બંને વેચાણ દસ્તાવેજોમાં, જાણીજોઈને અને ઈરાદાપૂર્વક એવું ખોટું નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે કે રણછોડજીભાઈને કોઈ બહેનો નથી. આ બાબત પોતે જ વેચાણ દસ્તાવેજોને દૂષિત કરે છે અને તેને રદબાતલ અને શૂન્ય બનાવે છે.

૩.૯ એપેલેટ કોર્ટ એ સમજવામાં નિષ્ફળ રહી કે જો પ્રતિવાદી નં. ૧ ની તરફેણમાં થયેલા વેચાણ દસ્તાવેજો સંપૂર્ણપણે રદબાતલ અને શૂન્ય તરીકે દૂષિત ન ગણાય તો પણ, તે માત્ર રણછોડજીભાઈના અડધા હિસ્સાની જ તબદીલી કરી શકે છે. વેચાણ દસ્તાવેજો મૂળ વાદી ગંગાબેનના હક, ટાઇટલ અને હિત પ્રતિવાદી નં. ૧ ને અથવા પછીના

કોઈપણ તબદીલી મેળવનારને તબદીલ કરી શકતા નથી.

૩.૧૦ એપેલેટ કોર્ટ એ સમજવામાં નિષ્ફળ રહી કે દાવોવાળી મિલકત સંદર્ભે જમીનને બે ટુકડાઓમાં વહેંચીને બે અલગ-અલગ વેચાણ દસ્તાવેજો કરવામાં આવ્યા હતા. દાવોવાળી જમીન ખેતીની જમીન હતી અને તેના ટુકડા કરવાની પરવાનગી નહોતી. પ્રતિવાદી નં. ૧ ની તરફેણમાં થયેલા વેચાણ દસ્તાવેજો બોમ્બે પ્રિવેન્શન ઓફ ફ્રેગમેન્ટેશન એન્ડ કન્સોલિડેશન ઓફ હોલ્ડિંગ્સ એક્ટ, ૧૯૪૭ ની જોગવાઈઓ હેઠળ બાધિત છે અને રદબાતલ અને શૂન્ય છે. દાવોવાળી જમીનના ભાગોના વેચાણ દસ્તાવેજો કરવામાં આવ્યા તે પહેલાં, બોમ્બે લેન્ડ રેવન્યુ કોડની જોગવાઈઓ હેઠળ જમીનનું કોઈ વિભાજન કરવામાં આવ્યું ન હતું.

૩.૧૧ એપેલેટ કોર્ટ એ બાબત ધ્યાને લેવામાં નિષ્ફળ રહી છે કે કપટ વર્ષ ૨૦૦૫ માં શોધી કાઢવામાં આવ્યું હતું અને વાદીઓને વર્ષ ૨૦૦૫ માં પ્રતિવાદી નં. ૧ ની તરફેણમાં થયેલા વેચાણ દસ્તાવેજોની જાણ થઈ હતી, તેથી લિમિટેશન એક્ટ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૧૭ ને ધ્યાને લેતાં દાવો અધિકારક્ષેત્ર/મુદ્દતની અંદર હતો.

૩.૧૨ કેસનું અત્યંત મહત્વનું પાસું કે વાદીઓને કથિત કપટ અને વેચાણ દસ્તાવેજોના અમલની હકીકત વિશે માત્ર વર્ષ ૨૦૦૫ માં જ જાણ થઈ હતી, તે એપેલેટ કોર્ટ દ્વારા ધ્યાને લેવામાં આવ્યું નથી અને આ બાબત

પોતે જ ચુકાદાને દૂષિત કરે છે.

૩.૧૩ વાદગ્રસ્ત ચુકાદાના ફકરા ૭ માં, એપેલેટ કોર્ટે ઠરાવ્યું છે કે મયૂખ હિન્દુ કાયદો જે ગુજરાતના ભાગ પર લાગુ થાય છે, તે માતૃસત્તાક પરિવાર અને મિલકતમાં સ્ત્રીઓના હકની વાત કરે છે. જોકે, વર્તમાન કેસમાં સદર મયૂખ હિન્દુ કાયદો લાગુ પડે છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે આ મુદ્દા પર આગળ વિચારણા કરવામાં આવી ન હતી.

૩.૧૪ મુદ્દા નં. ૩ અને ૪ સંદર્ભે ટ્રાયલ કોર્ટના નિર્ણયને બહાલી આપવામાં એપેલેટ કોર્ટે ભૂલ કરી છે. આવા મુદ્દાઓની સાબિતીનો બોજો પ્રતિવાદીઓ પર હતો અને પ્રતિવાદીઓ આવો બોજો અદા કરવામાં નિષ્ફળ રહ્યા છે."

૪. પ્રતિવાદીઓ ટ્રાયલ કોર્ટ સમક્ષ હાજર થયા અને દાવાનો વિરોધ કર્યો. પ્રતિવાદીઓએ આંક ૧૯ થી પોતાની લેખિત કેફિયત દાખલ કરી અને વાદીઓનો દાવોવાળી મિલકતમાં કોઈ હક, ટાઇટલ કે હિત હોવાનો ઇનકાર કર્યો. પ્રતિવાદીઓનો બચાવ એવો છે કે દાવોવાળી મિલકત એ વારસાગત (પિતૃક) મિલકત છે. મોતીજી અજુજીનું અવસાન તારીખ ૦૯/૦૧/૧૯૪૪ ના રોજ થયું હતું. મોતીજી અજુજીના અવસાનની તારીખે, પુત્રી હોવાના નાતે ગંગાબેનનો દાવોવાળી મિલકતમાં કોઈ હક નહોતો. પ્રતિવાદીઓએ મુદ્દતનો મુદ્દો પણ ઉઠાવ્યો હતો અને દાવોવાળી મિલકતના ભાગલા અને કબજો માંગ્યા વિના દાવો

દાખલ કરવામાં આવ્યો હોવાના આધારે દાવાની ચાલવાપાત્રતા સામે પણ વાંધો ઉઠાવ્યો હતો.

૫. એ બાબત નિર્દેશિત કરવામાં આવી છે કે મિતાક્ષરા કાયદા કે મયૂખ કાયદા હેઠળ પુત્રીઓના હકો માન્ય નથી અને આવી મિલકતમાં વારસો મેળવવાના પુત્રીઓના હકો સંદર્ભે બંને કાયદા હેઠળ મૃતક પિતાની મિલકતના વારસામાં પુત્રો અને પુત્રીઓ વચ્ચે કોઈ તફાવત નથી. પ્રતિવાદીઓએ વધુમાં નિર્દેશ કર્યો હતો કે દાવો તદ્દન મુદ્દત બહાર છે. પ્રશ્નવાળી જમીન વર્ષ ૧૯૮૧ માં ગંગાબેનના મૃતક ભાઈ એટલે કે વાદીના ભાઈ દ્વારા વેચી દેવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ પ્રશ્નવાળી જમીન ઘણા હાથોમાં બદલાઈ છે અને આખરે તે પ્રતિવાદી નં. ૮ થી ૧૪ અને ૧૭ દ્વારા ખરીદવામાં આવી હતી. આ દરેક પ્રતિવાદીઓના પોતાના સંબંધિત હિસ્સા છે અને તેઓ દાવોવાળી મિલકતના શુદ્ધ બુદ્ધિપૂર્વકના ખરીદદારો છે. ગંગાબેન એટલે કે વાદીએ પુખ્ત વય પ્રાપ્ત કર્યા પછી ત્રણ વર્ષમાં દાવો દાખલ કરવાનું યોગ્ય માન્યું ન હતું.

૬. પક્ષકારોના લખાણોને ધ્યાને રાખીને, ટ્રાયલ કોર્ટે નીચે મુજબના મુદ્દાઓ ઘડ્યા હતા:

"(૧) શું વાદી સાબિત કરે છે કે દાવાના ફકરા 'એ' માં દર્શાવેલ દાવોવાળી મિલકતમાં તેનો ૧/૨ હિસ્સો છે?

(૨) શું વાદી સાબિત કરે છે કે તે પ્રતિવાદીઓ પાસેથી દાવોવાળી

મિલકતનો તે હિસ્સો મેળવવા માટે હકદાર છે?

(૩) શું પ્રતિવાદીઓ સાબિત કરે છે કે આ દાવો મુદ્દત બહાર છે?

(૪) શું પ્રતિવાદીઓ સાબિત કરે છે કે તેઓ નોંધાયેલા વેચાણ દસ્તાવેજ આધારે દાવોવાળી મિલકતના એકમાત્ર માલિક બન્યા છે?

(૫) શું વાદી અરજ કર્યા મુજબની જાહેરાત અને મનાઈ હુકમ મેળવવા હકદાર છે?

(૬) શો હુકમ અને હુકમનામું?"

૭. ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા ઉપર નિર્દેશિત મુદ્દાઓના જવાબો નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યા હતા:

"(૧) મુદ્દો નં. ૧ સાબિત થયેલ નથી.

(૨) મુદ્દો નં. ૨ સાબિત થયેલ નથી.

(૩) મુદ્દો નં. ૩ સાબિત થયેલ છે.

(૪) મુદ્દો નં. ૪ સાબિત થયેલ છે.

(૫) મુદ્દો નં. ૫ સાબિત થયેલ નથી.

(૬) મુદ્દો નં. ૬ આખરી હુકમ મુજબ."

૮. ટ્રાયલ કોર્ટે મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવાની મૂલવણી કરીને અને કાયદાની સ્થિતિને ધ્યાને રાખીને વાદીઓ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલો દાવો નામંજૂર કર્યો હતો. ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલા ચુકાદા અને હુકમનામાથી અસંતુષ્ટ થઈને વાદીઓએ ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટ, અમદાવાદ (ગ્રામ્ય), મિરઝાપુર ખાતે રેગ્યુલર સિવિલ અપીલ નં. ૭૮/૨૦૧૭ દાખલ કરી હતી. નીચલી એપેલેટ કોર્ટે સમગ્ર મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવાની પુનઃ મૂલવણી કરીને અને કાયદાની સ્થિતિને પણ ધ્યાને રાખીને વાદીઓ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલ નામંજૂર કરી હતી અને તે રીતે દાવો નામંજૂર કરતા ટ્રાયલ કોર્ટે પસાર કરેલા ચુકાદા અને હુકમનામાને બહાલી આપી હતી.

૯. નીચલી એપેલેટ કોર્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલા ચુકાદા અને હુકમથી અસંતુષ્ટ થઈને, વાદીઓ સી.પી.સી. ની કલમ ૧૦૦ હેઠળની આ સેકન્ડ અપીલ સાથે આ કોર્ટ સમક્ષ અહીં ઉપસ્થિત થયા છે.

૧૦. સેકન્ડ અપીલના મેમોરેન્ડમમાં કાયદાના મહત્વના પ્રશ્નો તરીકે નીચેના પ્રશ્નો ઘડવામાં આવ્યા છે:

> *"૪.૧ શું એપેલેટ કોર્ટે પોતાની અંદર નિહિત અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ ન કરીને કાયદાની ભૂલ કરી છે?*
>
> ૪.૨(એ) શું એપેલેટ કોર્ટનો ચુકાદો એ હકીકતના આધારે વિકૃત છે કે તેણે ટાંકવામાં આવેલા ચુકાદાઓ સહિત અપીલકર્તાઓ દ્વારા ઉઠાવવામાં

આવેલી વિવિધ મહત્વપૂર્ણ હકીકતો અને દલીલો ધ્યાને લીધી નથી?

૪.૨(બી) શું ઉપરોક્ત સામગ્રી ધ્યાને ન લેવી એ યોગ્ય વિચારણાના અભાવ અને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોના ભંગ સમાન છે?

૪.૨(સી) શું ઉપરોક્ત વિકૃતિ, વિચારણાનો અભાવ અને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન વાદગ્રસ્ત ચુકાદાને દૂષિત કરે છે?

૪.૨(ડી) શું ઉપરોક્ત વિકૃતિ, વિચારણાનો અભાવ અને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન વાદગ્રસ્ત ચુકાદાને રદ કરવાને પાત્ર અને સિવિલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૦૮ ની જોગવાઈઓ હેઠળ પુનઃવિચારણા માટે એપેલેટ કોર્ટને રિમાન્ડ કરવાને પાત્ર બનાવે છે?

૪.૩ શું કપટ તારીખ ૦૬/૦૭/૧૯૮૧ ના વેચાણ દસ્તાવેજોને દૂષિત કરે છે?

૪.૪ જ્યારે મૂળ વાદીનો દાવોવાળી મિલકતમાં અડધો હિસ્સો હતો ત્યારે શું રણછોડજી કાયદાકીય રીતે સમગ્ર દાવોવાળી મિલકતના સંપૂર્ણ હકો પ્રતિવાદી નં. ૧ ને તબદીલ કરી શક્યા હોત?

૪.૫ શું તારીખ ૦૬/૦૭/૧૯૮૧ ના વેચાણ દસ્તાવેજો માત્ર રણછોડજીભાઈના અડધા હિસ્સા પૂરતા જ અમલી બને છે અને મૂળ વાદીના અડધા હક, ટાઇટલ અને હિતને અસર કરતા નથી?

૪.૬ શું લિમિટેશન એક્ટની કલમ ૧૭ ના આધારે દાવો સમયમર્યાદામાં છે?

૪.૭ શું સહ-માલિક દ્વારા ભાગલાની રાહત ક્યારેય મુદ્દત બહાર હોઈ શકે

૪.૮ શું બોમ્બે પ્રિવેન્શન ઓફ ફ્રેગમેન્ટેશન એન્ડ કન્સોલિડેશન ઓફ હોલ્ડિંગ્સ એક્ટ, ૧૯૪૭ ની જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘનના કારણે તારીખ ૦૬/૦૭/૧૯૮૧ ના વેચાણ દસ્તાવેજો શૂન્ય છે?

૪.૯ શું બોમ્બે લેન્ડ રેવન્યુ કોડની જોગવાઈઓ હેઠળ ખેતીની જમીનના વિભાજન વિના, બે ભાગમાં દાવોવાળી મિલકતનું વેચાણ બોમ્બે પ્રિવેન્શન ઓફ ફ્રેગમેન્ટેશન એન્ડ કન્સોલિડેશન ઓફ હોલ્ડિંગ્સ એક્ટ, ૧૯૪૭ ની કલમ ૯ ના ઉલ્લંઘન તરીકે વેચાણને દૂષિત કરે છે?

૪.૧૦ શું મયૂખ હિન્દુ કાયદા હેઠળ મૂળ વાદીનો દાવોવાળી મિલકતમાં હક હતો?"

<u>● વાદીઓ તરફે રજૂઆતો:</u>

૧૧ વાદીઓ તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ શ્રી આસ્પી કાપડિયાએ તેમની લેખિત રજૂઆતો દાખલ કરેલ છે. વાદીઓ વતી લેખિત રજૂઆતો નીચે મુજબ છે:

"૧. અમદાવાદ જિલ્લાના મકરબા ગામે આવેલી અને ૧૪,૬૭૦ ચોરસ મીટર ક્ષેત્રફળ ધરાવતી સર્વે નં. ૭૧૦ વાળી જમીન (જે હવે પછી "સદર દાવાવાળી જમીન" તરીકે ઉલ્લેખિત છે) માં પોતાના અડધા અવિભાજિત હિસ્સાના ભાગલાની માંગણી કરવા માટે ગંગાબેન મોતીજી ઠાકોર (વાદી) દ્વારા સ્પેશિયલ સિવિલ સ્યુટ નં. ૨૪૪/૨૦૦૫ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. સદર દાવાવાળી જમીન મૂળ અજ્જુજી પાનાજી ઠાકોર (વાદીના દાદા) ની માલિકીની હતી. તે તેમની વ્યક્તિગત મિલકત હતી. અજ્જુજી પાનાજી ઠાકોરના અવસાન પર, સદર દાવાવાળી જમીન મોતીજી અજ્જુજી ઠાકોર (વાદીના પિતા) ને વારસામાં મળી હતી. મોતીજી અજ્જુજી ઠાકોર સદર મિલકત પોતાની વ્યક્તિગત મિલકત તરીકે ધરાવતા હતા અને કોપાર્સનરી મિલકત તરીકે નહીં. મોતીજી અજ્જુજી ઠાકોરે સદર મિલકત પોતાના પિતા પાસેથી વારસાઈથી મેળવી હતી અને સર્વાઈવરશિપથી નહીં. સદર દાવાના ફકરા ૧, ૨ અને ૩ માં કરવામાં આવેલા કથનો પરથી આ સ્પષ્ટ થાય છે.

૨. સદર દાવાના ફકરા ૨ માં કુટુંબ વૃક્ષ આપવામાં આવેલ છે. મોતીજી અજ્જુજી ઠાકોરને ચાર પુત્રીઓ અને બે પુત્રો હતા. ગંગાબેન (વાદી) અને રણછોડજી સિવાય અન્ય તમામ કોઈ પણ સંતાન વિના મૃત્યુ પામ્યા હતા. આમ, ગંગાબેન અને રણછોડજી મોતીજી અજ્જુજી ઠાકોરના બે વારસદારો હતા.

૩. મોતીજી અજ્જુજી ઠાકોરનું અવસાન તારીખ ૦૯.૦૧.૧૯૪૪ ના રોજ થયું હતું. તેમના અવસાન પર, સદર દાવાવાળી મિલકત ગંગાબેન અને રણછોડજી પર વારસાઈથી (સર્વાઈવરશિપથી નહીં) ઉતરી આવી હતી. નીચે જણાવ્યા મુજબ, વર્ષ ૧૯૫૬ માં જ્યારે હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ ઘડવામાં આવ્યો તે પહેલાં, બોમ્બે અને ગુજરાતના અમુક ભાગોમાં જૂના હિન્દુ લો ની મયુખ શાખા લાગુ પડતી હતી. મયુખના વારસાઈના નિયમો હેઠળ, પુત્રોની સાથે સાથે પુત્રીઓ પણ પિતાની મિલકત વારસાઈથી મેળવવા હકદાર હતી. આમ, અપીલકર્તા ગંગાબેન પોતાના ભાઈ રણછોડજી સાથે સદર દાવાવાળી જમીનના સહ-માલિક બન્યા હતા. રણછોડજી સદર જમીનનો કબજો ધરાવતા હતા અને તેની ખેતી કરતા હતા. આમ, રણછોડજી પોતાના માટે તેમજ પોતાની બહેન એટલે કે ગંગાબેનના હિસ્સાના સંબંધમાં વિશ્વાસુ તરીકે મિલકતનો કબજો ધરાવતા હતા. ગંગાબેનને પોતાના ભાઈ પર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને તેમના ઈરાદાઓ પર કોઈ શંકા નહોતી. ગંગાબેન લગ્નગ્રંથિથી જોડાયા હતા અને તેમના સાસરે અલગ રહેતા હતા.

૪. રણછોડજીએ તારીખ ૦૬.૦૭.૧૯૮૧ ના રોજ સમગ્ર મિલકત પ્રતિવાદી નં. ૧ ને તબદીલ કરવાનો ઢોંગ કરીને પ્રતિવાદી નં. ૧ ની તરફેણમાં સદર દાવાવાળી જમીનના બે અલગ અલગ વેચાણ દસ્તાવેજો કરી આપ્યા હતા. સદર વેચાણ દસ્તાવેજો ગંગાબેનને જાણ કર્યા વિના

તેમની પીઠ પાછળ કરવામાં આવ્યા હતા. વાસ્તવમાં, વેચાણ દસ્તાવેજોમાં ઈરાદાપૂર્વક અને સ્પષ્ટપણે ખોટું કથન કરવામાં આવ્યું હતું કે રણછોડજીને કોઈ બહેનો નહોતી. આમ, વેચાણ દસ્તાવેજો કપટપૂર્વક કરવામાં આવ્યા હતા અને તેથી કપટના કારણે સદર વેચાણ દસ્તાવેજો દૂષિત ઠર્યા હતા. ત્યારબાદ, પ્રતિવાદી નં. ૧ એ સદર દાવાવાળી મિલકત અન્ય વ્યક્તિઓને તબદીલ કરેલ છે. તમામ અનુગામી તબદીલી મેળવનારાઓ સદર દાવામાં પ્રતિવાદીઓ છે.

૫. વર્ષ ૨૮.૦૩.૨૦૦૫ માં, ગંગાબેન કુટુંબમાં લગ્ન પ્રસંગમાં હાજરી આપવા માટે આંબલી ગામે ગયા હતા. તે સમયે, તેમને તે હકીકતની જાણ થઈ કે રણછોડજીએ વર્ષ ૧૯૮૧ માં સદર દાવાવાળી મિલકત વેચી દીધી હતી. તે પછી, તેમણે પૂછપરછ કરી અને સંબંધિત દસ્તાવેજોની નકલો મેળવી તથા સદર દાવાવાળી મિલકતોમાં પોતાના અડધા અવિભાજિત હિસ્સાનો દાવો કરીને તાત્કાલિક દાવો દાખલ કર્યો.

૬. સદર દાવામાં, ગંગાબેને સદર દાવાવાળી મિલકતમાં પોતાના અડધા હિસ્સાના ભાગલા માટે અરજ કરેલ છે. ટ્રાયલ કોર્ટે તેના તારીખ ૨૯.૦૯.૨૦૧૭ ના ચુકાદા અને હુકમનામા દ્વારા દાવો નામંજૂર કર્યો હતો. ગંગાબેને ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટ સમક્ષ રેગ્યુલર સિવિલ અપીલ નં. ૭૮/૨૦૧૭ દાખલ કરેલ હતી. ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટે તેના તારીખ ૨૪.૦૪.૨૦૧૮ ના ચુકાદા અને હુકમનામા દ્વારા સદર અપીલ નામંજૂર કરી હતી. તેનાથી વ્યથિત

થઈને, ગંગાબેને હાલની બીજી અપીલ દાખલ કરેલ છે.

૭. ટ્રાયલ કોર્ટ તેમજ ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટનો ચુકાદો અને હુકમનામું ભૂલભરેલું છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ, મોતીજી અજ્જુજી ઠાકોરના હાથમાં સદર દાવાવાળી મિલકત તેમની વ્યક્તિગત મિલકત હતી (અને કોપાર્સનરી મિલકત નહીં). આમ, તેમના અવસાન પર, મિલકત તેમના પુત્ર અને પુત્રી એટલે કે રણછોડજી અને ગંગાબેન પર વારસાઈથી ઉતરી આવી હતી અને સર્વાઇવરશિપથી નહીં. વર્ષ ૧૯૫૬ માં હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ ઘડવામાં આવ્યો તે પહેલાં, હિન્દુ પુરૂષની વારસાઈ જૂના હિન્દુ લો દ્વારા સંચાલિત થતી હતી. જૂના હિન્દુ લો ની મયુખ શાખા બોમ્બે અને ગુજરાતના અમુક ભાગોમાં લાગુ પડતી હતી. મયુખના વારસાઈના નિયમો હેઠળ, પુત્રોની સાથે સાથે પુત્રીઓ પણ પિતાની મિલકત વારસાઈથી મેળવવા હકદાર હતી. બોમ્બે અને ગુજરાત રાજ્યના અમુક ભાગોમાં, મયુખ લો લાગુ પડે છે. આ બાબત ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટે પણ તેના ચુકાદાના ફકરા ૭ માં સ્વીકારેલ છે. કેવિએટ પર રહેલા સામાવાળાઓએ આ માનનીય અદાલતના નીચે મુજબના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો હતો:
૧) ૨૦૦૭ (૧) જી.એલ.એચ. ૪૦૩ લલિતાબેન વિ. નીરૂબેન રમણભાઈ સુથાર અને

૨) ૨૦૧૮ (૨) જી.એલ.એચ. ૨૯૪ - ગુજરાત રાજ્ય વિ. શિવરાજસિંહ હરિશ્ચંદ્રસિંહ.

ઉપરોક્ત બંને ચુકાદાઓ અપીલકર્તાના કેસને કોઈપણ રીતે નિષ્ફળ બનાવતા નથી. બંને કેસો કોપાર્સનરો તરીકે સ્ત્રીઓના હકોના સંબંધમાં છે અને સર્વાઇવરશિપ પર આધારિત છે તથા વારસાઈ પર નહીં. વાસ્તવમાં, ૨૦૦૭ (૧) જી.એલ.એચ. ૪૦૩ માં રિપોર્ટ થયેલા ચુકાદામાં, તેના ફકરા ૭ માં, માનનીય અદાલતે એવું અવલોકન કર્યું છે કે મયુખ હિન્દુ લો માતૃપ્રધાન કુટુંબ અને મિલકતમાં સ્ત્રીઓના હકની વાત કરે છે. આમ, કાયદાના એક સંપૂર્ણ સિદ્ધાંત તરીકે એવું ન કહી શકાય કે ૧૯૫૬ પહેલાં, પુત્રીઓને ક્યારેય તેમના પિતાની મિલકત વારસાઈથી મળી નહોતી. મુલ્લા દ્વારા લિખિત હિન્દુ લો ની ૨૨મી આવૃત્તિના સંબંધિત અંશો આ માનનીય અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. એપેલેટ કોર્ટે, ચુકાદાના ફકરા ૭ માં મયુખ હિન્દુ લો અને મિલકતમાં સ્ત્રીઓના હક અંગે અવલોકનો કર્યા હોવા છતાં, ખોટી દિશા પકડી લીધી છે અને હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ, ૧૯૫૬ ના પશ્ચાતવર્તી અમલના પાસા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે, જે પાસાની કોઈ સુસંગતતા જ નહોતી.

૮. નીચલી અદાલતોએ એવું પણ ખોટી રીતે ઠરાવ્યું છે કે દાવો મુદ્દત બહાર છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે વાદીની સદર દાવાવાળી મિલકતમાં અડધા હિસ્સાના ભાગલાની અરજ કરતો દાવો સમયમર્યાદાથી બાધિત કહી શકાય નહીં. ૧૯૮૧ માં રણછોડજી દ્વારા વેચાણ સમયે, સદર દાવાવાળી મિલકતમાં અડધો હિસ્સો ધરાવતા રણછોડજી ગંગાબેનના

અડધા હિસ્સા સહિતની સમગ્ર મિલકત તબદીલ કરવા સક્ષમ ન હતા. આમ, ગંગાબેનનો અડધો હિસ્સો અપ્રભાવિત રહ્યો અને ગંગાબેન કાયદાની દ્રષ્ટિએ તબદીલી મેળવનારાઓ સાથે અડધા હિસ્સાના સહ-માલિક તરીકે ચાલુ રહ્યા.

સહ-માલિક કોઈપણ સમયે ભાગલા માંગવા હકદાર છે. લિમિટેશન એક્ટ ભાગલા માંગવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરતો નથી. ભાગલા એ સહ-માલિકીનું સહવર્તી પરિણામ છે અને તેથી, કોઈપણ સમયે ભાગલા માંગી શકાય છે. બીજું કે, રણછોડજી સહ-માલિક હોવાથી તેમનો કબજો ગંગાબેન વિરુદ્ધ પ્રતિકૂળ ગણી શકાય નહીં. ગમે તે સંજોગોમાં, સદર દાવામાં એવી સ્થિતિ પણ રહી નથી. ઉપરોક્ત બે સિદ્ધાંતો માટે, અપીલકર્તા નીચે મુજબના બે ચુકાદાઓ પર આધાર રાખે છે:

૧) એ.આઈ.આર. ૧૯૭૧ એસ.સી. ૨૧૮૪ (ફકરા ૧૯ અને ૨૧) સૈયદ શાહ ગુલામ ગૌસ મોહિઉદ્દીન વિ. સૈયદ શાહ અહેમદ મોહિયુદ્દીન કામિસુલ કાદરી અને

૨) (૧૯૯૫) ૪ એસ.સી.સી. ૪૯૬ વિદ્યાદેવી વિ. પ્રેમ પ્રકાશ

વળી, વેચાણ દસ્તાવેજો કપટપૂર્વક કરવામાં આવ્યા હતા. વર્ષ ૨૦૦૫ માં કપટની જાણ થઈ હતી. આમ લિમિટેશન એક્ટની કલમ ૧૭ અમલમાં આવશે અને તેથી દાવો પણ સમયમર્યાદાની અંદર રહેશે.

૯. આમ, હાલની બીજી અપીલ આ માનનીય અદાલતમાં વિચારણાને

પાત્ર છે. વિવિધ પાસાઓ પર યોગ્ય તારણો પર પહોંચવા માટે સદર દાવામાં રજૂ થયેલા પુરાવા જોવા જરૂરી રહેશે. સદર હેતુ માટે, એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે રેકોર્ડ અને પ્રોસિડિંગ્સ મંગાવવા અને તપાસવા જરૂરી છે. રેકોર્ડ અને પ્રોસિડિંગ્સની તપાસ કર્યા વિના, ન્યાયનો ભંગ થવાની શક્યતા છે.”

•પ્રતિવાદીઓ તરફે રજૂઆતો:

૧૨ સામાવાળા નં. ૧૭ તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ શ્રી વિમલ પટેલની સહાયતાવાળા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મિહિર જોશીએ આ બીજી અપીલનો ભારપૂર્વક વિરોધ કર્યો છે. શ્રી જોશી રજૂઆત કરે છે કે મૂળ વાદી એટલે કે ગંગાબેન મોતીજી ઠાકોરને કોઈપણ સમયે સદર દાવાવાળી મિલકતમાં કોઈ હક નહોતો અને મયુખ હિન્દુ લો હેઠળ તો બિલકુલ નહોતો તેવો દ્રષ્ટિકોણ અપનાવવામાં નીચલી અદાલતો દ્વારા કોઈ ભૂલ, કાયદાની ભૂલની વાત તો દૂર રહી, કરવામાં આવી હોવાનું કહી શકાય નહીં. શ્રી જોશી એવી રજૂઆત કરશે કે સ્વીકાર્યા વિના ક્ષણભર માટે એવું માની લઈએ કે હાલના કેસમાં વારસાઈ હિન્દુ લો ની મયુખ શાખા દ્વારા સંચાલિત હોવાનું કહી શકાય, તો પણ પક્ષકારો મયુખ લો દ્વારા સંચાલિત છે અને પુત્રી કે કુટુંબ મિલકતમાં વારસાઈ મેળવવા હકદાર બનશે તે હકીકતની મૂલવણી કરવા માટે, પોતાના પિતા થકી વારસાઈનો દાવો કરતી વ્યક્તિ દ્વારા આવા પુરાવા રેકોર્ડ પર લાવવા જરૂરી છે. શ્રી જોશીના જણાવ્યા મુજબ, આ સંબંધમાં સચોટ પુરાવા રજૂ કરીને બંને નીચલી અદાલતો

સમક્ષ આવો કોઈ પાયો નાખવામાં આવ્યો નથી. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જોશીએ રજૂઆત કરી હતી કે પુત્રી ચોક્કસપણે મૃતક પિતાની મિલકત વારસામાં મેળવી શકે છે, પરંતુ માત્ર પુત્ર અને/અથવા વિધવાની ગેરહાજરીમાં જ, અને તેમને બદલે અગ્રતા આપીને કે તેમની સાથે નહીં. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે મુલ્લાના હિન્દુ લો ના ફકરા ૭૨ માં, વારસાઈના ક્રમમાં પુત્રીને ક્રમ નં. ૭ પર મૂકવામાં આવી છે. તે ધ્યાને લેતાં, ક્રમ નં. ૧૨૬ હેઠળ દર્શાવેલ વારસદારોમાંથી કોઈપણની ગેરહાજરી હોય ત્યારે જ પુત્રી તેના મૃતક પિતાની મિલકતમાં હક કે હિત વારસામાં મેળવવા માટે હકદાર બને છે.

૧૩ શ્રી જોશી એવી રજૂઆત કરશે કે વાદીઓના પિતા એટલે કે મોતીજી અજુજી ઠાકોર ૯મી જાન્યુઆરી ૧૯૭૪ ના રોજ અવસાન પામ્યા હતા. તેમના અવસાન પર, વારસાઈ પ્રથમ વખત ખુલી હતી. સદર દાવાવાળી જમીન તેમના પુત્ર રણછોડજી એટલે કે ગંગાબેનના ભાઈ પર ઉતરી આવી હતી અને હકપત્રકમાં નોંધ નં. ૨૩૫૦ થી રણછોડજીનું નામ નોંધવામાં આવ્યું હતું. શ્રી જોશીએ આગળ નિર્દેશ કર્યો હતો કે રણછોડજી મોતીજી ઠાકોરે છેક વર્ષ ૧૯૮૧ માં સદર દાવાવાળી મિલકત તબદીલ કરી દીધી હતી. રણછોડજીનું અવસાન ૨૨મી ડિસેમ્બર ૧૯૯૪ ના રોજ થયું હતું. ૧૯૮૧ થી ૧૯૯૪ સુધી એટલે કે જે વર્ષે સદર દાવાવાળી મિલકત તબદીલ કરવામાં આવી ત્યારથી લઈને રણછોડજીનું અવસાન થયું તે સમય સુધી, વાદીએ સદર દાવાવાળી મિલકતમાં પોતાના હિસ્સા અંગે કોઈ મુદ્દો ઉઠાવ્યો ન હતો. સદર દાવો વર્ષ ૨૦૦૫ માં પ્રથમ વખત

દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૪. સામાવાળા નં. ૧૭ વતી નીચે મુજબ લેખિત રજૂઆતો દાખલ કરવામાં આવેલ છે:

૧. અપીલકર્તાએ એવી રજૂઆત કરી છે કે બીજી અપીલ એ અપીલ મેમોના ફકરા ૪ માં દર્શાવેલ કાયદાના મહત્ત્વના પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરે છે. દલીલો દરમિયાન, અપીલકર્તાએ ઉપસ્થિત કરાયેલા નીચેના બે પ્રશ્નો પર ભાર મૂક્યો છે: ૪.૪ જ્યારે મૂળ વાદી (ગંગાબેન (તેમની બહેન)) સદર દાવાવાળી મિલકતમાં અડધો હિસ્સો ધરાવતી હતી ત્યારે શું રણછોડજી કાયદાની દ્રષ્ટિએ સદર દાવાવાળી સમગ્ર મિલકતના સંપૂર્ણ અધિકારો પ્રતિવાદી નં. ૧ ને તબદીલ કરી શક્યા હોત?

૪.૧૦ શું મૂળ વાદીને મયુખ હિન્દુ લો હેઠળ સદર દાવાવાળી મિલકતમાં હક હતો?

અપીલકર્તાએ એવી રજૂઆત કરેલ છે કે મોતીજી અજુજીની પુત્રી એવા મૂળ વાદી ગંગાબેન તેમના ભાઈ રણછોડજી સાથે તેમની મિલકતમાં સમાન હિસ્સો મેળવવા હકદાર હતા, તેઓ તારીખ ૦૯/૦૧/૧૯૪૪ ના રોજ મોતીજીના અવસાન સમયે તેમના એકમાત્ર હયાત વારસદારો હતા. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે સદર દાવાવાળી મિલકત મોતીજીની વ્યક્તિગત મિલકત હતી અને બોમ્બે

તથા ગુજરાતના અમુક ભાગોમાં લાગુ પડતી હિન્દુ લો ની મયુખ શાખા હેઠળ, પુત્રોની સાથે પુત્રીઓ પણ તેમના પિતાની મિલકત વારસાઈથી મેળવવા હકદાર હતી. અપીલકર્તાએ આવી રજૂઆતના સમર્થનમાં મુલ્લાના હિન્દુ લો ના ભાષ્યના અમુક અંશો પર આધાર રાખ્યો છે. અપીલકર્તાએ વધુમાં એવી દલીલ કરી છે કે પુત્રીઓ મિલકતમાં હિસ્સો મેળવવા હકદાર નથી તેવું ઠરાવતા સામાવાળાઓ દ્વારા આધાર રાખવામાં આવેલા ચુકાદાઓ કોપાર્સનરી મિલકત અને સર્વાઇવરશિપ દ્વારા તેના ઉતરી આવવાના સંદર્ભમાં આપવામાં આવ્યા છે અને તે સુસંગત નથી, કારણ કે અપીલકર્તા હવે પિતાની સ્વ-ઉપાર્જિત મિલકત હોવાનો જે દાવો કરવામાં આવે છે તેના સંબંધમાં વારસાઈ દ્વારા ઉતરી આવવાનો દાવો કરી રહ્યા છે.

૩. ઉપરોક્ત દલીલોના જવાબમાં, સામાવાળાઓ રજૂઆત કરે છે કે અપીલમાં સૂચવ્યા મુજબના અથવા ઉપર જણાવ્યા મુજબ સામાવાળાઓ દ્વારા દલીલ કરવામાં આવ્યા મુજબના કાયદાના પ્રશ્નો વિચારણા માટે ઉપસ્થિત પણ થતા નથી.

૪.૧ સામાવાળાઓ રજૂઆત કરે છે કે, આ વિષયવસ્તુવાળી મિલકત મોતીજીની સ્વ-ઉપાર્જિત મિલકત છે તેવી અપીલકર્તા દ્વારા આ માનનીય અદાલત સમક્ષ કરવામાં આવેલી દલીલથી વિપરીત, સદર દાવામાં કથનો એવા અર્થના છે કે આ વિષયવસ્તુવાળી મિલકત મોતીજીના હાથમાં પૈતૃક મિલકત હતી અને તેઓ પોતાના પિતા અજુજી પાનાજીના અવસાન પર સદર મિલકતના

વારસદાર બન્યા હતા. મૂળ વાદી - ગંગાબેને આવી પૈતૃક મિલકતમાં કાનૂની હક અને હિસ્સો હોવાનો દાવો કર્યો હતો. (મહેરબાની કરીને જુઓ ફકરો ૧ પાનું ૭૯; ફકરા ૩ અને ૫ પાના ૮૦-૮૧-૮૨; ફકરો ૭ - પાનું ૮૩). અરજ કલમના ફકરા ૧૪(બી) માં વાદીએ એવી જાહેરાત માંગી છે કે હિન્દુ સક્સેશન એક્ટના ભંગના કારણે અન્ય બાબતોની સાથે વાદગ્રસ્ત વેચાણ દસ્તાવેજો ગેરકાયદેસર છે. (પાનું ૮૬) જેના દ્વારા એવો ગર્ભિત અર્થ નીકળે છે કે તારીખ ૦૯/૦૧/૧૯૭૪ ના રોજ મોતીજીના અવસાન સમયે સદર એક્ટ લાગુ પડતો હતો. પક્ષકારો સદર દાવામાં કરાયેલા સદર કથનોના આધારે ટ્રાયલ તરફ આગળ વધ્યા હતા. ટ્રાયલ કોર્ટે તેના તારીખ ૨૯/૦૯/૨૦૧૭ ના ચુકાદા (પાનું ૪૮) માં અન્ય બાબતોની સાથે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

તેથી મૃતક વાદી - ગંગાબેનને મિલકતમાં પુત્રી કોપાર્સનર તરીકે કોઈ વારસાઈ પ્રાપ્ત થઈ નથી. હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ, ૧૯૫૬ ના અસ્તિત્વ પહેલાં પુત્રીઓને સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત કે પૈતૃક મિલકતમાં કોપાર્સનર તરીકે વારસાઈનો કોઈ હક નહોતો. (પાનું ૬૨) વાદીઓ સ્પષ્ટ કેસ સાથે આવ્યા છે કે સદર દાવાવાળી મિલકત પૈતૃક જમીન હતી. તેથી સદર દાવાવાળી મિલકતનું સ્વરૂપ સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબની મિલકત છે જેમાં ૧૯૫૬ પહેલાં સ્ત્રી કોપાર્સનરોને વારસાઈનો કોઈ હક નહોતો. વાદીનો એવો કેસ નથી કે સદર દાવાવાળી જમીન તેના પિતા મૃતક મોતીજી અજુજી ઠાકોરની સ્વ-ઉપાર્જિત મિલકત હતી. પરંતુ સદર દાવાવાળી જમીન તેના પિતાને

વારસામાં મળેલી પૈતૃક મિલકત હતી. (પાનું ૬૨) ટ્રાયલ કોર્ટના ઉપરોક્ત ચુકાદા સામે અપીલ દાખલ કરવામાં આવી હતી. અપીલકર્તાએ સદર અપીલમાં એવી દલીલ કરી હતી કે ૧૯૪૪ માં તેમના પિતાના અવસાન પછી તેમના સ્વર્ગસ્થ ભાઈ રણછોડજી મોતીજીને સદર દાવાવાળી મિલકત વારસામાં મળી હતી અને તે પૈતૃક મિલકત હોવાથી તેમનો ૧/૨ હિસ્સો પણ ઉતરી આવ્યો હતો (પાનું ૩૧). વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ટ્રાયલ કોર્ટે હિન્દુ સક્સેશન એક્ટની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લીધા વિના હુકમ પસાર કર્યો છે (પાનું ૧૯). આ દલીલો એપેલેટ કોર્ટ દ્વારા તેના તારીખ ૨૪/૦૪/૨૦૧૮ ના ચુકાદા (પાનું ૧૨) માં સ્વીકારવામાં આવી નહોતી, અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે તેના પિતાની મિલકતમાં એટલે કે કોપાર્સનરી મિલકતમાં તેમના હિસ્સામાં પુત્રીનો હક માત્ર હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ, ૧૯૫૬ ના ઘડતર પર જ આપવામાં આવ્યો હતો, જેની કોઈ પશ્ચાતવર્તી અસર નહોતી. (પાના ૩૨-૩૫)

૪.૩ ઉપરોક્ત ચુકાદાને હાલની બીજી અપીલમાં પડકારવામાં આવ્યો છે જેમાં એવું કોઈ કારણ ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યું નથી કે પ્લીડિંગ્સમાં વાદીનો દાવો તેના પિતાની પૈતૃક મિલકતમાં હિસ્સા માટેનો છે તેવા અનુમાન પર આગળ વધીને નીચલી અદાલતોએ ભૂલ કરી છે.

૪.૪ તેથી, આ વિષયવસ્તુવાળી મિલકત મોતીજીની સ્વ-ઉપાર્જિત મિલકત છે તેવા અનુમાન પર આધારિત અપીલકર્તાની દલીલો પ્લીડિંગ્સમાં

પાયાવિહોણી છે અને વાસ્તવમાં તેનાથી વિપરીત છે. તદુપરાંત, તેથી અપીલમાં આવો કોઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો હોવાનું કહી શકાય નહીં. પૈતૃક મિલકત અને કોપાર્સનરી મિલકત એ અરસપરસ બદલી શકાય તેવા શબ્દો હોવાથી અને અપીલકર્તા દ્વારા પણ સ્વીકારવામાં આવ્યું હોવાથી કે મિતાક્ષરા લો હેઠળ પૈતૃક મિલકતનું ઉતરી આવવું એ સર્વાઇવરશિપ દ્વારા થાય છે કે જેના હેઠળ પુત્રીઓને કોઈ હિસ્સો મળતો નથી (મહેરબાની કરીને જુઓ (૨૦૧૮) ૭ એસ.સી.સી. ૬૪૬ ફકરો ૧૨), આ પાસા પર નીચલી અદાલતોના તારણો કોઈપણ રીતે ભૂલભરેલા નથી અને તે કાયદાની સુસ્થાપિત સ્થિતિ હોવાથી, કાયદાનો કોઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી.

૫.૧ વધુમાં, "મયુખ લો" લાગુ પડવા અંગે અપીલકર્તા દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલો દાવો નીચલી અદાલતો સમક્ષ પ્લીડિંગ્સમાં આ અંગે કોઈ દલીલ ઉપસ્થિત કર્યા વિના અથવા પુરાવા રજૂ કર્યા વિનાનો છે.

૫.૨ ટ્રાયલ કોર્ટના ચુકાદામાં "મયુખ લો" હેઠળ પુત્રીના હક અંગેની આવી કોઈ દલીલ લેવામાં આવી હોવાનું નોંધાયેલ નથી. તે જ રીતે, એપેલેટ કોર્ટના ચુકાદામાં પણ આવી કોઈ દલીલ ઉપસ્થિત કરવામાં આવી હોવાનું નોંધાયેલ નથી, પરંતુ મનુ સ્મૃતિ પરના ભાષ્યના અંશના સમર્થન સાથે પુત્રીના હક સંબંધિત લેખિત દલીલમાં કરવામાં આવેલી રજૂઆતનો ઉલ્લેખ કરે છે (ફકરો ૮ પાનું ૨૧) જ્યાં મયુખ લો નો કોઈ સંદર્ભ હોવાનું જણાતું નથી તેમજ તે ભાષ્યના આધારે આવી કોઈ દલીલ ઉપસ્થિત કરવામાં આવી નથી. મયુખ લો શબ્દપ્રયોગ

માત્ર એક જ જગ્યાએ એપેલેટ કોર્ટના ચુકાદાના પાના ૩૫ પર આવે છે જેમાં ૨૦૦૭ (૧) જી.એલ.એચ. ૪૦૩ માં રિપોર્ટ થયેલા ચુકાદાના ફકરા ૭, ૯, ૧૦ ટાંકવામાં આવ્યા છે.

૫.૩ તેથી, કેસની હકીકતો પર મયુખ લો લાગુ પડવાનો પ્રશ્ન અને શું મયુખ લો પુત્રીને તેના પિતાની મિલકતમાં પુત્રના સમાન હિસ્સાનો દાવો કરવાનો હક પ્રદાન કરે છે કે નહીં તેવો પ્રશ્ન આ અપીલમાં જરાય ઉપસ્થિત થતો હોવાનું કહી શકાય નહીં.

૬. ગમે તે સંજોગોમાં, અપીલકર્તાની આવી દલીલ ગેરસમજભરેલી છે અને કાયદાની સુસ્થાપિત સ્થિતિથી વિપરીત છે.

૬.૧ અપીલકર્તા એ બાબતે તકરાર કરતા નથી કે હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ, ૧૯૫૬ ના ઘડતર પહેલાં કોપાર્સનરી મિલકતમાં (આવી મિલકતમાં પિતાના હિસ્સાની હદ સુધી) પુત્રીનો કોઈ હિસ્સો નહોતો, જેની કોઈ પશ્ચાતવર્તી અસર નથી તેવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે. [મહેરબાની કરીને જુઓ ૨૦૧૮ (૨) જી.એલ.એચ. ૨૯૪, એ.આઇ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૧૮૭૯ (પશ્ચાતવર્તી અસર સંબંધે)]. કોપાર્સનર તરીકે તેમનો હક હિન્દુ સક્સેશન (એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ, ૨૦૦૫ દ્વારા પ્રથમ વખત આપવામાં આવ્યો હતો, જે તેથી હાલના કેસને લાગુ પડતો નથી.

૬.૨ સામાવાળાઓ રજૂઆત કરે છે કે ૧૯૫૬ પહેલાં મયુખ લો પુત્રીને

તેના પિતાની મિલકતમાં પુત્રની સમાન રીતે વારસાઈ મેળવવાનો હક માન્ય રાખે છે તેવી અપીલકર્તાની દલીલ સંપૂર્ણપણે ગેરસમજભરેલી છે અને સુસ્થાપિત કાયદાની વિરુદ્ધ છે."

૧૫. ઉપર નિર્દેશિત આવા સંજોગોમાં, વિદ્ધાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જોશી અરજ કરે છે કે આ સેકન્ડ અપીલમાં કોઈ ગુણદોષ ન હોવાથી, તેને નામંજૂર કરવામાં આવે.

- **વિશ્લેષણ**:

૧૬. પક્ષકારો તરફે ઉપસ્થિત વિદ્ધાન વકીલોને સાંભળ્યા પછી અને રેકોર્ડ પરની સામગ્રી ધ્યાને લીધા પછી, મારી વિચારણા માટે જે એકમાત્ર પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે તે એ છે કે શું મૂળ વાદીઓનો મયૂખ હિન્દુ કાયદા હેઠળ દાવોવાળી મિલકતમાં કોઈ હક હતો.

૧૭. કુટુંબનું પેઢીનામું નીચે મુજબ છે:

અજુજી પનાજી ઠાકોર

(મૃતક)
મોતીજી અજુજી ઠાકોર

(મૃતક)

જીદીબેન (પત્ની)

(મૃતક)

રણછોડજી પુત્ર

મૃતક

બેબીબેન પુત્રી નિઃસંતાન

મૃતક

પાલીબા પુત્ર નિઃસંતાન

મૃતક

ગંગાબેન

પુત્રી

(મૃતક)

વાદી

અંબારામ

પુત્ર

નિઃસંતાન

મૃતક

મંગુબેન

પુત્રી

નિઃસંતાન

મૃતક

ચંદાબેન

(પત્ની)

૧૮. વારસાના કાયદાને સમજવા માટે, આપણે "મિતાક્ષરા", "કો-

પાર્સનરી" અને "હિન્દુ સંયુક્ત કુટુંબ" શબ્દોનો અર્થ જાણવો જોઈએ.

● મિતાક્ષરા:

૧૯. ભારતના જુદા જુદા ભાગોમાં પ્રચલિત વિવિધ કાનૂની સંપ્રદાયોને લાગુ પડતો "કાયદાનો સંપ્રદાય" શબ્દપ્રયોગ સૌપ્રથમ શ્રી કોલબ્રુક દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયો હોય તેવું જણાય છે. હિન્દુ કાયદાના સંપ્રદાયોના ઉદ્ભવ અને વિકાસનો વૃત્તાંત પ્રિવિ કાઉન્સિલની જ્યુડિશિયલ કમિટી દ્વારા કલેક્ટર ઓફ મદુરા વિ. મુટ્ટુ રામલિંગા ના કેસમાં આપવામાં આવ્યો હતો: હિન્દુ કાયદાના પ્રાચીન સ્ત્રોતો તમામ વિવિધ સંપ્રદાયો માટે સમાન છે. જે પ્રક્રિયા દ્વારા તે સંપ્રદાયો વિકસિત થયા છે તે આ પ્રકારની રહી હોવાનું જણાય છે. સાર્વત્રિક રીતે અથવા ખૂબ સામાન્ય રીતે સ્વીકૃત કૃતિઓ ત્યારબાદના ભાષ્યોનો વિષય બની હતી. ભાષ્યકારે પ્રાચીન મૂળ ગ્રંથ પર પોતાના અર્થઘટનો રજૂ કર્યા, અને તેમની સત્તા ભારતના એક ભાગમાં સ્વીકારવામાં આવી અને બીજા ભાગમાં નકારવામાં આવી, જેથી પરસ્પર વિરોધી સિદ્ધાંતોવાળા સંપ્રદાયો ઉદ્ભવ્યા. મિતાક્ષરા - જે એક ખૂબ જ નમ્ર શીર્ષક છે જેનો અર્થ સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ થાય છે - તે યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ પરનું સળંગ ભાષ્ય છે અને સ્મૃતિ કાયદાનો સાચો સંગ્રહ છે. તે અગિયારમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં વિજ્ઞાનેશ્વર નામના સંન્યાસી દ્વારા લખવામાં આવ્યું હતું. મિતાક્ષરામાં, કે જે કોઈ ચોક્કસ સ્મૃતિ પરના માત્ર ભાષ્ય કરતાં સંગ્રહ વધુ છે, આપણને સ્મૃતિ કાયદાનો સાર અને તેના ઉપદેશો તેમજ આદેશો મળે છે. આ કૃતિની મુખ્ય વિશેષતા કાયદાના લગભગ તમામ મહત્વના વિષયોની

વ્યાપક છણાવટ અને વિવિધ સ્મૃતિ ગ્રંથોના સંકલનમાં રહેલી છે. વિજ્ઞાનેશ્વર દ્વારા આગ્રહ રાખવામાં આવેલા વારસાના કાયદામાં સપિંડ સંબંધના સિદ્ધાંતનો અર્થ, જેના દ્વારા ધાર્મિક અર્પણોમાં સહભાગિતા કરતાં રક્ત સંબંધની નિકટતાને પ્રાધાન્ય આપવાનું છે, તે નિર્ણાયક પરિબળ છે જેના દ્વારા મિતાક્ષરા કાયદા હેઠળ વારસો મેળવવાનો હક ઉદ્ભવે છે. મિતાક્ષરા કાયદા અનુસાર, દરેક પુત્ર પોતાના જન્મ સાથે જ પિતા પાસે રહેલી તમામ પિતૃક મિલકતમાં પોતાના પિતા સાથે સમાન હિત પ્રાપ્ત કરે છે અને પિતાના અવસાન પર, પુત્ર તે મિલકત તેમના વારસદાર તરીકે નહીં, પરંતુ ઉત્તરજીવિત્વ દ્વારા મેળવે છે. મિતાક્ષરામાં પુત્ર અથવા પૌત્રનું સ્થાન રોમન કાયદા હેઠળના "સુઈ હેરેડીસ" જેવું કંઈક અંશે સમાન છે જેમને તેમના પિતાના જીવનકાળ દરમિયાન પણ તેમની મિલકતમાં એક પ્રકારની સુપ્ત માલિકી ધરાવતા હોવાનું માનવામાં આવે છે. વારસો એ એટલો વારસો નહોતો જેટલો તે બાબતના ઉપભોગમાં આવવું કે જે અમુક અંશે પહેલાથી જ આંશિક રીતે તેમની પોતાની હતી. હિન્દુ કાયદાના મિતાક્ષરા સંપ્રદાયને ચાર સંપ્રદાયોમાં પેટા-વિભાજિત કરવાનો રિવાજ છે, એટલે કે બનારસ, મિથિલા, બોમ્બે અને મદ્રાસ સંપ્રદાય. મિતાક્ષરા સંપ્રદાયના પેટા-વિભાગો વચ્ચેના તફાવતો તુલનાત્મક રીતે ઓછા અને નજીવા છે. બોમ્બે સંપ્રદાય સિવાય, આ વિભાજન કોઈ ઉપયોગી હેતુ સિદ્ધ કરતું નથી, કે તે કોઈ સાચા અથવા વૈજ્ઞાનિક પાયા પર આધારિત નથી. મિતાક્ષરા નવ સદીઓથી વધુ સમયથી કાનૂની સાહિત્યના ઈતિહાસમાં અજોડ અને અપ્રતિમ સર્વોચ્ચતા અને સત્તાનું સ્થાન

ધરાવે છે, વિજ્ઞાનેશ્વર હિન્દુ કાયદાના નિર્માણમાં યોગદાન આપનારા સૌથી મહાન ન્યાયશાસ્ત્રી-ધર્મશાસ્ત્રીઓમાંના એક હતા. બંગાળ સિવાય સમગ્ર ભારતમાં મિતાક્ષરાનું સાર્વભૌમ શાસન છે.

● **કો-પાર્સનરી:**

૨૦. કો-પાર્સનર એ છે કે જે સામાન્ય પૂર્વજની મિલકતમાં વારસામાં અન્ય લોકો સાથે (સમાન રીતે) હિસ્સો મેળવે છે. અન્યથા પાર્સનર્સ તરીકે ઓળખાતા, તેવા લોકો છે કે જેઓ પૂર્વજના વારસામાં સમાન હિસ્સો ધરાવે છે, અથવા જેઓ તેમના પૂર્વજોની જમીનમાં સમાન હક સાથે આવે છે. એવી વ્યક્તિ કે જેને મિલકત સંયુક્ત રીતે ઉતરી આવે છે અને જે તેને એક સમગ્ર અખંડ મિલકત તરીકે ધરાવે છે. પરંતુ કેટલીકવાર, બે અથવા વધુ વ્યક્તિઓ સાથે મળીને વારસદાર બને છે, અને આ કિસ્સામાં તેઓ 'પાર્સનર્સ' અથવા 'કો-પાર્સનર્સ' તરીકે જમીન મેળવે છે, જેમાં પછીનો શબ્દપ્રયોગ વધુ સામાન્ય છે. કાયદાના સિદ્ધાંત મુજબ, કો-પાર્સનરો સાથે મળીને એક જ વારસદાર બનાવે છે; 'તેઓ માત્ર એક જ વારસદાર છે અને છતાં ઘણી વ્યક્તિઓ છે'. તેમને પાર્સનર્સ કહેવામાં આવતા હતા કારણ કે, દરેક કો-પાર્સનરને ભાગલા કરાવવાનો સામાન્ય કાયદા હેઠળનો અધિકાર હતો.

૨૧. સંયુક્ત કુટુંબનો એક પુરુષ સભ્ય અને તેના પુત્રો, પૌત્રો અને પ્રપૌત્રો મળીને કો-પાર્સનરી રચે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, અખંડ પુરુષ વંશાવળીમાં ધારક પછીની ત્રણ પેઢીઓ તેમાં આવે છે. કો-પાર્સનરી એ કાયદાનું સર્જન છે. તે

પક્ષકારોના કૃત્ય દ્વારા રચી શકાતી નથી. દત્તક વિધાન દ્વારા, કોઈ અજાણી વ્યક્તિને તેના સભ્ય તરીકે દાખલ કરી શકાય છે. તે એક પારિવારિક એકમ છે. જોકે, હિન્દુ કો-પાર્સનરી એ સંયુક્ત કુટુંબ કરતાં વધુ સંકુચિત મંડળ છે, માત્ર એવા જ પુરુષો કે જેઓ જન્મથી જ સંયુક્ત અથવા કો-પાર્સનરી મિલકતમાં હિત પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ જ કો-પાર્સનરીના સભ્યો અથવા કો-પાર્સનરો હોઈ શકે છે. કોઈ પણ સ્ત્રી કો-પાર્સનર હોઈ શકતી નથી.

૨૨. સર્વોચ્ચ અદાલતે એ.આઈ.આર. ૧૯૬૨ એસ.સી. ૨૮૭ માં નોંધાયેલા ભગવાન દયાલ (હાલ મૃતક) વિ. મસ્ત. રેવતી દેવી (મૃતક) ના કેસમાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"કો-પાર્સનરી એ હિન્દુ કાયદાનું સર્જન છે અને પુનઃમિલનના કિસ્સા સિવાય પક્ષકારોના કરાર દ્વારા રચી શકાતી નથી. તે એક સંસ્થાકીય મંડળ અથવા પારિવારિક એકમ છે. કાયદો કુટુંબની શાખાને પણ ગૌણ સંસ્થાકીય મંડળ તરીકે માન્ય રાખે છે. સદર પારિવારિક એકમ, ભલે તે મોટું હોય કે ગૌણ હોય, કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત મર્યાદાઓને આધીન કુટુંબની મિલકત પ્રાપ્ત કરી શકે છે, ધારણ કરી શકે છે અને તેનો નિકાલ કરી શકે છે. સામાન્ય રીતે, મેનેજર, અથવા કુટુંબના સભ્યોની સ્પષ્ટ કે ગર્ભિત સંમતિથી, અન્ય કોઈપણ સભ્ય અથવા સભ્યો સદર કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત મર્યાદાઓને આધીન રહીને કુટુંબ માટે અથવા કુટુંબ વતી વ્યવસાય ચલાવી શકે છે અથવા મિલકત પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આવો

વ્યવસાય કે મિલકત એ કુટુંબનો વ્યવસાય કે મિલકત રહેશે. કુટુંબના સભ્યોની ઓળખ કુટુંબમાં સંપૂર્ણપણે ખોવાઈ જતી નથી. તે કુટુંબનો એક કે તેથી વધુ સભ્ય સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતની સહાય વિના વ્યવસાય શરૂ કરી શકે છે અથવા મિલકત પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પરંતુ આવો વ્યવસાય કે સંપાદન એ તેનું કે તેઓનું પોતાનું સંપાદન રહેશે. આ રીતે શરૂ થયેલો વ્યવસાય અથવા સંપાદિત મિલકત સામાન્ય ભંડોળમાં નાખી શકાય છે અથવા સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત સાથે ભેળવી શકાય છે, જે સંજોગોમાં સદર મિલકત સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત બને છે. પરંતુ તેણે કે તેઓએ તેમ કરવાની જરૂર નથી, જે કિસ્સામાં સદર મિલકત તેનું કે તેઓનું સ્વ-સંપાદન રહેશે, અને આવી મિલકતનો વારસો સંયુક્ત કુટુંબના કાયદા દ્વારા નહીં પરંતુ માત્ર વારસાના સામાન્ય કાયદા દ્વારા શાસિત થશે. આવા કિસ્સામાં, જો કોઈ મિલકત તેઓ દ્વારા સંયુક્ત રીતે પ્રાપ્ત કરવામાં આવી હોય, તો તે સંયુક્ત કુટુંબના કાયદા દ્વારા શાસિત થશે નહીં; કારણ કે હિન્દુ કાયદો જુદી જુદી શાખાઓના અથવા એક જ શાખાના સંયુક્ત કુટુંબના કેટલાક સભ્યોને એક સંસ્થાકીય એકમ તરીકે માન્ય રાખતો નથી. તેથી, સદર મિલકત પ્રાપ્ત કરનારા સભ્યો વચ્ચેના પરસ્પર અધિકારો તે કરારની શરતોને આધીન રહેશે કે જેના હેઠળ તે પ્રાપ્ત કરવામાં આવી હતી. ઉત્તરજીવિત્વના અધિકાર સાથે અંગ્રેજી કાયદામાં જાણીતો જોઇન્ટ ટેનન્સીનો ખ્યાલ હિન્દુ કાયદા માટે અજાણ્યો છે, સિવાય કે તેના દ્વારા

ખાસ માન્યતા પ્રાપ્ત કિસ્સાઓમાં. વિવિધ શાખાઓના સભ્યો દ્વારા સંયુક્ત રીતે કરવામાં આવેલા સંપાદનો પર સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતના લક્ષણો લાદી શકાતા નથી. તેઓ માત્ર સહ-હિસ્સેદારો અથવા સહ-ભાડૂતો હોઈ શકે છે, જેનું પરિણામ એ આવે છે કે તેમની મિલકતો વારસા દ્વારા ઉતરી આવે છે, ઉત્તરજીવિત્વ દ્વારા નહીં."

૨૩. સર્વોચ્ચ અદાલતે [(૧૯૮૮) ૨ એસ.સી.સી. ૭૭] : (એ.આઈ.આર. ૧૯૮૮ એસ.સી. ૫૭૬) માં નોંધાયેલા સુનીલ કુમાર અને અન્ય વિ. રામ પ્રકાશ અને અન્ય ના કેસમાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"૧૮. કો-પાર્સનરીમાં માત્ર એવા જ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે કે જેમણે જન્મથી જ ધારકની મિલકતમાં હિત પ્રાપ્ત કર્યું છે અને જેઓ જ્યારે ઇચ્છે ત્યારે ભાગલાનો અમલ કરાવી શકે છે. તે સંયુક્ત કુટુંબ કરતાં વધુ સંકુચિત મંડળ છે. તે એક સામાન્ય પૂર્વજથી શરૂ થાય છે અને તેમાં સંયુક્ત મિલકતનો ધારક અને તેની પુરુષ વંશાવળીમાં માત્ર એવા જ પુરુષોનો સમાવેશ થાય છે કે જેઓ તેનાથી ત્રણ પેઢી કરતાં વધુ દૂર નથી. કો-પાર્સનરશિપ આટલી મર્યાદિત હોવાનું કારણ હિન્દુ ધર્મના તે સિદ્ધાંતમાં રહેલું છે કે માત્ર ત્રણ પેઢી સુધીના પુરુષ વંશજો જ પૂર્વજને આધ્યાત્મિક સેવાઓ અર્પણ કરી શકે છે. માત્ર પુરુષો જ કો-પાર્સનર હોઈ શકે છે."

- ***હિન્દુ સંયુક્ત કુટુંબ:***

૨૪. સંયુક્ત અવિભક્ત કુટુંબ એ હિન્દુ સમાજની એક સામાન્ય સ્થિતિ છે. સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબમાં સામાન્ય પૂર્વજમાંથી સીધા વંશપરંપરાગત રીતે ઊતરી આવેલા તમામ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે અને તેમાં તમામ પત્નીઓ અને અપરિણીત પુત્રીઓનો સમાવેશ થાય છે. અવિભક્ત હિન્દુ કુટુંબ મૂળભૂત રીતે માત્ર મિલકતમાં જ નહીં પરંતુ ભોજન અને પૂજામાં પણ સંયુક્ત હોય છે. સંયુક્ત મિલકતનું અસ્તિત્વ એ સંયુક્ત કુટુંબની રચના માટે આવશ્યક શરત નથી અને જે કુટુંબ કોઈ મિલકત ધરાવતું નથી, તે પણ તેમ છતાં સંયુક્ત હોઈ શકે છે. હિન્દુ સંયુક્ત કુટુંબ જન્મથી અસ્તિત્વમાં આવે છે અને સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત એ સંયુક્ત કુટુંબની માત્ર આનુષંગિક બાબત છે. સંયુક્ત અથવા અવિભક્ત હિન્દુ કુટુંબ એકમાત્ર પુરુષ સભ્ય અને મૃતક પુરુષ સભ્યોની વિધવાઓનું પણ બનેલું હોઈ શકે છે. સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત માત્ર એટલા માટે અન્ય કોઈ કુટુંબની સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત તરીકે મટી જતી નથી કારણ કે તે કુટુંબનું પ્રતિનિધિત્વ એકમાત્ર પુરુષ સભ્ય દ્વારા કરવામાં આવે છે. તે એક પુરુષ હિન્દુ અને તેની પત્નીનું પણ બનેલું હોઈ શકે છે. તે બે સંયુક્ત સભ્યોનું પણ બનેલું હોઈ શકે છે. જોકે, સંયુક્ત કુટુંબની રચના માટે ઓછામાં ઓછા બે સભ્યો હોવા આવશ્યક છે. સામાન્ય સિદ્ધાંત એ છે કે જ્યાં સુધી વિપરીત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી હિન્દુ કુટુંબ સંયુક્ત હોવાનું માની લેવામાં આવે છે. પુત્રી લગ્ન થતાં જ પોતાના પિતાના કુટુંબની સભ્ય મટી જાય છે અને પોતાના પતિના કુટુંબની સભ્ય બને છે.

૨૫. પ્રિવિ કાઉન્સિલે એ.આઇ.આર. ૧૯૩૭ પી.સી. ૩૬ માં નોંધાયેલા

કલ્યાણજી વિઠ્ઠલદાસ વિ. કમિશનર ઓફ ઈન્કમ-ટેક્સ, બંગાળ ના કેસમાં હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબનો અર્થ નીચે મુજબ સમજાવ્યો હતો:

"કાયદામાં 'હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ' શબ્દપ્રયોગ હિન્દુ કાયદાના માત્ર એક જ સંપ્રદાયના સંદર્ભમાં નહીં, પરંતુ તમામ સંપ્રદાયોના સંદર્ભમાં વપરાય છે; અને તેમના લોર્ડશિપ્સ માને છે કે સદર અધિનિયમના આ વ્યાપક શબ્દપ્રયોગ પર 'હિન્દુ કો-પાર્સનરી' શબ્દો ચોંટાડીને શરૂઆત કરવી એ પદ્ધતિસરની ભૂલ છે, ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે સદર અધિનિયમ પરથી એવું કહી શકાય તેમ નથી કે કોઈ સ્ત્રી સભ્ય બની શકતી નથી."

૨૬. સર્વોચ્ચ અદાલતે એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦ એસ.સી. ૩૪૩ માં નોંધાયેલા શ્રીમતી સીતાબાઈ અને અન્ય વિ. રામચંદ્ર ના કેસમાં આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું:

"હિન્દુ કાયદાની પ્રણાલી હેઠળ સંયુક્ત કુટુંબ એકમાત્ર પુરુષ સભ્ય અને મૃતક પુરુષ સભ્યોની વિધવાઓનું બનેલું હોઈ શકે છે અને સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત માત્ર એટલા માટે સંયુક્ત કુટુંબની રહેતી અટકી જતી નથી કારણ કે તે કુટુંબનું પ્રતિનિધિત્વ એકમાત્ર કો-પાર્સનર દ્વારા કરવામાં આવે છે કે જે મિલકતના સંપૂર્ણ માલિક ધરાવી શકે તેવા અધિકારો ધરાવે છે. જે મિલકત હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબની સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત હતી તે "કો-પાર્સનરી એકમ ઘટીને એક વ્યક્તિ સુધી મર્યાદિત થવાના કામચલાઉ

ઘટાડા" ના કારણે તેવી રહેતી અટકી જતી નથી. મિલકતનું સ્વરૂપ, એટલે કે તે હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબની સંયુક્ત મિલકત હતી, તે યથાવત રહે છે. અવિભક્ત કુટુંબના સભ્યોના, હયાત તેમજ હજુ જન્મ લેવાના બાકી હોય તેવા બંનેના, હકોના સ્વરૂપનું વિશ્લેષણ કરીને જ એ નક્કી કરી શકાય છે કે પારિવારિક મિલકતને યોગ્ય રીતે અવિભક્ત કુટુંબની 'સંયુક્ત મિલકત' તરીકે વર્ણવી શકાય કે નહીં."

૨૭. સર્વોચ્ચ અદાલતે એ.આઇ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૧૫૨૩ માં નોંધાયેલા ગૌલી બુદ્ધન્ના વિ. કમિશનર ઓફ ઇન્કમ-ટેક્સ, મૈસૂર ના કેસમાં આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું:

૬. "હિન્દુ સંયુક્ત કુટુંબ સામાન્ય પૂર્વજમાંથી સીધા વંશપરંપરાગત રીતે ઊતરી આવેલા તમામ વ્યક્તિઓનું બનેલું હોય છે અને તેમાં તેમની પત્નીઓ અને અપરિણીત પુત્રીઓનો સમાવેશ થાય છે. હિન્દુ કો-પાર્સનરી એ સંયુક્ત કુટુંબ કરતાં ઘણું સંકુચિત મંડળ છે : તેમાં માત્ર એવા જ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે કે જેઓ જન્મથી જ સંયુક્ત અથવા કો-પાર્સનરી મિલકતમાં હિત પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે સંયુક્ત મિલકતના તત્કાલીન ધારકના પુત્રો, પૌત્રો અને પ્રપૌત્રો છે. તેથી, એકમાત્ર પુરુષ સભ્ય અને મૃતક કો-પાર્સનરોની વિધવાઓનું બનેલું સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબ હોઈ શકે છે."

૨૮. સર્વોચ્ચ અદાલતે એ.આઇ.આર. ૧૯૫૨ એસ.સી. ૭૨ માં નોંધાયેલા ભગવતી પ્રસાદ સાહ અને અન્ય વિ. દુલ્હીન રામેશ્વરી કુએર અને અન્ય ના કેસમાં

નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"સામાન્ય સિદ્ધાંત નિઃશંકપણે એવો છે કે જ્યાં સુધી વિપરીત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી હિન્દુ કુટુંબ સંયુક્ત હોવાનું માની લેવામાં આવે છે પરંતુ જ્યાં કો-પાર્સનરોમાંથી કોઈ એક સભ્ય સંયુક્ત કુટુંબના અન્ય સભ્યોથી પોતાને અલગ કરે છે અને સંયુક્ત મિલકતમાં પોતાના હિસ્સાના ભાગલા કરાવી લે છે, ત્યારે બાકીના કો-પાર્સનરો સંયુક્ત રહ્યા હોવાનું કોઈ અનુમાન રહેતું નથી. અન્ય કો-પાર્સનરો વચ્ચે વિભાજન થયું હતું કે તેઓ સંયુક્ત રહ્યા હતા તે પક્ષકારોના ઈરાદાને લગતા પુરાવા પરથી દરેક કેસમાં નક્કી કરવાનો હકીકતનો પ્રશ્ન રહેશે. સાબિતીનો બોજો નિઃશંકપણે તે પક્ષકાર પર રહેશે જે ચોક્કસ પરિસ્થિતિના અસ્તિત્વનો દાવો કરે છે કે જેના આધારે તે રાહત માંગે છે."

- ***૧૯૫૬ પહેલાંનો કાયદો:***

૨૯. ૧૯૫૬ ના અધિનિયમ પહેલાં, હિન્દુઓ શાસ્ત્રીય અને રૂઢિગત કાયદાઓ દ્વારા શાસિત થતા હતા જે પ્રદેશથી પ્રદેશમાં બદલાતા હતા અને કેટલીકવાર એક જ પ્રદેશમાં જ્ઞાતિના આધારે પણ બદલાતા હતા. દેશ વિશાળ હોવાથી અને ભૂતકાળમાં સંદેશાવ્યવહાર તેમજ સામાજિક સંપર્કો મુશ્કેલ હોવાથી, તેના કારણે કાયદામાં વિવિધતા આવી હતી. પરિણામે વારસાના મામલાઓમાં પણ વિવિધ સંપ્રદાયો હતા, જેમ કે બંગાળ અને આસપાસના વિસ્તારોમાં દાયભાગ; બોમ્બે, કોંકણ અને ગુજરાતમાં મયૂખ અને કેરળમાં મરુમક્કત્તાયમ

અથવા નમ્બુદ્રી અને ભારતના અન્ય ભાગોમાં નજીવા તફાવતો સાથે મિતાક્ષરા. ભારતમાં વારસાના કાયદાઓની બહુલતા, તેમના વિવિધ ઉદ્‌ભવને કારણે તેમની પ્રકૃતિમાં વૈવિધ્યસભર હોવાથી મિલકતના કાયદાઓને વધુ જટિલ બનાવતી હતી.

૩૦. ભારતમાં હિન્દુઓમાં વારસાની બે પદ્ધતિઓ મુખ્ય છે: મિતાક્ષરા પદ્ધતિ અને દાયભાગ પદ્ધતિ. દાયભાગ પદ્ધતિ બંગાળમાં પ્રચલિત છે, જ્યારે મિતાક્ષરા પદ્ધતિ ભારતના અન્ય ભાગોમાં પ્રચલિત છે. બંને પદ્ધતિઓ વચ્ચેનો તફાવત એ હકીકત પરથી ઉદ્‌ભવે છે કે, જ્યારે દાયભાગ સંપ્રદાય હેઠળ ધાર્મિક અસરકારકતાનો સિદ્ધાંત માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત છે, ત્યારે મિતાક્ષરા સંપ્રદાય હેઠળ આવો કોઈ ચોક્કસ માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત નથી. કેટલીકવાર રક્ત સંબંધને માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત માનવામાં આવે છે અને અન્ય સમયે, ધાર્મિક અસરકારકતાને.

૩૧. મિતાક્ષરા મિલકતના સંક્રમણની બે રીતો માન્ય રાખે છે, એટલે કે ઉત્તરાધિકાર અને વારસો. ઉત્તરાધિકારનો નિયમ સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતને લાગુ પડે છે, જ્યારે વારસાનો નિયમ છેલ્લા માલિક દ્વારા સંપૂર્ણ વ્યક્તિગત રીતે ધારણ કરાયેલી મિલકતને લાગુ પડે છે. દાયભાગ સંક્રમણની માત્ર એક જ રીત માન્ય રાખે છે, એટલે કે વારસો. તે સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતના કિસ્સામાં પણ ઉત્તરાધિકારના નિયમને માન્ય રાખતું નથી. તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે મિતાક્ષરા સંયુક્ત કુટુંબના દરેક સભ્યનું સંયુક્ત મિલકતમાં માત્ર અવિભાજિત હિત હોય છે, ત્યારે દાયભાગ સંયુક્ત કુટુંબનો સભ્ય પોતાનો હિસ્સો અર્ધ-વ્યક્તિગત રીતે

ધરાવે છે, જેથી તેના અવસાન પર તે તેના વારસદારોને એવી રીતે સંક્રમિત થાય છે જાણે કે તે સંપૂર્ણપણે તેનો કબજો ધરાવતો હોય, અને મિતાક્ષરા કાયદા હેઠળની જેમ હયાત કો-પાર્સનરોને જતો નથી.

૩૨. મિતાક્ષરા કાયદા હેઠળ, જન્મ થતાં જ પુત્ર પારિવારિક મિલકતમાં હક અને હિત પ્રાપ્ત કરે છે. આ સંપ્રદાય મુજબ, કુટુંબમાં જન્મના આધારે પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર કો-પાર્સનરોનો એક વર્ગ બનાવે છે. મિતાક્ષરા કાયદામાં કોઈ પણ સ્ત્રી કો-પાર્સનરીની સભ્ય નથી. મિતાક્ષરા પદ્ધતિ હેઠળ, સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત કો-પાર્સનરીની અંદર ઉત્તરાધિકાર દ્વારા સંક્રમિત થાય છે. આનો અર્થ એ છે કે કુટુંબમાં કોઈ પુરુષના દરેક જન્મ કે મૃત્યુ સાથે, અન્ય દરેક હયાત પુરુષનો હિસ્સો કાં તો ઘટે છે અથવા વધે છે. જો કોઈ કો-પાર્સનરી પિતા અને તેના બે પુત્રોની બનેલી હોય, તો દરેક મિલકતનો એક તૃતીયાંશ ભાગ ધરાવશે. જો કુટુંબમાં બીજા પુત્રનો જન્મ થાય, તો આપોઆપ દરેક પુરુષનો હિસ્સો ઘટીને ચોથા ભાગનો થઈ જાય છે.

૩૩. મિતાક્ષરામાં નિર્ધારિત વારસાના નિયમો બોમ્બે, મદ્રાસ, બનારસ અને મિથિલા સંપ્રદાયો દ્વારા અનુસરવામાં આવે છે, જે તમામ સંપ્રદાયો મિતાક્ષરા સંપ્રદાયના પેટા-વિભાગો છે. જોકે, આ સંપ્રદાયો દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા વિવિધ રાજ્યોમાં અમલમાં રહેલા વારસાના નિયમો સંપૂર્ણપણે એકસમાન નથી. તેઓ અમુક પાસાઓમાં ભિન્ન છે, એટલે કે મિતાક્ષરામાં નિર્ધારિત વારસાનો ક્રમ

બોમ્બે, ગુજરાત અને ઉત્તર કોંકણમાં સખત રીતે અનુસરવામાં આવતો નથી. બોમ્બે રાજ્યમાં પુરુષોના વારસાનો ક્રમ ભારતના અન્ય ભાગો કરતાં અલગ છે જ્યાં મિતાક્ષરા કાયદો પ્રવર્તે છે. તેનું કારણ એ છે કે તે સ્થળોએ નીલકંઠ ભટ્ટના વ્યવહાર મયૂખને એવા થોડા મુદ્દાઓ પર પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે જ્યાં તે મિતાક્ષરાથી અલગ પડે છે. આ તફાવત એ હકીકત પરથી ઉદ્ભવે છે કે બોમ્બે સંપ્રદાય અમુક સ્ત્રીઓને વારસદાર તરીકે માન્ય રાખે છે જેમને ભારતના અન્ય ભાગોમાં વારસદાર તરીકે માન્ય રાખવામાં આવતી નથી. ખુદ બોમ્બે રાજ્યમાં જ, મયૂખ દ્વારા શાસિત કેસોમાં વારસાના ક્રમ વચ્ચે તફાવત છે. બોમ્બે રાજ્યમાં, પુત્રીઓ ઉત્તરાધિકારના લાભો સાથે સંયુક્ત ભાડુઆત તરીકે હિસ્સો મેળવતી નથી, પરંતુ તેઓ સામાન્ય ભાડુઆત તરીકે મેળવે છે. વધુમાં, તે રાજ્યમાં પુત્રી પોતાના પિતાની મિલકતમાં મર્યાદિત એસ્ટેટ મેળવતી નથી, પરંતુ મિલકત સંપૂર્ણપણે મેળવે છે. આમ જો બોમ્બે સંપ્રદાય દ્વારા શાસિત કોઈ હિન્દુ બે પુત્રીઓને છોડીને અવસાન પામે, તો દરેક પુત્રી પોતાના પિતાની મિલકતના અડધા ભાગમાં સંપૂર્ણ હિત મેળવે છે, અને તેને પોતાની અલગ મિલકત તરીકે રાખે છે, અને તેના અવસાન પર તેનો હિસ્સો તેના સ્ત્રીધન તરીકે તેના પોતાના વારસદારોને જશે.

૩૪. દાયભાગ સંપ્રદાય જન્મથી કે ઉત્તરાધિકાર દ્વારા કોઈ હક આપતો નથી, જોકે સંયુક્ત કુટુંબ અને સંયુક્ત મિલકત માન્ય છે. પુત્રો કે પુત્રીઓ જન્મથી કો-પાર્સનર બનતા નથી કે તેમના પિતાના જીવનકાળ દરમિયાન કૌટુંબિક

મિલકતમાં તેમને કોઈ હક હોતો નથી. જોકે, તેમના અવસાન પર, તેઓ સામાન્ય ભાડુઆત તરીકે વારસો મેળવે છે. દાયભાગ સંપ્રદાયનું એ એક નોંધપાત્ર લક્ષણ છે કે પુત્રીઓને પણ તેમના ભાઈઓની સાથે સમાન હિસ્સો મળે છે.

૩૫. મરુમક્કત્તાયમ કાયદામાં, જે કેરળમાં પ્રચલિત હતો જ્યાં કુટુંબ સંયુક્ત હતું, એક ઘરમાં મિલકતમાં સંયુક્ત હકો સાથે માતા અને તેના બાળકોનો સમાવેશ થતો હતો. વંશાવળી સ્ત્રી વંશ મારફતે શોધવામાં આવતી હતી. આમ કુટુંબ માતૃવંશીય હોવાના કારણે પુત્રીઓ અને તેમના બાળકો ઘરનો તેમજ મિલકતની માલિકીનો અભિન્ન ભાગ હતા.

૩૬. વારસાની યોજનામાં સ્ત્રીઓને લાવનારો સૌથી પહેલો કાયદો હિન્દુ લો ઓફ ઇનહેરિટન્સ એક્ટ, ૧૯૨૯ છે. આ અધિનિયમે ત્રણ સ્ત્રી વારસદારો એટલે કે પુત્રની પુત્રી, પુત્રીની પુત્રી અને બહેન પર વારસાના અધિકારો પ્રદાન કર્યા હતા, જેના દ્વારા ઉત્તરાધિકારના નિયમ પર મર્યાદિત નિયંત્રણ મૂકવામાં આવ્યું હતું. મહિલાને માલિકી હકો પ્રદાન કરનારો અન્ય એક સીમાચિહ્નરૂપ કાયદો હિન્દુ વુમન્સ રાઇટ ટુ પ્રોપર્ટી એક્ટ (૧૯૩૭ નો ૧૮ મો) હતો. આ અધિનિયમ તમામ સંપ્રદાયોના હિન્દુ કાયદામાં ક્રાંતિકારી ફેરફારો લાવ્યો, અને માત્ર કો-પાર્સનરીના કાયદામાં જ નહીં પરંતુ ભાગલા, મિલકતની તબદીલી, વારસો અને દત્તક વિધાનના કાયદામાં પણ ફેરફારો લાવ્યો. ૧૯૩૭ ના અધિનિયમે વિધવાને પુત્રની સાથે વારસો મેળવવા અને પુત્ર જેટલો સમાન હિસ્સો મેળવવા સક્ષમ બનાવી. પરંતુ, વિધવા મિલકતમાં કો-પાર્સનરી હિત

સમાન હક ધરાવતી હોવા છતાં અને સંયુક્ત કુટુંબની સભ્ય હોવા છતાં કો-પાર્સનર બની નહીં. વિધવા ભાગલા માંગવાના હક સાથે મૃતકની મિલકતમાં માત્ર મર્યાદિત એસ્ટેટ માટે જ હકદાર હતી. પુત્રીને વાસ્તવમાં વારસાના કોઈ અધિકારો નહોતા.

૩૭. ભારતીય બંધારણના ઘડવૈયાઓએ સમાજમાં મહિલાઓની પ્રતિકૂળ અને ભેદભાવપૂર્ણ સ્થિતિની નોંધ લીધી અને રાજ્ય તેમને સમાન દરજ્જો આપવા માટે હકારાત્મક પગલાં ભરે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે વિશેષ કાળજી લીધી. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫(૨) અને (૩) અને ૧૬, આમ માત્ર મહિલાઓ સામેના ભેદભાવને અટકાવતા જ નથી પરંતુ યોગ્ય સંજોગોમાં મહિલાઓની તરફેણમાં રક્ષણાત્મક ભેદભાવ પૂરો પાડવા માટે રાજ્યને મુક્ત હાથ આપે છે. આ જોગવાઈઓ બંધારણ દ્વારા ખાતરી આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારોનો એક ભાગ છે. બંધારણના ભાગ ૪ માં માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ થાય છે જે રાજ્યના શાસનમાં કોઈપણ રીતે ઓછા મૂળભૂત નથી અને અન્ય બાબતો સાથે એ પણ જોગવાઈ કરે છે કે રાજ્ય પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચે સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવાનો પ્રયાસ કરશે.

<u>• ૧૯૫૬ ના અધિનિયમ પછી અને ૨૦૦૫ ના સુધારા અધિનિયમ પહેલાંનો કાયદો:</u>

૩૮. ભારતના તત્કાલીન વડાપ્રધાન શ્રી પંડિત જવાહરલાલ નેહરુએ હિન્દુ મહિલાઓ દ્વારા ભોગવવામાં આવતી અસમાનતાઓ અને અસમર્થતાઓને

દૂર કરવા માટે સુધારાઓ હાથ ધરવાની તેમની અસંદિગ્ધ પ્રતિબદ્ધતા વ્યક્ત કરી હતી. પરિણામે, હિન્દુઓના રૂઢિચુસ્ત વર્ગના વિરોધ છતાં, હિન્દુ સક્સેસન એક્ટ, ૧૯૫૬ ઘડવામાં આવ્યો અને તારીખ ૧૭ જૂન, ૧૯૫૬ ના રોજ અમલમાં આવ્યો. તે બૌદ્ધ, જૈન અને શીખો સહિત તમામ હિન્દુઓને લાગુ પડે છે. તે વારસાની એક સમાન અને વ્યાપક પદ્ધતિ નિર્ધારિત કરે છે અને મિતાક્ષરા અને દાયભાગ બંને સંપ્રદાયો દ્વારા શાસિત લોકોને તેમજ દક્ષિણ ભારતમાં મરુમક્કત્તાયમ, અલિયાસંતાન, નમ્બુદ્રી અને હિન્દુ કાયદાની અન્ય પદ્ધતિઓ દ્વારા શાસિત લોકોને લાગુ પડે છે. મહિલાઓને વધુ અધિકારો આપીને ઘણા ફેરફારો લાવવામાં આવ્યા હતા, તેમ છતાં કલમ ૬ માં મિતાક્ષરા કો-પાર્સનરી જાળવી રાખવામાં આવી હતી.

૩૯. હિન્દુ કોડ બિલમાં વારસા અંગેની જોગવાઈઓ, જે મૂળરૂપે બી.એન. રાવ સમિતિ દ્વારા ઘડવામાં આવી હતી અને ડો. આંબેડકર દ્વારા આગળ ધપાવવામાં આવી હતી, તે ઉત્તરાધિકારના ખ્યાલ અને સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતમાં જન્મથી પુત્રના હક સાથે મિતાક્ષરા કો-પાર્સનરીને નાબૂદ કરવા અને તેના સ્થાને વારસા દ્વારા ઉત્તરાધિકારના સિદ્ધાંતને સ્થાપિત કરવા માટે હતી. આ દરખાસ્તો સામે રૂઢિચુસ્તોનો ભારે વિરોધ થયો હતો. જ્યારે સિલેક્ટ કમિટીમાં આવું કેવી રીતે બન્યું તે અંગે ડો. આંબેડકરને પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું: "તે કોઈ સમાધાન નહોતું. મારા દુશ્મનો મારા ઉત્સાહી સમર્થકો સાથે જોડાઈ ગયા અને મારા દુશ્મનોએ વિચાર્યું કે તેઓ બિલને તે વાસ્તવમાં હતું તેના કરતાં

વધુ ખરાબ દર્શાવીને તેને નષ્ટ કરી શકે છે".

૪૦. તેથી, સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા હિન્દુ સક્સેસન એક્ટ, ૧૯૫૬ દ્વારા મહિલાઓને અને ખાસ કરીને પુત્રીને પુત્ર જેવા સમાન અધિકારો આપવામાં આવ્યા હતા. અગાઉના કાયદાઓ હેઠળ આપવામાં આવેલા મિલકતમાં મર્યાદિત માલિકીના અધિકારો સદર અધિનિયમની કલમ ૧૪ ના આધારે સદર અધિનિયમ શરૂ થતાં પહેલાં કે પછી પ્રાપ્ત કરેલી કોઈપણ મિલકત સંદર્ભે હિન્દુ સ્ત્રી દ્વારા ધારણ કરાયેલી કોઈપણ મિલકતમાં સંપૂર્ણ માલિકીમાં ફેરવાઈ ગયા. કલમ ૧૪(૧) ની સ્પષ્ટતાએ સ્પષ્ટ કર્યું કે, કલમ ૧૪ માં ઉલ્લેખિત મિલકતમાં હિન્દુ સ્ત્રી દ્વારા વારસામાં અથવા વસિયત દ્વારા, અથવા ભાગલા વખતે, અથવા ભરણપોષણ કે ભરણપોષણની બાકી રકમના બદલામાં, અથવા કોઈપણ વ્યક્તિ પાસેથી ભેટ દ્વારા મેળવેલી જંગમ અને સ્થાવર બંને મિલકતોનો સમાવેશ થાય છે, પછી ભલે તે તેના લગ્ન પહેલાં, લગ્ન સમયે કે પછી સંબંધી હોય કે ન હોય, અથવા તેના પોતાના કૌશલ્ય કે મહેનત દ્વારા, અથવા ખરીદી દ્વારા અથવા પ્રિસ્ક્રિપ્શન દ્વારા, અથવા અન્ય કોઈપણ રીતે, અને સદર અધિનિયમની શરૂઆત પહેલાં તરત જ સ્ત્રીધન તરીકે તેના દ્વારા ધારણ કરેલી આવી કોઈપણ મિલકતનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેથી, સદર અધિનિયમના આગમન સાથે હિન્દુ સ્ત્રી પોતાના દ્વારા ધારણ કરેલી અને પ્રાપ્ત કરેલી મિલકતમાં સંપૂર્ણ માલિકીના અધિકારો ભોગવતી હતી અને તે આવી સંપૂર્ણ માલિક તરીકે તેમાં પોતાના અધિકારનો ઉપયોગ કરવા માટે સ્વતંત્ર હતી. વસિયત કર્યા વિના

અવસાન પામનાર પુરુષ હિન્દુની મિલકત સંદર્ભે, મૃતકના પુત્રની સાથે સ્ત્રી હિન્દુને વર્ગ ૧ ના વારસદાર તરીકે ગણીને સમાન અધિકારો આપવામાં આવ્યા હતા. જોકે, સદર કાયદો કો-પાર્સનરી મિલકતને લાગુ પડતો નહોતો. ૧૯૫૬ ના અધિનિયમ પહેલાં, મિતાક્ષરા કાયદા દ્વારા શાસિત સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબમાં પુત્રીને કો-પાર્સનર ગણવામાં આવતી નહોતી. ૧૯૫૬ ના અધિનિયમ પછી પણ સ્થિતિ એ જ ચાલુ રહી હતી. ૧૯૫૬ ના અધિનિયમે કો-પાર્સનરી મિલકતમાં હિતના સંક્રમણ અંગે કોઈ વ્યવસ્થા કરી ન હતી. કલમ ૬ એ સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે, જ્યારે કોઈ પુરુષ હિન્દુ સદર અધિનિયમની શરૂઆત પછી અવસાન પામે છે, અને તેના મૃત્યુ સમયે મિતાક્ષરા કો-પાર્સનરી મિલકતમાં તેનું હિત હોય, ત્યારે મિલકતમાં તેનું હિત કો-પાર્સનરીના હયાત સભ્યો પર ઉત્તરાધિકાર દ્વારા સંક્રમિત થશે અને સદર અધિનિયમ અનુસાર નહીં. તેથી, સદર અધિનિયમ કો-પાર્સનરી મિલકતને લાગુ કરવામાં આવ્યો ન હતો. જોકે, સદર કલમના પરંતુકે જોગવાઈ કરી હતી કે, જો કોઈ પુરુષ હિન્દુ પરિશિષ્ટના વર્ગ ૧ માં નિર્દિષ્ટ હયાત સ્ત્રી સંબંધી અથવા તે વર્ગમાં નિર્દિષ્ટ પુરુષ સંબંધી કે જે આવી સ્ત્રી સંબંધી મારફતે દાવો કરે છે તેને પાછળ છોડીને અવસાન પામે છે, તો મિતાક્ષરા કો-પાર્સનરી મિલકતમાં મૃતકનું હિત યથાપ્રસંગ સદર અધિનિયમ હેઠળ વસિયતી અથવા બિન-વસિયતી વારસા દ્વારા સંક્રમિત થશે, ઉત્તરાધિકાર દ્વારા નહીં.

૪૧. શાસ્ત્રીય અને રૂઢિગત મિતાક્ષરા કાયદામાં સમાવિષ્ટ પુત્ર અને પુત્રી વચ્ચેની અસમાનતા સતત ચાલુ રહી હતી. હિન્દુ સક્સેસન એક્ટની કલમ ૬

હેઠળ જાળવી રાખવામાં આવેલી મિતાક્ષરા કો-પાર્સનરી મિલકતના ખ્યાલમાં તેના ઘડતર પછી ક્યારેય સુધારો કરવામાં આવ્યો નહોતો. એ કેટલાક સંતોષની બાબત છે કે, ભારતમાં પાંચ રાજ્યો એટલે કે કેરળ, આંધ્રપ્રદેશ, તમિલનાડુ, મહારાષ્ટ્ર અને કર્ણાટકે એ હકીકતની નોંધ લીધી કે સ્ત્રી સાથે આર્થિક અને સામાજિક બંને ક્ષેત્રોમાં સમાન વ્યવહાર કરવાની જરૂર છે. વર્ષ ૧૯૯૪ માં, કર્ણાટક, આંધ્રપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર રાજ્યોએ પ્રથમ વખત કલમ ૬ માં સુધારાઓ લાવીને પુત્રીઓને કો-પાર્સનરી મિલકતમાં હક આપ્યો અને તેમને કો-પાર્સનર તરીકે ગણ્યા. આ પૈકીના ચાર રાજ્યોના કાયદા મુજબ (કેરળ સિવાય), મિતાક્ષરા કાયદા દ્વારા શાસિત સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબમાં, કો-પાર્સનરની પુત્રી જન્મથી જ પુત્રની જેમ જ પોતાના હકથી કો-પાર્સનર બનશે. જોકે, સદર લાભ સદર કાયદા પહેલાં થયેલા ભાગલાઓના કિસ્સામાં અને પરિણીત પુત્રીઓને આપવામાં આવ્યો નહોતો. કેરળ, જોકે, એક ડગલું આગળ વધ્યું અને માત્ર તે કુટુંબમાં જન્મ્યો કે જન્મી હતી તે હકીકતના આધારે પૂર્વજના જીવનકાળ દરમિયાન તેની કોઈપણ મિલકતમાં કોઈપણ હિતનો દાવો કરવાના હકને નાબૂદ કર્યો. વાસ્તવમાં, તેણે મિતાક્ષરા, મરુમક્કત્તાયમ, અલિયાસંતાન અને નમ્બુદ્રી પદ્ધતિઓ સહિત સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબ વ્યવસ્થાને સંપૂર્ણપણે નાબૂદ કરી દીધી. આમ સંયુક્ત ભાડુઆતના સ્થાને સામાન્ય ભાડુઆત મૂકવાનો કાયદો ઘડ્યો. જોકે, અન્ય રાજ્યોએ જન્મથી મળતા હકને નાબૂદ કરવાને બદલે તેને મજબૂત બનાવ્યો, જ્યારે મિતાક્ષરા કો-પાર્સનરીમાં રહેલા જાતિગત ભેદભાવને વ્યાપકપણે

દૂર કર્યો.

૭૨. તેથી, જન્મથી મિલકતમાં આવા કો-પાર્સનરી મિલકતના અધિકારો પ્રદાન કરવા છતાં, પરિણીત પુત્રી અને અપરિણીત પુત્રી વચ્ચે તથા પરિણીત પુત્રી અને પરિણીત પુત્ર વચ્ચે ભેદભાવ ચાલુ રહ્યો હતો. તેનાથી તીવ્ર અસંતોષ પેદા થયો હતો. સુધારા પહેલાંના કાયદાએ સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબમાં પુત્રીને કો-પાર્સનરનો દરજ્જો અને પુત્ર સાથે મિલકતમાં સમાન અધિકારો આપવાનો ઈનકાર કયો હતો, અને રાજ્યે લગભગ ૫૦ વર્ષ સુધી આ અસમાનતા સહન કરી હતી. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૧૩ જાહેર કરે છે કે આ બંધારણની શરૂઆત પહેલાં તરત જ ભારતના પ્રદેશમાં અમલમાં રહેલા તમામ કાયદાઓ, જ્યાં સુધી તેઓ ભાગ ૩ ના મૂળભૂત અધિકારોની જોગવાઈઓ સાથે અસંગત હોય, ત્યાં સુધી આવી અસંગતતાના પ્રમાણમાં રદબાતલ છે. સદર અધિનિયમ બંધારણની શરૂઆત પછી ઘડવામાં આવ્યો હતો. અનુચ્છેદ ૧૩(૨) જાહેર કરે છે કે રાજ્ય એવો કોઈ કાયદો બનાવશે નહીં જે આ ભાગ દ્વારા આપવામાં આવેલા અધિકારોને છીનવી લે અથવા ઘટાડે અને સદર કલમના ઉલ્લંઘનમાં બનાવવામાં આવેલો કોઈપણ કાયદો, ઉલ્લંઘનની હદ સુધી, રદબાતલ રહેશે. આ અસમાનતાને સમજવામાં અને સમાનતા પુનઃસ્થાપિત કરવામાં લગભગ ૫૦ વર્ષ લાગ્યા. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં સંસદે અધિનિયમ ઘડાયા પછીના છેલ્લા ૫૦ વર્ષની ઘટનાઓ, અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫ અને ૧૬ નું અર્થઘટન કરતી વખતે સર્વોચ્ચ અદાલતના વિવિધ ચુકાદાઓ અને જાતિગત ભેદભાવ દૂર કરવા

માટે ક્રમશઃ સરકારો દ્વારા કરવામાં આવેલા પ્રયાસોની નોંધ લીધી અને હિન્દુ સક્સેસન (એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ, ૨૦૦૫ રજૂ કર્યો. તે આ સુધારાનો હેતુ છે.

૪૩. બોમ્બે રાજ્યમાં વારસો. -

(૧) બોમ્બે રાજ્યમાં પુરુષોના વારસાનો ક્રમ ભારતના અન્ય ભાગો કરતાં અલગ છે જ્યાં મિતાક્ષરા કાયદો પ્રવર્તે છે. આ તફાવત એ હકીકત પરથી ઉદ્‌ભવે છે કે બોમ્બે સંપ્રદાય અમુક સ્ત્રીઓને વારસદાર તરીકે માન્ય રાખે છે, જેમને ભારતના અન્ય ભાગોમાં વારસદાર તરીકે માન્ય રાખવામાં આવતી નથી.

(૨) ખુદ બોમ્બે રાજ્યમાં જ, મયૂખ દ્વારા શાસિત કેસોમાં વારસાના ક્રમ વચ્ચે તફાવત છે.

૪૪. મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત કેસોમાં વારસાનો ક્રમ:

બોમ્બે રાજ્યમાં મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત કેસોમાં સપિંડો વચ્ચે પુરુષોના વારસાનો ક્રમ નીચે મુજબ છે:

(૧-૬) પુત્ર, પુત્રનો પુત્ર (જેના પિતા મૃત્યુ પામ્યા છે) અને પુત્રના પુત્રનો પુત્ર (જેના પિતા અને દાદા બંને મૃત્યુ પામ્યા છે). આ એકસાથે વારસો મેળવે છે. ૧૯૩૭ ના અધિનિયમ ૧૮ હેઠળ, વિધવા, પૂર્વ-મૃત્યુ પામેલા પુત્રની વિધવા અને પૂર્વ-મૃત્યુ પામેલા પુત્રના પૂર્વ-મૃત્યુ પામેલા પુત્રની વિધવાને પણ વારસદાર

તરીકે માન્ય રાખવામાં આવે છે.

(૭) પુત્રી.

બોમ્બે રાજ્યમાં, પુત્રીઓ ઉત્તરાધિકારના લાભો સાથે સંયુક્ત ભાડુઆત તરીકે હિસ્સો મેળવતી નથી, પરંતુ તેઓ સામાન્ય ભાડુઆત તરીકે મેળવે છે. વધુમાં, તે રાજ્યમાં પુત્રી પોતાના પિતાની મિલકતમાં મર્યાદિત એસ્ટેટ મેળવતી નથી, પરંતુ મિલકત સંપૂર્ણપણે મેળવે છે. આમ, જો બોમ્બે સંપ્રદાય દ્વારા શાસિત કોઈ હિન્દુ બે પુત્રીઓને છોડીને અવસાન પામે, તો દરેક પુત્રી પોતાના પિતાની મિલકતના અડધા ભાગમાં સંપૂર્ણ હિત મેળવે છે, અને તેને પોતાની અલગ મિલકત તરીકે રાખે છે, અને તેના અવસાન પર તેનો હિસ્સો તેના સ્ત્રીધન તરીકે તેના પોતાના વારસદારોને જશે.

(૮) પુત્રીનો પુત્ર

(૯) માતા

(૧૦) પિતા

(૧૧) ભાઈ : (૧) સગો ભાઈ (૨) સાવકો ભાઈ. સગા ભાઈઓના પુત્રો સાવકા ભાઈઓના પુત્રો પહેલાં વારસો મેળવે છે.

(૧૨) ભાઈનો પુત્ર: (૧) સગા ભાઈનો પુત્ર (૨) સાવકા ભાઈનો પુત્ર

સગા ભાઈઓના પુત્રો સાવકા ભાઈઓના પુત્રો પહેલાં વારસો મેળવે છે.

(૧૩) દાદી (પિતાની માતા)

(૧૪) સગી બહેન

વારસાના ક્રમમાં તેણીનું સ્થાન હિન્દુ લો ઓફ ઇનહેરિટન્સ (એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ, ૧૯૨૯ (૧૯૨૯ નો ૨) થી પ્રભાવિત થતું નથી.

(૧૫) સાવકી બહેન

મૃતકના ત્રણ દૂરના વંશજો

(૧૬) પ્રપૌત્રનો પુત્ર

નં. ૧૬, ૧૭ અને ૧૮ નં. ૧૯ પહેલાં કે પછી વારસો મેળવે છે તે બાબત નક્કી થયેલ નથી. અપ્પાજી વિ. મોહન લાલ (૧૯૩૦) ૫૪ બોમ્બે ૫૬૪, પાનું ૬૧૧, ૧૨૭ આઇ.સી. માં આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તેનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો ન હતો.

(૧૭) પ્રપૌત્રના પુત્રનો પુત્ર

(૧૮) પ્રપૌત્રના પુત્રના પુત્રનો પુત્ર

મૃતકના ચાર પુરુષ સીધા વંશજોની વિધવાઓ

(૧૯) પ્રપૌત્રની વિધવા

(૨૦) પ્રપૌત્રના પુત્રની વિધવા

(૨૧) પ્રપૌત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા

(૨૨) પ્રપૌત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા

ભાઈના ચાર દૂરના વંશજો

(૨૩) ભાઈના પુત્રનો પુત્ર. તે પુત્રની વિધવા (૬) (નં. ૧૭) પહેલાં વારસો મેળવતો નથી પરંતુ તેના પછી વારસો મેળવે છે.

(૨૪) ભાઈના પુત્રના પુત્રનો પુત્ર

(૨૫) ભાઈના પુત્રના પુત્રના પુત્રનો પુત્ર

(૨૬) ભાઈના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રનો પુત્ર

પિતા, ભાઈ અને ભાઈના વંશજોની વિધવાઓ

(૨૭) સાવકી માતા [રખમાબાઈ વિ. તુકારામ, (૧૮૮૭) ૧૧ બોમ્બે ૪૭]

(૨૮) ભાઈની વિધવા [બસંગવડા વિ. બસંગવડા (૧૯૭૫) ૩૯ બોમ્બે ૮૭, ૨૭ આઈ.સી. ૧૬૭]

(૨૯) ભાઈના પુત્રની વિધવા [માધવરામ વિ. દવે (૧૯૮૭) ૨૧ બોમ્બે

૭૩૯]

(૩૦) ભાઈના પુત્રના પુત્રની વિધવા

(૩૧) ભાઈના પુત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા

(૩૨) ભાઈના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા

(૩૩) ભાઈના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા

પિતાના પિતા અને તેમના છ વંશજો

(૩૪) પિતાના પિતા

(૩૪એ) પુત્રની પુત્રી

(૩૪બી) પુત્રીની પુત્રી

(૩૪સી) બહેનનો પુત્ર

૩૪, ૩૪એ, ૩૪બી અને ૩૪સી માટે.

(૩૫) કાકા: (૧) સગા કાકા (૨) સાવકા કાકા

(૩૬) કાકાનો પુત્ર

તે નં. ૪૨ પહેલાં વારસો મેળવે છે [રાચવા વિ. કાલિંગાપા (૧૮૯૨) ૧૬

બોમ્બે ૭૧૬].

(૩૭) કાકાના પુત્રનો પુત્ર.

તે નં. ૪૨ પહેલાં વારસો મેળવે છે [કાશીબાઈ વિ. મોરેશ્વર (૧૯૧૧) ૩૫ બોમ્બે ૩૮૯].

(૩૮) કાકાના પુત્રના પુત્રનો પુત્ર

(૩૯) કાકાના પુત્રના પુત્રના પુત્રનો પુત્ર

(૪૦) કાકાના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રનો પુત્ર

પિતાના પિતા અને તેમના છ વંશજોની વિધવાઓ

(૪૧) પિતાની સાવકી માતા

(૪૨) કાકાની વિધવા

તેણી પિતાની બહેન પહેલાં વારસો મેળવે છે [રઘુનાથ શંકર વિ. લક્ષ્મીબાઈ (૧૯૩૫) ૫૯ બોમ્બે ૪૧૭]

(૪૩) કાકાના પુત્રની વિધવા

(૪૪) કાકાના પુત્રના પુત્રની વિધવા

(૪૫) કાકાના પુત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા

(૪૬) કાકાના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા

(૪૭) કાકાના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા

ત્રીજા સગોત્ર સ્ત્રી અને ત્રીજા સગોત્ર પુરુષ પૂર્વજ અને તે પછીના છ વંશજો

(૪૮) પિતાના પિતાની માતા

(૪૯) પિતાના પિતાના પિતા

(૫૦) પિતાના કાકા

(૫૧) પિતાના કાકાનો પુત્ર

(૫૨) પિતાના કાકાના પુત્રનો પુત્ર

(૫૩) પિતાના કાકાના પુત્રના પુત્રનો પુત્ર

(૫૪) પિતાના કાકાના પુત્રના પુત્રના પુત્રનો પુત્ર

(૫૫) પિતાના કાકાના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રનો પુત્ર

પિતાના પિતાના પિતા અને તેમના છ વંશજોની વિધવાઓ

(૫૬) પિતાના પિતાની સાવકી માતા

(૫૭) પિતાના કાકાની વિધવા

(૫૮) પિતાના કાકાના પુત્રની વિધવા

(૫૯) પિતાના કાકાના પુત્રના પુત્રની વિધવા

(૬૦) પિતાના કાકાના પુત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા

(૬૧) પિતાના કાકાના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા

(૬૨) પિતાના કાકાના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રના પુત્રની વિધવા બાકીના સપિંડો અને તેમની વિધવાઓ (૬૩-૭૦) ચોથા સગોત્ર સ્ત્રી અને ચોથા સગોત્ર પુરુષ પૂર્વજ અને તે પછીના છ વંશજો, એક પછી એક [અંબાઈદાસ વિ. જીજીભાઈ (૧૯૧૨) ૧૪ બોમ્બે એલ.આર. ૨૬૧] (૭૧-૭૭) ગોત્રજ સપિંડ નં. ૬૪ થી ૭૦ ની વિધવાઓ, એક પછી એક."

૪૫. મયૂખ દ્વારા શાસિત કેસોમાં વારસાનો ક્રમ - મયૂખ દ્વારા શાસિત કેસોમાં પુરુષોના વારસાનો ક્રમ નીચે મુજબ છે. મયૂખ, પ્રકરણ ૬, કલમ ૮, નોંધ ૭૭, મુલ્લા હિન્દુ લો, ૨૩મી આવૃત્તિ, પાનું ૧૮૩: (૧-૬) મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત કેસોમાં વારસાના ક્રમ મુજબ જ.

(૭) પિતા

(૮) માતા

(૯) સગા ભાઈઓ સાથે મૃત્યુ પામેલા સગા ભાઈઓના પુત્રો.

(૧૦) સગા ભાઈનો પુત્ર.

(૧૧-૧૨) મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત કેસોમાં વારસાના ક્રમ મુજબ જ.

(૧૩) પિતાના પિતા અને સાવકો ભાઈ, સમાન હિસ્સે.

૪૬. હિન્દુ સક્સેસન એક્ટ, ૧૯૫૬ અમલમાં આવ્યા પહેલાં, હિન્દુઓ વચ્ચેનો વારસો શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને પરંપરાગત હિન્દુ કાયદા દ્વારા શાસિત થતો હતો. વારસાની પદ્ધતિ શું રહેશે તે નિર્ધારિત કરવા માટે મનુસ્મૃતિ એ સ્ત્રોત હતો. મિતાક્ષરા અથવા બનારસ કાયદો, દાયભાગ અથવા બંગાળ હિન્દુ કાયદો પણ વારસાનું શાસન કરતા હતા. ગુજરાતમાં, વારસો હિન્દુ કાયદાના મયૂખ સંપ્રદાય દ્વારા શાસિત થઈ શકતો હતો. આ દરેક કાયદામાં, મૃતકની પુત્રી અથવા વિધવા છેલ્લા પુરુષ ધારક દ્વારા છોડવામાં આવેલી મિલકતમાં વારસો મેળવવા માટે હકદાર નહોતી, પછી ભલે તે સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબનો કર્તા હોય કે પોતાની વ્યક્તિગત ક્ષમતામાં માલિક હોય. ગુજરાતના એક ભાગનું શાસન કરતો મયૂખ હિન્દુ કાયદો માતૃસત્તાક કુટુંબ અને મિલકતમાં સ્ત્રીના અધિકાર વિશે વાત કરે છે, પરંતુ પક્ષકારો મયૂખ કાયદા દ્વારા શાસિત છે અને પુત્રી અથવા સ્ત્રી મિલકતમાં વારસો મેળવવા માટે હકદાર બનશે તેવી હકીકતની મૂલવણી કરવા માટે, પોતાના પિતા મારફતે વારસાનો દાવો કરનાર વ્યક્તિ દ્વારા આવો પુરાવો રેકર્ડ પર લાવવો જરૂરી છે.

● હિન્દુ કાયદાની મયૂખ શાખા:

૪૭. હવે એ સુવિદિત છે કે ભારતમાં હિન્દુ કાયદાના બે મુખ્ય સંપ્રદાયો છે, મિતાક્ષરા સંપ્રદાય અને દાયભાગ સંપ્રદાય. દાયભાગ સંપ્રદાય બંગાળમાં પ્રવર્તે છે અને મિતાક્ષરા સંપ્રદાય ભારતના બાકીના ભાગોમાં પ્રવર્તે છે. મિતાક્ષરા સંપ્રદાય ચાર પેટા-સંપ્રદાયોમાં વિભાજિત થયેલ છે, બનારસ સંપ્રદાય, મિથિલા સંપ્રદાય, મયૂખ સંપ્રદાય અને દ્રવિડ સંપ્રદાય; પરંતુ આ તમામ ચારેય પેટા-સંપ્રદાયો ખરેખર હિન્દુ કાયદાના મિતાક્ષરા સંપ્રદાયની જ શાખાઓ છે, કારણ કે વિજ્ઞાનેશ્વર દ્વારા લખાયેલ મિતાક્ષરા ભાષ્યને તે સંપ્રદાયમાં મુખ્ય સત્તા માનવામાં આવે છે, સિવાય કે એવા થોડા મુદ્દાઓ પર જ્યાં અન્ય ભાષ્યો નિયંત્રક માનવામાં આવે છે.

૪૮. ભારતમાં હિન્દુ કાયદાના ખરેખર કોઈ સંપ્રદાયો છે કે નહીં તે પ્રશ્ન પર કેટલોક મતભેદ રહેતો હતો. એવું જણાય છે કે કોલબ્રુક કદાચ 'હિન્દુ કાયદાના સંપ્રદાયો' શબ્દપ્રયોગનો ઉપયોગ કરનાર પ્રથમ વ્યક્તિ હતા, જુઓ બેનર્જીનું 'હિન્દુ મૅરેજ એન્ડ સ્ત્રીધન' (ટાગોર લો લેક્ચર્સ ૧૮૭૮, ૧૯૧૩ ની આવૃત્તિનું પાનું ૬).

આ પ્રશ્નની તપાસ કર્યા પછી શ્રી બેનર્જી એવા નિષ્કર્ષ પર આવે છે કે 'કાયદાના સંપ્રદાયો' શબ્દપ્રયોગ હિન્દુ કાયદા માટે તદ્દન પરાયો નથી; અને તે વાસ્તવિક ભેદ દર્શાવતો હોવાથી તેને સુવિધાપૂર્વક જાળવી રાખી શકાય છે. સર

ગંગા નાથ ઝા તેમના પુસ્તક 'હિન્દુ લો ઇન ઇટ્સ સોર્સીસ' ૧૯૩૦ ની આવૃત્તિ, વોલ્યુમ ૧ ના પાના ૧૫ અને ૧૬ પર દર્શાવે છે કે હિન્દુ કાયદાના સંપ્રદાયોનો વિચાર કેવી રીતે ઉદ્ભવ્યો. તેઓ કહે છે:

"સાતમી સદી ઈ.સ. જેટલા પ્રારંભિક સમયમાં પણ આપણે કુમારિલને એમ જાહેર કરતા જોઈએ છીએ કે મનુની સ્મૃતિ સમગ્ર આર્યાવર્તમાં બંધનકર્તા ગણાય છે, જ્યારે અન્ય તમામ સ્મૃતિઓનું સીમિત ક્ષેત્રાધિકાર છે; અને તે પછીના એક પરિચ્છેદમાં જે કહે છે તેના પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ક્ષેત્રાધિકારની આ મર્યાદા પ્રાદેશિક નહોતી; તે વેદોના સંશોધિત પાઠોની શાખાઓની વિવિધતા પર આધારિત હતી, જેમાં વિવિધ શાખાઓના અનુયાયીઓ વિવિધ સ્મૃતિઓને તેમની સર્વોચ્ચ સત્તા તરીકે સ્વીકારતા હતા.

આ વિવિધ કાયદા સંપ્રદાયોના ખ્યાલના મૂળમાં રહ્યું હોય તેવું જણાય છે; જોકે પ્રાચીન હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રકારોમાં પ્રચલિત આ ખ્યાલ આધુનિક ભારતીય કાયદામાં પ્રચલિત થયેલા ખ્યાલ કરતાં ભિન્ન છે. તેમના મતે, તમામ કાયદો, જે વેદ પર આધારિત હોવો જ જોઈએ, તે તમામ મનુષ્યો પર સમાન રીતે બંધનકર્તા હોવો જોઈએ; અને તેઓ જે એકમાત્ર મર્યાદા માન્ય રાખતા હતા તે કાં તો (૧) વ્યક્તિઓની ક્ષમતાને કારણે હોય, અથવા (૨) પોતે શાસ્ત્રપાઠોમાં રહેલા વિશેષણરૂપ શબ્દો કે શબ્દસમૂહો દ્વારા વાજબી ઠરેલી હોય."

તેમના મતે હિન્દુ કાયદાના સંપ્રદાયોનો આધુનિક ખ્યાલ પ્રાચીન પાઠોના પાછળના અર્થઘટનોમાં રહેલી વિવિધતા પર, અને સંબંધિત ચોક્કસ લોકોના અનુગામી વલણો તેમજ રૂઢિઓ પર આધારિત હતો. વિદ્વાન લેખકે વધુમાં અવલોકન કર્યું કે:

"ઉપરોક્ત હકીકતોને ધ્યાને લેતાં, જોકે 'મિતાક્ષરા સંપ્રદાય', 'મયૂખ સંપ્રદાય' વગેરે જેવું કેટલુંક વિભાજન દેખાય છે ખરું, પરંતુ તે સંપ્રદાયોને ચુસ્ત અને અપરિવર્તનશીલ પ્રાદેશિક ક્ષેત્રાધિકાર સોંપવાનું કોઈ ઔચિત્ય નથી."

પરંતુ એવું જણાય છે કે જ્યારે બ્રિટિશ ઈન્ડિયન અદાલતોએ પોતાના નિર્ણયોમાં હિન્દુ કાયદાના નિયમો લાગુ કર્યા તે સમય સુધીમાં કાયદાના વિવિધ સંપ્રદાયોએ ચોક્કસ પ્રાદેશિક મર્યાદાઓ ધારણ કરી લીધી હતી. જેમ કે પ્રિવિ કાઉન્સિલે 'કલેક્ટર ઓફ મદુરા વિ. મુત્તુ રામલિંગ સાથુપતિ', ૧૨ મૂ. ઈન્ડ. એપ. ૩૯૭ (પી.સી.) (બી) ના પાના ૪૩૫ પર જણાવ્યું હતું કે:

"હિન્દુ કાયદાના પ્રાચીન સ્ત્રોતો તમામ વિવિધ સંપ્રદાયો માટે સમાન છે. જે પ્રક્રિયા દ્વારા તે સંપ્રદાયો વિકસિત થયા છે તે આ પ્રકારની રહી હોય તેમ જણાય છે. સાર્વત્રિક રીતે અથવા ખૂબ વ્યાપકપણે સ્વીકારાયેલા ગ્રંથો પાછળથી રચાયેલા ભાષ્યોનો વિષય બન્યા. ભાષ્યકારે પ્રાચીન પાઠો પર પોતાનું વિવેચન મૂક્યું; અને તેમની સત્તા ભારતના એક ભાગમાં

સ્વીકારાઈ અને બીજા ભાગમાં અસ્વીકાર પામી, જેથી પરસ્પર વિરોધી સિદ્ધાંતો ધરાવતા સંપ્રદાયો ઉદ્ભવ્યા."

૪૯. એંગ્લો-ઈન્ડિયન લેખકો દ્વારા લખાયેલા જૂના પુસ્તકોમાં આપણે હિન્દુ કાયદાનું પાંચ સંપ્રદાયોમાં વિભાજન જોઈએ છીએ, જેનું નામકરણ તે પ્રદેશો પરથી કરવામાં આવ્યું હતું જેમાં તેઓ પ્રવર્તતા હોવાનું માનવામાં આવતું હતું. આમ કોવેલ દ્વારા ટાગોર લો લેક્ચર્સ ૧૮૭૦ માં, તે સમયે અસ્તિત્વમાં રહેલા હિન્દુ કાયદાના પાંચ સંપ્રદાયોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. બંગાળ, મિથિલા, બનારસ, મહારાષ્ટ્ર અને દ્રવિડ સંપ્રદાયો. જોકે, ૧૮૯૫ માં પ્રકાશિત થયેલા તેમના પાછળના પુસ્તક, 'એ શોર્ટ ટ્રીટાઇઝ ઓન હિન્દુ લો' માં વિદ્વાન લેખક જણાવે છે:

"હિન્દુ કાયદાના પાંચ સંપ્રદાયો છે, બંગાળ, મિથિલા, બનારસ, મહારાષ્ટ્ર અને દ્રવિડ. જોકે, છેલ્લા ચાર સંપ્રદાયો માત્ર એટલા પૂરતા જ અલગ પડે છે કે જ્યાં સુધી તેઓ મિતાક્ષરામાં ફેરફાર કરે છે અને તેમની વચ્ચેનો તફાવત મૂળભૂત નથી. મોટાભાગના હેતુઓ માટે એવું માની શકાય કે માત્ર બે જ સંપ્રદાયો છે, મિતાક્ષરા અને દાયભાગના સંપ્રદાયો." ત્યારથી સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા રહી છે કે, હિન્દુ કાયદાના માત્ર બે જ સંપ્રદાયો છે - મિતાક્ષરા અને દાયભાગ અને બનારસ, મયૂખ, દ્રવિડ અને મિથિલા ખરેખર મિતાક્ષરા સંપ્રદાયના પેટા-સંપ્રદાયો છે. જુઓ મેઇન્સ હિન્દુ લો, ૧૧ મી આવૃત્તિના પાના ૫૪ પર; જ્યાં વિદ્વાન લેખક કહે છે:

"ભારતના વિવિધ ભાગોમાં પ્રચલિત વિવિધ કાનૂની મંતવ્યો પર લાગુ થતો 'કાયદાનો સંપ્રદાય' શબ્દપ્રયોગ સૌપ્રથમ શ્રી કોલબ્રુક દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયો હોય તેમ જણાય છે. વાસ્તવમાં માત્ર બે જ મુખ્ય સંપ્રદાયો છે, મિતાક્ષરા અને દાયભાગ."

વિદ્વાન લેખક પાના ૫૬ પર આગળ અવલોકન કરે છે: "હિન્દુ કાયદાના મિતાક્ષરા સંપ્રદાયને ચાર સંપ્રદાયોમાં પેટા-વિભાજિત કરવાનો રિવાજ છે, એટલે કે બનારસ, મિથિલા, મહારાષ્ટ્ર અને દ્રવિડ સંપ્રદાયો. એક સમયે દ્રવિડને તમિલ, કર્ણાટક અને આંધ્ર સંપ્રદાયમાં વિભાજિત કરવા સુધીનું પેટા-વિભાજન પણ કરવામાં આવ્યું હતું, જેનું જોકે કોઈ ઔચિત્ય નહોતું. મિતાક્ષરા સંપ્રદાયના પેટા-વિભાગો વચ્ચેના તફાવતો તુલનાત્મક રીતે ખૂબ ઓછા અને નજીવા છે.

મિતાક્ષરા સંપ્રદાય સિવાય, આ વિભાજન કોઈ ઉપયોગી હેતુ પાર પાડતું નથી; કે તે કોઈ સાચા અથવા વૈજ્ઞાનિક આધાર પર ટકેલું નથી. તે અમુક હદ સુધી ભ્રામક છે કારણ કે તે કહેવાતા મિથિલા, બનારસ, મહારાષ્ટ્ર અને દ્રવિડ સંપ્રદાયો વચ્ચેના સિદ્ધાંતની મૂળભૂત સમાનતાને છુપાવે છે અને એવું સૂચવે છે કે વાસ્તવમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેના કરતાં વધુ તફાવતો છે."

મુલ્લાએ પણ તેમના હિન્દુ લો માં ૧૦ મી આવૃત્તિના પાના ૧૧ પર આ જ વિભાજનને અનુસર્યું છે. વિદ્વાન લેખક જણાવે છે:

"યોગ્ય રીતે કહીએ તો, કાયદાના માત્ર બે જ સંપ્રદાયો છે, એટલે કે મિતાક્ષરા સંપ્રદાય અને દાયભાગ સંપ્રદાય. દાયભાગ સંપ્રદાય બંગાળમાં પ્રવર્તે છે; મિતાક્ષરા સંપ્રદાય બ્રિટિશ ભારતના અન્ય ભાગોમાં પ્રવર્તે છે."

ત્યારબાદ પાના ૧૨ પર એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે:

"મિતાક્ષરા સંપ્રદાય ચાર ગૌણ સંપ્રદાયોમાં પેટા-વિભાજિત થયેલ છે; આ સંપ્રદાયો ખાસ કરીને દત્તક વિધાન અને વારસાને લગતી વિગતોની કેટલીક બાબતોમાં અંદરોઅંદર ભિન્ન પડે છે. આ તમામ સંપ્રદાયો મિતાક્ષરાની સર્વોચ્ચ સત્તાને સ્વીકારે છે પરંતુ તેઓ એવા ચોક્કસ ગ્રંથો અને ભાષ્યોને પ્રાધાન્ય આપે છે કે જે મિતાક્ષરાના અમુક પરિચ્છેદોને નિયંત્રિત કરે છે. આ બાબત તે સંપ્રદાયો વચ્ચેના તફાવતોનું કારણ બને છે."

૫૦. ઉપરોક્ત સંદર્ભમાં, હું એ.આઇ.આર. ૧૯૫૦ બોમ્બે ૬૬ માં નોંધાયેલા બેન મધુ અને અન્ય વિ. બાઈ મહાકોર અને અન્ય ના કેસમાં બોમ્બે હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચના ચુકાદાનો સંદર્ભ લઈ શકું છું. હું સંબંધિત અવલોકનો નીચે મુજબ ટાંકી શકું છું:

"૧૨. એ સુવિદિત છે કે હિન્દુ કાયદાના ત્રણ મુખ્ય સ્ત્રોતો શ્રુતિઓ, સ્મૃતિઓ અને સજ્જનોનું આચરણ અથવા માન્ય પ્રથા છે (જુઓ મનુ, ૨, ૧૨, યાજ્ઞવલ્ક્ય, ૧, ૭). રૂઢિ માટેનો સંસ્કૃત શબ્દ કે જે મનુ અને

યાજ્ઞવલ્ક્ય બંને દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયો છે તે 'સદાચાર' અથવા સદાચારી પુરુષોનું આચરણ છે. મનુએ પોતે આ શબ્દને આ શબ્દોમાં વ્યાખ્યાયિત કર્યો છે: 'દેશની મુખ્ય જાતિઓ અને મિશ્ર જાતિઓ વચ્ચે અનાદિ કાળથી પરંપરાગત ક્રમમાં ઊતરી આવેલી રૂઢિ.' (જુઓ મનુ, ૨, ૧૮). 'શ્રુતિ' શબ્દનો શાબ્દિક અર્થ 'જે સાંભળવામાં આવ્યું હતું' તેવો થાય છે અને તે મુખ્યત્વે વેદોનો સંદર્ભ આપે છે, કારણ કે એવું માનવામાં આવે છે કે વેદોમાં ઈશ્વરના તે જ શબ્દો સમાવિષ્ટ હતા જે વિવિધ ઋષિઓ દ્વારા સાંભળવામાં આવ્યા હતા. જોકે વેદોમાં લૌકિક કાયદાનું ખૂબ જ ઓછું વર્ણન છે અને દિવાની અદાલતો જેની સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેવા હિન્દુ કાયદાની બાબતમાં તેઓ કોઈ નોંધપાત્ર પ્રદાન કરતા નથી. સ્મૃતિઓનો શાબ્દિક અર્થ 'જે યાદ રાખવામાં આવે છે' તેવો થાય છે, આ સ્મૃતિઓ પ્રાચીન કાળના ઋષિઓ દ્વારા પરંપરાગત રીતે આપવામાં આવેલા સંકલનોની બનેલી છે. સ્મૃતિઓ જ હિન્દુ કાયદાનો મુખ્ય સ્ત્રોત બનાવે છે. જોકે સમય જતાં, આ સ્મૃતિઓ પર પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનો દ્વારા અનેક ભાષ્યો લખવામાં આવ્યા અને આ ભાષ્યોએ જ હિન્દુ કાયદાના સ્ત્રોતોમાં વાસ્તવમાં મહત્વનું સ્થાન લઈ લીધું. એ સુમાન્ય છે કે આ ભાષ્યોમાં વર્ણવેલા કાયદાના નિયમોને તે સ્થળોએ આદરપૂર્વક ગણવામાં આવવા જોઈએ જ્યાં તે સંબંધિત ભાષ્યો પ્રવર્તે છે. હિન્દુ કાયદાનો ત્રીજો સ્ત્રોત રૂઢિ અથવા પ્રથા છે. તે કાં તો કૌટુંબિક અથવા સ્થાનિક રૂઢિ કે પ્રથા હોઈ

શકે છે. સ્થાનિક રૂઢિ એવી છે જે તે સ્થાનિક વિસ્તારમાં જ્યાં તે પ્રવર્તે છે ત્યાંના તમામ વ્યક્તિઓને બાંધે છે અને તે કૌટુંબિક રૂઢિથી એટલા માટે અલગ પડે છે કારણ કે કૌટુંબિક રૂઢિ માત્ર કુટુંબના સભ્યોને જ બાંધે છે. જોકે, એ યાદ રાખવું મહત્વપૂર્ણ છે કે જ્યારે હિન્દુ કાયદાના સ્ત્રોત તરીકે સ્થાનિક રૂઢિ અથવા પ્રથાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો અર્થ એવો થાય છે કે આવી રૂઢિ અથવા પ્રથા કાયદામાં ફેરફાર કરવાનો આશય ધરાવે છે અને તેનાથી સ્વતંત્ર રીતે અમલ ધરાવવાનો દાવો કરે છે. આવી રૂઢિ પ્રાચીન, સુનિશ્ચિત અને વ્યાજબી હોવી જોઈએ, અને કાયદાના સામાન્ય નિયમોથી અપવાદરૂપ હોવાથી, તેનું ચુસ્ત અર્થઘટન કરવું પડે છે: જુઓ હરપુરશાદ વિ. શિવ દયાલ, ૩ આઇ.એ. ૨૫૯, પાના ૨૮૫ પર : (૨૬ ડબલ્યુ.આર. ૬૫ પી.સી.). આ સંદર્ભમાં સ્મૃતિઓમાં અથવા તેના પરના ભાષ્યોમાં વર્ણવેલા કાયદા અથવા આ ભાષ્યો પર આધારિત ન્યાયિક નિર્ણયોમાં નિર્ધારિત કરાયેલા કાયદા અને સ્થાનિક પ્રથા અથવા રૂઢિમાંથી પરિણમતા કાયદા વચ્ચેનો ભેદ ધ્યાનમાં રાખવો જરૂરી છે. ભાષ્યો અને સ્થાનિક પ્રથા બંને હિન્દુ કાયદાના સ્વતંત્ર સ્ત્રોતો છે, અને પ્રથાના કિસ્સામાં જો તે યોગ્ય રીતે સાબિત થાય તો હિન્દુ કાયદો એવી જોગવાઈ કરે છે કે આવી પ્રથા 'કાયદાના લેખિત પાઠ કરતાં વધુ વજન ધરાવશે' : કલેક્ટર ઓફ મદુરા વિ. મુત્તુ રામલિંગ સાથુપતિ, ૧૨ એમ.આઈ.એ. ૩૯૭, પાના ૪૩૬ પર : (૧ બેંગ. એલ.આર. ૧ પી.સી.). આ

સ્થિતિ ધ્યાનમાં રાખીને ચાલો આપણે જોઇએ કે શું બોમ્બે પ્રાંતમાં વારસાના ક્રમમાં બહેનનું સ્થાન સ્થાનિક પ્રથાનું પરિણામ છે તેવું ઠરાવવું યોગ્ય ગણાશે.

૧૩. વર્તમાન પ્રશ્નને પ્રસ્તુત હોય તેટલા પૂરતો વારસાનો કાયદો યાજ્ઞવલ્ક્યના આ પાઠ પર આધારિત છે:

'કાયદેસર રીતે પરણેલી પત્ની અને પુત્રીઓ પણ, બંને માતા-પિતા, તે જ રીતે ભાઈઓ, અને તેમના પુત્રો, ગોત્રજો (અથવા પિતૃપક્ષીય સગાં), બાંધવો (અથવા માતૃપક્ષીય સગાં), શિષ્ય અને સહાધ્યાયી, આ પૈકી પૂર્વેનાના અભાવે પછીના ક્રમમાં આવનાર તે વ્યક્તિની મિલકતનો વારસદાર બને છે જે કોઈ પુરુષ સંતાન છોડ્યા વિના સ્વર્ગે સિધાવ્યો હોય : આ નિયમ તમામ વર્ગોને લાગુ પડે છે.' (યાજ્ઞવલ્ક્ય, ૨, ૧૩૫-૧૩૬).

૧૪. આ જ પાઠ પર વિજ્ઞાનેશ્વર દ્વારા તેમના મિતાક્ષરામાં અને નીલકંઠ દ્વારા તેમના વ્યવહાર મયૂખમાં નિર્ધારિત કરાયેલ વારસાના ક્રમો આખરે આધારિત છે. મિતાક્ષરા વિભક્ત પુરુષની મિલકતના વારસદાર તરીકે બહેનોનો ઉલ્લેખ કરતું નથી, કે મિતાક્ષરામાં એવો કોઈ સંકેત નથી કે 'ભ્રાતરઃ' (ભાઈઓ) શબ્દમાં બહેનોનો સમાવેશ થાય છે. આમ, વારસાના ક્રમમાં બહેનના સ્થાન અંગેના પ્રશ્ન પર મિતાક્ષરા મૌન છે. વ્યવહાર મયૂખના રચયિતા નીલકંઠ, જોકે, બહેનને પિતાની માતા (દાદી) પછી અને પિતાના પિતા (દાદા) પહેલાં મૂકે છે.

તેઓ આ પ્રશ્ન સાથે આ રીતે કામ પાર પાડે છે:

'ભાઈના પુત્રોના અભાવે, ગોત્રજો કે જેઓ સપિંડ છે તેઓ વારસો મેળવે છે. તેઓમાં પણ સૌથી પ્રથમ મનુના પાઠ હેઠળ પિતૃપક્ષીય દાદી આવે છે, એટલે કે: - 'અને જો માતા પણ મૃત્યુ પામી હોય, તો પિતાની માતા વારસો લેશે.' (૯-૨૧૭). જોકે તેણીનો (અહીં) માતાની તરત જ પછી ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તેમ છતાં ભાઈના પુત્રો સાથે સમાપ્ત થતી (વારસદારોની) સુસંબદ્ધ શ્રેણીમાં તેમના માટે પ્રવેશનું કોઈ (સ્થાન) ન હોવાથી, 'અણનોંતરેલાનો છેલ્લે પ્રવેશ' ની રીતે ભાઈના પુત્રો પછી છેલ્લે તેણીનો પ્રવેશ કરાવવાનો રહે છે. તેણીના અભાવે બહેન આવે છે; કારણ કે મનુ કહે છે:

'જે સૌથી નજીકનો સપિંડ હોય તેને જ વારસો મળશે' (૯, ૧૮૭), બૃહસ્પતિ કહે છે: 'જ્યાં ઘણા (દાવેદારો) હોય, એટલે કે જ્ઞાતિઓ, સકુલ્યો અને બાંધવો પણ, તો તે ત્રણમાંથી જે સૌથી નજીક હોય, તે નિઃસંતાન પુરુષની સંપત્તિ લેશે.' પોતાના ભાઈના ગોત્રમાં જન્મેલી હોવાથી, તેણી પણ કોઈપણ રીતે ગોત્રજ સિવાય અન્ય કશું નથી. ખરેખર તેણી સગોત્રતા ધરાવતી નથી, પરંતુ વારસાના અધિકાર માટે અહીં તેને કોઈ અમલી કારણ તરીકે દર્શાવવામાં આવી નથી.'

૧૫. આ રીતે જોવામાં આવશે કે નીલકંઠ બહેનને આ ઉચ્ચ સ્થાન એ આધાર પર આપે છે કે તેણી મૂળ પુરુષ (મૃતક) ની ગોત્રજ (તેના જેવા સમાન ગોત્રમાં જન્મેલી) છે. આ સંદર્ભમાં એ દર્શાવી શકાય કે મિતાક્ષરા દ્વારા 'ગોત્રજ' શબ્દનું અર્થઘટન 'સમાન ગોત્ર' તરીકે કરવામાં આવ્યું છે, એટલે કે મૃતક જેવું જ સમાન ગોત્ર ધરાવતી. જો આ અર્થઘટન બહેનના કિસ્સામાં ચુસ્તપણે લાગુ કરવામાં આવે, તો વારસાના ક્રમમાં તેણીને ઉચ્ચ સ્થાન આપવું મુશ્કેલ બની શકે છે, કારણ કે હિન્દુ કાયદા હેઠળ જોકે સ્ત્રી પોતાના પિતાના ગોત્રમાં જન્મે છે, પરંતુ તે લગ્ન થતાં તે ગોત્ર ગુમાવે છે કારણ કે લગ્ન પછી તે પોતાના પતિનું ગોત્ર ધારણ કરે છે: (યાજ્ઞવલ્ક્ય, ૧, ૨૫૪). પરંતુ ભલે ગમે તે હોય, નીલકંઠે 'ગોત્રજ' શબ્દનું કંઈક અંશે ઉદાર અર્થઘટન કર્યું છે અને બહેનને અગાઉ જણાવેલ સ્થાન સોંપ્યું છે, અને આ અદાલતમાં હંમેશાં પ્રવર્તેલો મત એવો રહ્યો છે કે ગોત્રજ સપિંડ તરીકે પોતાના ભાઈની મિલકત વારસામાં મેળવવાના બહેનના આ અધિકાર અંગે વિજ્ઞાનેશ્વર નીલકંઠના સિદ્ધાંતના સ્પષ્ટપણે વિરોધી હોવાનું ગણી શકાય નહીં. ચંદાવરકર, ન્યાયમૂર્તિ, જેમણે ભગવાન વિ. વારુબાઈ, ૧૦ બોમ. એલ.આર. ૩૮૯ : (૩૨ બોમ્બે ૩૦૦) માં આ પ્રશ્નની સર્વગ્રાહી વિચારણા કરી હતી, તેમણે એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે 'મિતાક્ષરાના ગૌણ સંકેતો બંને વચ્ચે સુમેળ સાધે છે અને વ્યવહાર મયૂખમાં તેણીને

વારસદારોના ક્રમમાં જે સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તે જ સ્થાન મિતાક્ષરા હેઠળ તેણીને સોંપવાનું વાજબી ઠેરવે છે.' આમ સ્થિતિ એવી છે કે ૧૯૨૯ ના અધિનિયમ પહેલાં, ગુજરાત, બોમ્બે અને બોમ્બે પ્રાંતના એવા અન્ય ભાગોમાં જ્યાં મયૂખ પ્રવર્તે છે ત્યાં બહેનને ખુદ મયૂખના પાઠ હેઠળ તેનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું અને પ્રાંતના અન્ય ભાગોમાં જ્યાં મિતાક્ષરા પ્રવર્તે છે ત્યાં પણ એ જ પરિણામ આવ્યું હતું કારણ કે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે આ વિષય પર વ્યવહાર મયૂખમાં વ્યક્ત થયેલા મંતવ્યો મિતાક્ષરામાં વ્યક્ત થયેલા મંતવ્યો સાથે કોઈપણ રીતે અસંગત નહોતા અને તેથી બહેન અંગે મિતાક્ષરામાં રહેલા લોપની પૂર્તિ કરવા માટે તેને ધ્યાને લઈ શકાતા હતા. એમ હોવાથી, અમને એવું જણાય છે કે બોમ્બે પ્રાંતમાં બહેનની આ સ્થિતિને સ્થાનિક પ્રથા કે રૂઢિ પર આધારિત ગણવી યોગ્ય નથી. તે વાસ્તવમાં સ્થાનિક કાયદાની જોગવાઈઓનો એક ભાગ છે, જે જોગવાઈઓ વ્યવહાર મયૂખમાં સમાવિષ્ટ છે. અમારા મતે સ્મૃતિઓમાં અથવા ભાષ્યોમાં વર્ણવેલ અથવા સ્મૃતિઓ કે ભાષ્યોના આધારે ન્યાયિક નિર્ણયોમાં સ્વીકૃત સ્થાનિક કાયદાને સ્થાનિક રૂઢિ કે પ્રથાથી સ્પષ્ટપણે અલગ પાડવો જોઈએ કે જે સદર સ્થાનિક કાયદામાં ફેરફાર કરવા માંગે છે. કદાચ એવું બની શકે કે કેટલાક કિસ્સાઓમાં જ્યાં પછીના ભાષ્યકારોએ સ્મૃતિઓના શબ્દો પર અલગ વિવેચન મૂક્યું હતું, તેઓ તે દરમિયાન વિકસેલી અમુક રૂઢિઓને માન્યતા આપવા માંગતા હતા અને સ્મૃતિઓના પાઠનું અલગ રીતે અર્થઘટન કરીને સદર રૂઢિઓને ખુદ સ્થાનિક કાયદાનો

જ ભાગ બનાવવાનો તેમનો પ્રયાસ હતો. પરંતુ એકવાર કાયદાની કોઈપણ જોગવાઈ એવા ભાષ્યોમાં સમાવિષ્ટ થઈ ગઈ કે જે ભાષ્યો પોતે હિન્દુ કાયદાનો સ્ત્રોત છે, ત્યારે અદાલતો દ્વારા કોઈપણ રૂઢિની સાબિતી વિના તે જોગવાઈને માન્યતા આપવી પડશે કે જેના પર ભાષ્ય દ્વારા અપનાવવામાં આવેલ સ્મૃતિઓના ચોક્કસ પાઠનું અર્થઘટન આધારિત હોવાનું સંભવતઃ જણાઈ શકે. આવી જોગવાઈ જ્યારે ભાષ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય છે ત્યારે તે વાસ્તવમાં સ્થાનિક કાયદાનો એક ભાગ બની જાય છે. આ સંદર્ભમાં અમે એ પણ દર્શાવી શકીએ કે વ્યવહાર મયૂખમાં વ્યક્ત થયેલા મંતવ્યો વિશે વેસ્ટ, ન્યાયમૂર્તિએ શું કહ્યું છે. ભાગીરથીબાઈ વિ. કહાનુજીરાવ, ૧૧ બોમ્બે ૨૮૫, પાના ૨૯૪ પર (એફ.બી.) માં, ગુજરાતમાં વ્યવહાર મયૂખે પ્રામાણ્યનું સ્થાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યું તે પ્રશ્નની વિચારણા કરતી વખતે, વેસ્ટ, ન્યાયમૂર્તિએ નોંધ્યું હતું કે (પાનું ૨૯૯):

'એવું માની લેવું જોઈએ નહીં કે વ્યવહાર મયૂખ એ ગુજરાતીઓની ધાર્મિક અથવા સામાજિક વ્યવસ્થા સાથે કોઈ વિશિષ્ટ રીતે જોડાયેલા હિન્દુ કાયદાનો વિકાસ રજૂ કરે છે.'

અમારા મતે જે વિશેષ કૌટુંબિક અથવા સ્થાનિક રૂઢિનો કલમ ૩(૧) માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે એવી રૂઢિ હોવી જોઈએ કે જે પક્ષકારોનું શાસન કરતા સંપ્રદાયના કાયદાથી વિપરીત હોય. અમે એવું ઠરાવવા તૈયાર નથી કે મહારાષ્ટ્ર અથવા મયૂખ કાયદાના સંપ્રદાયને પોતે સ્થાનિક

રૂઢિ તરીકે ગણી શકાય; કારણ કે વાસ્તવમાં રંગણેકર, ન્યાયમૂર્તિના મતમાં આ જ બાબત સમાવિષ્ટ છે. ૧૯૨૯ નો અધિનિયમ ૨ (૨) ભાષ્યોમાં વર્ણવેલા અને ન્યાયિક નિર્ણયોમાં નિર્ધારિત કરાયેલા હિન્દુ કાયદામાં ફેરફાર કરવાનો આશય ધરાવે છે. તે અમારો મત હોવાથી આપણે ઠરાવવું જ જોઈએ કે આ પ્રાંતમાં ન્યાયિક નિર્ણયો દ્વારા બહેનને જે સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તે ૧૯૨૯ ના અધિનિયમ ૨ (૨) ની કલમ ૨ થી અસરગ્રસ્ત થયેલું ગણવું જોઈએ. તે કલમ ૩(એ) માં સમાવિષ્ટ બચાવ કલમ હેઠળ આવરી લેવાતું નથી, કારણ કે તે દેખીતી રીતે આ પ્રાંતની અદાલતો દ્વારા મયૂખ અને મિતાક્ષરાના અર્થઘટન પર આધારિત હતું. તે અમારો મત હોવાથી, આપણે ઠરાવવું જ જોઈએ કે દીકરીની દીકરી (દૌહિત્રી) બહેન કરતાં અગ્રતાના ધોરણે વારસો મેળવવા માટે હકદાર છે."

૫૧. હું ૧૯૧૦ આઈ.એલ.આર. (વોલ્યુમ ૩૪) પાનું ૫૧૦ માં નોંધાયેલા વિઠ્ઠપ્પા બિન કાશા હેગડે વિ. સાવિત્રી કોમ ગણપભટ્ટા ના કેસમાં બોમ્બે હાઈકોર્ટના નિર્ણયનો પણ સંદર્ભ લઈ શકું છું. હું તેમાંથી કેટલાક અવલોકનો નીચે મુજબ ટાંકી શકું છું:

"બોમ્બે પ્રેસિડેન્સીમાં પોતાના પિતા પાસેથી મિલકત મેળવતી પુત્રી તેને સ્ત્રીધન તરીકે વારસામાં મેળવે છે, અને તે પરથી એ ફલિત થાય છે કે પોતાના પિતા પાસેથી મેળવતી બે પુત્રીઓ પોતાના હિસ્સા અલગથી અને સંપૂર્ણપણે મેળવે છે."

“બોમ્બે પ્રેસિડેન્સીમાં હિન્દુ કાયદા હેઠળ પુત્રી પોતાના પિતાની સ્થાવર મિલકતમાં સંપૂર્ણ અને વિભક્ત એસ્ટેટ વારસામાં મેળવે છે; હરિભાઈ વિ. દામોદરભાઈ [(૧૮૭૮) ૩ બોમ્બે ૧૭૧]. બાલકીદાસ વિ. કેશવલાલ [(૧૮૮૧) ૬ બોમ્બે ૮૫] માં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે બોમ્બે પ્રેસિડેન્સીમાં પુત્રીઓ માત્ર સંપૂર્ણ જ નહીં પરંતુ વિભક્ત એસ્ટેટ મેળવે છે.”

“વ્યવહાર મયૂખ, પ્રકરણ ૪, કલમ ૮, ફકરો ૧૦ (સ્ટોક્સ હિન્દુ લો બુક્સ, પાનું ૮૬) માં મનુના લખાણને અનુસરીને નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે “જો એક કરતાં વધુ પુત્રીઓ હોય તો તેઓએ (મિલકતના) ભાગલા કરવાના રહેશે અને (તેવો હિસ્સો) મેળવવાનો રહેશે.” આ દર્શાવે છે કે પુત્રીઓ સંપૂર્ણ અને વિભક્ત એસ્ટેટ મેળવે છે. જોકે આ કેસ મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત છે, ભગવાન વિઠોબા વિ. વારુબાઈ [(૧૯૦૮) ૩૨ બોમ્બે ૩૦૦] માં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે બોમ્બે હાઈકોર્ટનો આ એક સુસ્થાપિત નિયમ છે કે જ્યાં મિતાક્ષરા મૌન અને અસ્પષ્ટ હોય, ત્યાં કોર્ટે સામાન્ય રીતે તેનું અર્થઘટન કરવા અને બંને કૃતિઓ વચ્ચે વાજબી રીતે શક્ય હોય તેટલો સુમેળ સાધવા માટે વ્યવહાર મયૂખની મદદ લેવી જોઈએ.”

“ધારવાડના મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત એક કેસમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે પુત્રી પોતાના પિતા પાસેથી વારસામાં મળેલી મિલકતમાં

સંપૂર્ણ એસ્ટેટ મેળવે છે ગુલપ્પા દોનિંગપ્પા વિ. તાયવા કેમ્પાન્ના [(૧૮૮૧) ૬ બોમ્બે ૮૫]. મયૂખ મૌન છે અને ભગવાન વિઠોબા વિ. વારુબાઈ [(૧૯૦૮) ૩૨ બોમ્બે ૩૦૦] અનુસાર જ્યાં મિતાક્ષરા મૌન અથવા અસ્પષ્ટ હોય, ત્યાં કોર્ટે મયૂખની સહાય લેવી જોઈએ."

"એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે કુપ્પીના મૃત્યુ પર સાવિત્રીએ ઉત્તરાધિકાર દ્વારા મિલકતમાં પોતાનું હિત પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આ દલીલ મદ્રાસના કેટલાક નિર્ણયો પર આધારિત છે જે પૈકીનો સૌથી તાજેતરનો નિર્ણય રાજા ચેલિકાની વેંકય્યમ્મા ગારુ વિ. રાજા ચેલિકાની વેંકટરમણય્યમા [(૧૯૦૨) ૨૯ આઈ.એ. ૧૫૬] માં જોવા મળે છે જે પરથી એવું જણાય છે કે મદ્રાસ હાઈકોર્ટ દ્વારા અર્થઘટન કરાયા મુજબના મિતાક્ષરા અનુસાર, પોતાના પિતા પાસેથી વારસો મેળવતી પુત્રીઓ સંયુક્ત રીતે મેળવે છે અને અલગ હિસ્સામાં સંપૂર્ણ હિત મેળવતી નથી. જોકે બોમ્બે પ્રેસિડેન્સીમાં લાંબા સમયથી એવું માનવામાં આવે છે કે પોતાના પિતા પાસેથી મિલકત મેળવતી પુત્રી તેને સ્ત્રીધન તરીકે વારસામાં મેળવે છે અને તે પરથી એ ફલિત થાય છે કે પોતાના પિતા પાસેથી મેળવતી બે પુત્રીઓ પોતાના હિસ્સા અલગથી અને સંપૂર્ણપણે મેળવે છે.

પરિણામ એ આવે છે કે જ્યાં આ રીતે વારસામાં મળેલી મિલકતના ભૌતિક ભાગલા કરવામાં આવ્યા ન હોય ત્યાં તે તેઓ દ્વારા સામાન્ય હિતધારકો

તરીકે ધારણ કરવામાં આવે છે, સંયુક્ત હિતધારકો તરીકે નહીં અને તેમની વચ્ચે કોઈ ઉત્તરાધિકાર હોઈ શકે નહીં."

"જોકે, હિન્દુ કાયદા હેઠળ મિલકતના વારસાને અસર કરતા કેસોમાં જે નિયમ હંમેશા અનુસરવામાં આવ્યો છે તે એ છે કે જે અદાલતની હકૂમત હેઠળ તે જિલ્લો આવતો હોય કે જ્યાંથી કેસ ઉદ્ભવ્યો હોય તે અદાલતના નિર્ણયોને વળગી રહેવું; અને એવી દલીલ કરવામાં આવી નથી કે ઉત્તર કાનરા જિલ્લામાં પુત્રીઓ દ્વારા તેમના પિતા પાસેથી વારસામાં મેળવેલી મિલકતના કેસમાં બોમ્બે હાઈકોર્ટ દ્વારા એવો કોઈ અલગ નિયમ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે જે પ્રેસિડેન્સીના બાકીના ભાગને લાગુ પડતા નિયમ કરતાં જુદો હોય."

પ૨. હું ૧૯૪૧ આઈ.એલ.આર. (બોમ્બે) ૨૫૦ માં નોંધાયેલા અંબાબાઈ ભાઈચંદ ગુજર વિ. કેશવ બાંદોચંદ ગુજર ના કેસમાં બોમ્બે હાઈકોર્ટના નિર્ણયનો સંદર્ભ લઈ શકું છું. હું તેમાંથી કેટલાક અવલોકનો નીચે મુજબ ટાંકી શકું છું:

"મયૂખ દ્વારા શાસિત ગુજરાતના જૈનોમાં, મૃતક પુરુષ હિન્દુની પિતાની બહેન કરતાં બહેનનો પુત્ર અગ્રતા ધરાવતો વારસદાર છે. જૈનો હિન્દુ લો ઓફ ઈનહેરિટન્સ (એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ ૨/૧૯૨૯ દ્વારા શાસિત થાય છે, જે મયૂખ દ્વારા સુધારેલા મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત તમામ વ્યક્તિઓને લાગુ પડે છે.

સદર અધિનિયમની કલમ ૧ માં વપરાયેલ શબ્દપ્રયોગ "મિતાક્ષરાનો કાયદો" મિતાક્ષરા કાયદાના તમામ પેટા-વિભાગોનો સમાવેશ કરે છે અને દાયભાગના કાયદાને બાકાત રાખે છે." આપણી જાતને ગુજરાત પૂરતી સીમિત રાખતાં, એ ફલિત થાય છે કે લાગુ પડતો કાયદો મિતાક્ષરા છે, પરંતુ જે 'બહુ થોડા મુદ્દાઓ પર તે મિતાક્ષરાથી અલગ પડે છે' તેમાં મયૂખ 'સર્વોચ્ચ સત્તા' છે. તેથી, જ્યારે ધારાસભા ૧૯૨૯ ના અધિનિયમમાં 'માત્ર એવી વ્યક્તિઓને...... જેઓ મિતાક્ષરાના કાયદાને આધીન છે' એવા શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે મને લાગે છે કે તેનો અર્થ, ચોક્કસ પ્રાંતોમાં કોઈપણ સર્વોચ્ચ સત્તાઓને આધીન રહીને, મિતાક્ષરા સંપ્રદાયના તમામ પેટા-વિભાગો થાય છે. હવે પાના ૮૨-૮૯ પર, સર ડી.એફ. મુલ્લાએ મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત કેસોમાં (પાના ૮૨-૮૭) અને મયૂખ દ્વારા શાસિત કેસોમાં (પાના ૮૭-૮૯) વારસાના ક્રમમાં વારસદારોની ગણતરી કરી છે. ૧૯૨૯ ના અધિનિયમ દ્વારા કરવામાં આવેલા સુધારાઓ વિદ્વાન લેખક દ્વારા મિતાક્ષરા વારસદારો અને મયૂખ વારસદારો બંને હેઠળ તેમના યોગ્ય સ્થાનોએ દાખલ કરવામાં આવ્યા છે, એટલે કે મિતાક્ષરા હેઠળ નં. ૩૪ અને ૩૫ વચ્ચે અને મયૂખ હેઠળ ૧૩ અને ૧૫ વચ્ચે 'પિતાના પિતા' પછી અને 'પિતાના ભાઈ' પહેલાં."

*

*

*

"૧૯૨૯ નો સુધારા અધિનિયમ પિતાની બહેનને અસર કરતો નથી. તેણી જ્યાં હતી ત્યાં જ રહે છે, એટલે કે (અગાઉ સમજાવ્યા મુજબ). તેણી મયૂખ હેઠળ પણ બંધુઓ પહેલાં આવે છે. હવે બહેનનો પુત્ર એક બંધુ છે. જેમ કે ડૉ. ગૌર અવલોકન કરે છે: 'બહેનના પુત્રને વારસદારોના કોષ્ટકમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે સખત સંઘર્ષ કરવો પડ્યો હતો શરૂઆતમાં તેને વારસદાર તરીકે બિલકુલ નકારી કાઢવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે મિતાક્ષરામાં વારસો મેળવવા યોગ્ય બંધુઓની યાદીમાં તેની ગણતરી કરવામાં આવી નહોતી જેને સંપૂર્ણ માનવામાં આવતી હતી અને આ દ્રષ્ટિકોણ સાથે પ્રિવિ કાઉન્સિલે પણ સંમતિ દર્શાવી હતી, પરંતુ તેનો દાવો અવગણી શકાય તે કરતાં ઘણો મજબૂત હતો અને તે સૌપ્રથમ લગભગ એકસાથે ૧૮૬૮ માં કલકત્તા હાઈકોર્ટના ફુલ બેંચના નિર્ણય દ્વારા અને પ્રિવિ કાઉન્સિલ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો, અને ત્યારથી ઘણા કેસોમાં સ્વીકારાયો હતો' (પાનું ૧૩૬૧ – ડૉ. ગૌર હિન્દુ કોડ). મારી સમક્ષ એવું દર્શાવવામાં આવ્યું નથી કે મયૂખે તેને મિતાક્ષરા દ્વારા આપવામાં આવેલા સ્થાન કરતાં ઉચ્ચ સ્થાન આપ્યું હતું. બીજી તરફ, બંધુઓના વારસાના સંબંધમાં મિતાક્ષરા અને મયૂખ વચ્ચે કોઈ તફાવત નથી (જુઓ મુલ્લા હિન્દુ લો નું પાનું ૮૭). ૧૯૨૯ ના અધિનિયમે તેને ગોત્રજ સપિંડોની શ્રેણીમાં હજુ વધુ ઊંચો મૂક્યો છે અને આ સંબંધમાં મિતાક્ષરા અને મયૂખ વચ્ચે કોઈ સંઘર્ષ ન

હોવાથી, મને લાગે છે કે હાલના કેસમાં વાદી પ્રતિવાદી કરતાં અગ્રતા ધરાવતો વારસદાર છે અને તે સફળ થવો જ જોઈએ."

"...આમ મુકાબલો બહેનના પુત્ર અને પિતાની બહેન વચ્ચે છે..." વાદીએ હિન્દુ લો ઓફ ઇનહેરિટન્સ (એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ (૨/૧૯૨૯) હેઠળ અગ્રતા ધરાવતો વારસદાર હોવાનો દાવો કર્યો હતો, જેની કલમ ૨ જોગવાઈ કરે છે કે "પુત્રની પુત્રી, પુત્રીની પુત્રી, બહેન અને બહેનનો પુત્ર, આ રીતે નિર્દિષ્ટ કરેલા ક્રમમાં, વારસાના ક્રમમાં પિતાના પિતા પછી અને પિતાના ભાઈ પહેલાં સ્થાન મેળવવા માટે હકદાર રહેશે." તેનો કેસ એવો હતો કે પ્રતિવાદી નં. ૧ પિતાની બહેન હોવાથી દૂરની ગોત્રજ સપિંડ હતી, અને તેથી તેની ઉપર અગ્રતા મેળવવા હકદાર નહોતી.

૨. એ સ્પષ્ટ છે કે જો ૧૯૨૯ નો અધિનિયમ લાગુ પડતો હોય, તો વાદી અગ્રતા ધરાવતો વારસદાર છે. આ અધિનિયમ પસાર થતાં પહેલાં બહેનનો પુત્ર માત્ર એક બંધુ હતો, જ્યારે મયૂખ દ્વારા શાસિત કેસોમાં પિતાની બહેનને ગોત્રજ સપિંડ માનવામાં આવતી હતી, અને તેથી, તે બંધુઓ પહેલાં આવતી હતી; પરંતુ નવા અધિનિયમ હેઠળ બહેનના પુત્રને ઘણો ઉચ્ચ ક્રમે લઈ જવામાં આવ્યો છે અને પિતાના ભાઈ કરતાં પણ પહેલાં મૂકવામાં આવ્યો છે. જોકે પ્રતિવાદી નં. ૧ એ એવી દલીલ કરી હતી—અને તે દાવામાં તેણીનો મુખ્ય બચાવ હતો—કે આ કેસ સદર અધિનિયમ દ્વારા શાસિત થતો નથી, પ્રથમ તો એટલા માટે કે તે માત્ર હિન્દુઓને લાગુ પડે છે અને જૈનોને નહીં, અને બીજું એટલા માટે કે તે માત્ર એવી

વ્યક્તિઓને લાગુ પડે છે જેઓ મિતાક્ષરાના કાયદાને આધીન હોય, જ્યારે પક્ષકારોના પૂર્વજો, ગુજરાતમાંથી સ્થળાંતર કરી આવેલા હોવાથી, મયૂખના કાયદાને આધીન હતા. તેથી આ દલીલને આવરી લેવા માટે પ્રથમ બે મુદ્દાઓ ઘડવામાં આવ્યા હતા. પ્રથમ મુદ્દો એ હતો કે શું પક્ષકારોને મયૂખ કે મિતાક્ષરા લાગુ પડતું હતું, અને બીજો મુદ્દો એ હતો કે શું સદર અધિનિયમ જૈનોને લાગુ પડતો હતો. નીચેની અદાલતના વિદ્વાન ન્યાયાધીશે ઠરાવ્યું હતું કે પક્ષકારો મયૂખને આધીન રહીને મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત હતા, અને સદર અધિનિયમ જૈનોને લાગુ પડતો હતો. તેથી, તેમણે દાવો મંજૂર કર્યો હતો." ...પક્ષકારો ગુજરાતમાં પ્રવર્તતા વારસાના કાયદા દ્વારા શાસિત થાય છે જ્યાં મયૂખ સર્વોચ્ચ સત્તા ધરાવતું હોવાનું કહેવાય છે.... મયૂખ ગુજરાત અને ઉત્તર કોંકણમાં સર્વોચ્ચ સત્તા હોવાથી, તેણે બોમ્બે પ્રાંતના તે ભાગોમાં મિતાક્ષરા કાયદાનું સ્થાન લીધું છે જે પ્રાંતના અન્ય તમામ ભાગોને લાગુ પડે છે, અને ધારાસભાએ સદર અધિનિયમનો અમલ માત્ર તે જ સ્થળો પૂરતો સીમિત રાખ્યો છે જેઓ ફક્ત મિતાક્ષરાના કાયદાને આધીન છે. આ દલીલ એ ધારણા પર આધારિત છે કે મિતાક્ષરા અને મયૂખ હિન્દુ કાયદાના બે એવા સંપ્રદાયો છે જે એકબીજાથી પરસ્પર અલગ છે અને જુદા જુદા પાયા પર આધારિત છે..........તે સમયે મહારાષ્ટ્રમાં પ્રવર્તમાન કાયદો મિતાક્ષરા પર આધારિત હતો, પરંતુ ત્યારબાદ જે મુદ્દાઓ પર શાસ્ત્રીઓને મિતાક્ષરામાંથી પર્યાપ્ત પ્રકાશ મળી શકતો નહોતો તે મુદ્દાઓ પર તેઓ દ્વારા મયૂખની પણ

સલાહ લેવામાં આવતી થઈ. કોલબ્રુકે મિતાક્ષરાના અનુવાદની પોતાની પ્રસ્તાવનામાં અવલોકન કર્યા મુજબ, મરાઠાઓમાં અને એવી કૃતિઓ વચ્ચે મિતાક્ષરાની સાથોસાથ મયૂખનું ઘણું મહત્વ હતું જે "સામાન્ય રીતે મિતાક્ષરાની સત્તાને આધીન રહેવામાં, વારંવાર મૂળ લખાણનો સંદર્ભ લેવામાં, અને ચોક્કસ પ્રશ્નો પર ભાગ્યે જ તેમજ તે જ સમયે નમ્રતાપૂર્વક તેના સિદ્ધાંતો સાથે અસંમતિ દર્શાવવામાં સહમત થાય છે." તેવી જ રીતે બોરાડેલ વ્યવહાર મયૂખના અનુવાદની પોતાની પ્રસ્તાવનામાં અવલોકન કરે છે કે બંગાળ સિવાય હિન્દુ કાયદાના તમામ સંપ્રદાયોમાં "મિતાક્ષરા, આ સંકલનો પૈકીનું સૌથી પ્રારંભિક સંકલન હોવાથી, મુખ્ય સામાન્ય સત્તા તરીકે આદર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે, જોકે દરેકમાં કેટલીક વધુ આધુનિક સ્થાનિક કૃતિને અમુક મુદ્દાઓ પર તેની સાથે સ્પર્ધા કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે. તે પૈકી સૌથી નોંધપાત્ર મહારાષ્ટ્ર અને પશ્ચિમ માટે મયૂખ, દક્ષિણ ભારત માટે સ્મૃતિ ચંદ્રિકા, મિથિલા માટે રત્નાકર અને ચિંતામણી છે. માત્ર અસલ બંગાળ જ મિતાક્ષરાની સત્તાને નકારે છે કારણ કે તેણે પોતાના માટે તદ્દન અલગ સંપ્રદાય સ્થાપિત કર્યો છે, જેના વડા જીમૂતવાહન છે." મયૂખને ગુજરાતમાં અને બોમ્બે શહેરમાં મુખ્ય સત્તા તરીકે કેવી રીતે ગણવામાં આવવા લાગ્યું તેનો પાછળનો વિકાસ ભાગીરથીબાઈ વિ. કાહ્નુજીરાવ (૧૮૮૬) આઇ.એલ.આર. ૧૧ બોમ્બે ૨૮૫, એફ.બી. માં ફુલ બેંચના નિર્ણયમાં વેસ્ટ, ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા સારી રીતે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. તેઓ કહે છે (પાનું ૨૯૪):--

"વ્યવહાર મયૂખે ગુજરાતમાં અને બોમ્બે શહેરમાં જે વિશેષ અને લગભગ

સર્વોચ્ચ સત્તા પ્રાપ્ત કરી છે તે આ પ્રેસિડેન્સીના અન્ય ભાગોમાં માન્ય નથી. છતાં એવું માની લેવું ન જોઈએ કે વ્યવહાર મયૂખ ગુજરાતીઓની ધાર્મિક કે સામાજિક વ્યવસ્થા સાથે કોઈ વિશિષ્ટ રીતે જોડાયેલા હિન્દુ કાયદાનો વિકાસ રજૂ કરે છે. ગત સદીના મધ્યભાગમાં મરાઠાઓ દ્વારા ગુજરાતના વિજય પહેલાં તે લાંબા સમય સુધી મુસ્લિમ શાસન હેઠળ રહ્યું હતું. હિન્દુઓનો રૂઢિગત કાયદો લગભગ ક્ષીણ થઈને માત્ર અસંસ્કારી જ્ઞાતિ પ્રથાઓ પૂરતો સીમિત રહી ગયો હતો, અને બ્રાહ્મણ પ્રભાવ લગભગ નષ્ટ થઈ ગયો હતો. વ્યવહાર મયૂખ એ મરાઠા સંપ્રદાયની સૌથી નવીનતમ કૃતિઓ પૈકીની એક હતી, અને તેણે ડેક્કનમાં જે પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન જાળવી રાખ્યું હતું તે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. મરાઠા બ્રાહ્મણો, નવા વિજય મેળવેલા પ્રદેશમાં મરાઠા સરદારોને અનુસરીને, સ્વાભાવિક રીતે જ પોતાના કાયદાના પુસ્તકો પોતાની સાથે લઈ ગયા હતા. અને આ પૈકી, વ્યવહાર મયૂખ સૌથી વ્યાપક અને લાક્ષણિક હતું. ગુજરાતમાં વાસ્તવમાં તેનો કોઈ હરીફ નહોતો; અને, જેમ ત્યાં હિન્દુ રાજ્યવ્યવસ્થા પુનર્જીવિત થઈ, તેમ તેણે મધ્યકાલીન યુરોપમાં રોમન કાયદાના સ્થાન જેવું સ્થાન મેળવ્યું, જેમાં મરાઠા બ્રાહ્મણો તેના વિવરણકારો બન્યા. આથી એવું કંઈક અંશે વિચિત્ર પરિણામ ઉદ્ભવ્યું કે મયૂખના મરાઠા સિદ્ધાંતોએ ખુદ મરાઠાઓ—જેમની પાસે વ્યાપક વિદ્વત્તા ધરાવતા માણસો અને માહિતીના વિપુલ સ્ત્રોતો ઉપલબ્ધ હતા—કરતાં ગુજરાત પર વધુ

અવિભાજ્ય પ્રભુત્વ મેળવ્યું.”

“ગુજરાતમાં, બોમ્બે ટાપુમાં અને ઉત્તર કોંકણમાં પણ, તેની [મિતાક્ષરાની] સત્તા મયૂખ દ્વારા તે બહુ ઓછા મુદ્દાઓ પર નિયંત્રિત થાય છે કે જેના પર તેઓ જુદા પડે છે, જોકે સામાન્ય સિદ્ધાંત એવો છે કે મિતાક્ષરા અને મયૂખનું અર્થઘટન એવી રીતે કરવું કે જેથી વાજબી રીતે શક્ય હોય તેટલો તેમની વચ્ચે સુમેળ સાધી શકાય.”

આ ચર્ચા પરથી સ્પષ્ટ થશે કે હિન્દુ કાયદાના માત્ર બે જ મૂળભૂત સંપ્રદાયો છે, મિતાક્ષરા અને દાયભાગ, અને મયૂખ, કેટલાક મુદ્દાઓ પર પ્રાચીન ગ્રંથોના પોતાના અલગ અર્થઘટન છતાં, હિન્દુ કાયદાના મિતાક્ષરા સંપ્રદાયનું છે. ૧૯૨૯ ના અધિનિયમની કલમ ૧ માં વપરાયેલ શબ્દપ્રયોગ "મિતાક્ષરાનો કાયદો" મિતાક્ષરા કાયદાના તમામ પેટા-વિભાગોનો સમાવેશ કરે છે અને દાયભાગના કાયદાને બાકાત રાખે છે. વાસ્તવમાં, ખુદ સદર અધિનિયમમાં એવો સંકેત છે જે દર્શાવે છે કે તે સામાન્ય મિતાક્ષરા કાયદાના વિવિધ સંપ્રદાયો અથવા પેટા-વિભાગોના અસ્તિત્વને માન્ય રાખે છે અને તે તમામ સંપ્રદાયોને લાગુ પડે છે. કલમ ૩, ખંડ (બી), જોગવાઈ કરે છે કે વારસાના ક્રમમાં ઉચ્ચ સ્થાને મૂકવામાં આવેલી ત્રણ સ્ત્રી વારસદારો પાસે, મિતાક્ષરા કાયદાના જે સંપ્રદાય દ્વારા પુરુષ શાસિત હતો તે સંપ્રદાય અનુસાર પુરુષ પાસેથી સ્ત્રી દ્વારા વારસામાં મેળવેલી મિલકતમાં સ્ત્રી દ્વારા ધારણ કરાયેલ એસ્ટેટ કરતાં

મોટી કે પ્રકારમાં જુદી હોય તેવી કોઈ એસ્ટેટ રહેશે નહીં. અહીં "સંપ્રદાય" શબ્દ સ્પષ્ટપણે એક તરફ બોમ્બે સંપ્રદાય અને બીજી તરફ બનારસ તેમજ મદ્રાસ સંપ્રદાયોનો સંદર્ભ આપે છે. પ્રથમમાં, આ વારસદારો મિલકત સંપૂર્ણપણે મેળવે છે જ્યારે પછીનામાં તેઓ મર્યાદિત એસ્ટેટ મેળવે છે. બોમ્બે સંપ્રદાયમાં મયૂખનો સમાવેશ થશે કે જે હેઠળ પણ તેઓ સંપૂર્ણ એસ્ટેટ મેળવે છે. પિંડદાન દ્વારા આધ્યાત્મિક લાભ પ્રદાન કરવાની ક્ષમતા પર આધારિત દાયભાગ કાયદાના પાયાને હચમચાવ્યા વિના આ અધિનિયમ બંગાળને લાગુ કરી શકાયો ન હોત, જે ક્ષમતા દાયભાગમાં ઉલ્લેખિત પાંચ નિર્દિષ્ટ સ્ત્રીઓ સિવાયની સ્ત્રીઓ પાસે નહોતી. સદર અધિનિયમનો હેતુ તેમાં ઉલ્લેખિત વારસદારોને, અગાઉ તેમના કરતાં આગળ આવતા ઘણા વારસદારોની સરખામણીએ મૃતક સાથે લોહીના સંબંધમાં વધુ નજીક હોવાના આધારે, વારસાના ક્રમમાં ઉચ્ચ સ્થાને લાવવાનો જણાય છે. તેથી આ અધિનિયમ મિતાક્ષરા કાયદાના મુખ્ય સંપ્રદાયની તે તમામ શાખાઓને લાગુ કરવાનો હતો જે નિકટતાના સિદ્ધાંત પર વારસો આધારિત રાખે છે અને મયૂખ નિઃશંકપણે તે સિદ્ધાંત પર આધારિત છે. મેઈન્સ હિન્દુ લો ની નવીનતમ આવૃત્તિમાં એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે કે આ અધિનિયમ બોમ્બેમાં મિતાક્ષરા કાયદાને અથવા જ્યાં મયૂખ સર્વોચ્ચ છે ત્યાં પણ લાગુ પડશે. મને ધારાસભાના આશયનું તે સાચું અર્થઘટન જણાય છે."

*

*

*

પરંતુ, મારા વિદ્વાન સાથી ન્યાયાધીશ કહે છે તેમ, સૌથી વાજબી દ્રષ્ટિકોણ એ જણાય છે કે મિતાક્ષરાનો હિન્દુ કાયદાના બે મુખ્ય સંપ્રદાયો પૈકીના એક તરીકે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, જે દાયભાગના વિરોધાભાસમાં છે પરંતુ મયૂખના વિરોધાભાસમાં નથી, જે મિતાક્ષરા સંપ્રદાયનો માત્ર એક પેટા-વિભાગ છે. કલમ ૩(બી) માં મિતાક્ષરા કાયદાના તે સંપ્રદાયનો સંદર્ભ કે જેના દ્વારા પુરુષ શાસિત હતો તે દર્શાવે છે કે અધિનિયમમાં "મિતાક્ષરા કાયદો" તેના પેટા-વિભાગોનો સમાવેશ કરવાનો આશય ધરાવતો હતો.

*

*

*

એવું નથી કે મયૂખ પાસે પિતાની બહેન વિશે કોઈ ચોક્કસ લખાણ હતું. તેણીનો ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી. ગણેશ વિ. વાઘુ (૧૯૦૩) ૨૭ બોમ્બે ૬૧૦, જે કેસનો મેં હમણાં જ સંદર્ભ આપ્યો છે, તેમાં એવી દલીલ રજૂ કરવામાં આવી હતી કે બહેનને ગોત્રજ સપિંડ તરીકે ગણવા માટે મયૂખમાં આપવામાં આવેલા કારણો પિતાની બહેનને પણ સમાન રીતે લાગુ પડી શકે છે. પરંતુ અદાલતનો નિર્ણય સ્ટેર ડિસાઈસિસના સિદ્ધાંત પર આધારિત હતો, અને પિતાની બહેનને દૂરના પુરુષ ગોત્રજ સપિંડો પછી

સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું કારણ કે ૧૮૭૦ ના એક કેસમાં આવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો. સદર કેસમાં સર લૉરેન્સ જેનકિન્સના ચુકાદા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પિતાની બહેનને ગોત્રજ સપિંડોમાં સમાવિષ્ટ કરવાનું વ્યાજબી ઠેરવતી એવી કોઈ રૂઢિ અસ્તિત્વમાં હોવાનું જણાયું નહોતું જે બોમ્બેમાં કેટલાક નિર્ણયો અનુસાર બહેનને ગોત્રજ સપિંડ તરીકે ગણવામાં આવતી થઈ હતી તે રૂઢિ સાથે તુલનાત્મક હોય."

૫૩. હાલના કેસમાં, મોતીજીના અવસાન પર, મિલકતમાં વારસો મેળવવાનો હક વર્ષ ૧૯૪૪ માં ખૂલ્યો હતો. એ કહેવું સુસ્થાપિત છે કે વારસો ક્યારેય સ્થગિત રહેતો નથી અને છેલ્લા ધારણકર્તા કે માલિકના અવસાન પર, તે તાત્કાલિક ખૂલે છે અને સંબંધિત સમયે તે ક્ષેત્રને શાસિત કરતા કાયદા હેઠળ મિલકતમાં વારસો મેળવવા માટે જેઓ હકદાર હોય તેમની તરફેણમાં મિલકત સંક્રમિત થાય છે. વર્ષ ૧૯૪૪ માં, જ્યારે વારસો ખૂલ્યો, ત્યારે પુત્રીનો મિલકતમાં કોઈ હક નહોતો.

૫૪. જે વ્યક્તિને ભરણપોષણ પેટે મિલકત આપવામાં આવી હતી, જો તે કબજામાં હોય અને હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ અમલમાં આવ્યો ત્યાં સુધી કબજો ચાલુ રાખ્યો હોય, તો તે હિન્દુ સક્સેશન એક્ટની કલમ ૧૪ હેઠળ મિલકતની સંપૂર્ણ માલિક બની જશે. જે વ્યક્તિ પાસે માત્ર ભરણપોષણનો હક હતો, પરંતુ તેને કોઈ મિલકત આપવામાં આવી ન હતી, તે હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ અમલમાં આવ્યા પછી મિલકતના ભાગલા મેળવવા માટે હકદાર બનશે નહીં, કારણ કે,

હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ અમલમાં આવતાં પહેલાં ઘણા સમય અગાઉ વારસો ખૂલી ચૂક્યો હતો. હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ, વાસ્તવમાં, જેઓનો મિલકતમાં કોઈ હક નહોતો તેમની તરફેણમાં અધિકારો પ્રદાન કરતો હતો, સદર અધિનિયમે ગુમાવેલા અધિકારોને પુનર્જીવિત કર્યા નથી કે તેનો અમલ પશ્ચાતવર્તી પણ નથી. હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ વારસાને લગતા હિન્દુ કાયદાને સુનિશ્ચિત અને સંહિતાબદ્ધ કરવા માટે હતો. સંહિતાબદ્ધ કાયદા હેઠળ પ્રથમ વખત, વિધવા, પુત્રી, પૂર્વ-અવસાન પામેલા પુત્રની વિધવા અને અન્ય સ્ત્રીઓ પર અધિકાર પ્રદાન કરવામાં આવ્યો હતો, જેઓનો, અન્યથા, હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ અમલમાં આવતાં પહેલાં મિલકતમાં કોઈ હક નહોતો.

૫૫. હિન્દુ સક્સેશન એક્ટની કલમ ૬ જોગવાઈ કરે છે કે જો સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબની મિલકત હોય, તો સદર મિલકત કુટુંબના અન્ય કો-પાર્સનરો દ્વારા વારસામાં મેળવવામાં આવશે અને તેઓ તેના પર સંયુક્ત કબજો ભોગવશે. હિન્દુ સક્સેશન એક્ટની કલમ ૬ નો ખંડ (બી) જોગવાઈ કરે છે કે જો સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબમાં કો-પાર્સનર-કમ-માલિક સદર અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળ જોગવાઈ કર્યા મુજબ કોઈપણ સ્ત્રી વારસદારને પાછળ છોડી જાય, તો, માનવામાં આવેલા ભાગલા થશે અને મિલકત વારસા દ્વારા સંક્રમિત થશે અને ઉત્તરાધિકાર દ્વારા નહીં. કલમ ૬ હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ અમલમાં આવ્યા પછી વારસાના ક્ષેત્રને શાસિત કરશે અને જે વિષયનો પહેલેથી જ અંત આવી ચૂક્યો છે તેને ફરીથી ખોલશે નહીં.

૫૬. હિન્દુ સક્સેશન એક્ટની કલમ ૮ વારસાના સ્વાભાવિક ક્રમની જોગવાઈ કરે છે, તે ઉત્તરાધિકારીઓ-ક્રમ-વારસદારોના વિવિધ શીર્ષકો અને વિવિધ વર્ગોની જોગવાઈ કરે છે. વિધવા અથવા પૂર્વ-અવસાન પામેલા પુત્રની વિધવા વર્ગ-૧ ના વારસદાર બનશે જ્યારે, બહેન વર્ગ-૩ ના વારસદાર બનશે.

૫૭. આ સેકન્ડ અપીલમાં શ્રી કાપડિયાની મુખ્ય દલીલ એ છે કે વર્ષ ૧૯૪૪ માં, હિન્દુ કાયદાના મયૂખ સંપ્રદાયના આધારે મૃતક મોતીજી અજુજી ઠાકોરની પુત્રી હોવાના નાતે ગંગાબેન મિલકતમાં વારસદાર બન્યા હતા. શ્રી કાપડિયાના જણાવ્યા અનુસાર, ગુજરાતમાં, વારસો હિન્દુ કાયદાના મયૂખ સંપ્રદાય દ્વારા શાસિત થઈ શકે છે. શ્રી કાપડિયાની આવી રજૂઆતથી હું પ્રભાવિત થયો નથી. વાદીઓ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલો દાવો અન્યથા સંપૂર્ણપણે મુદ્દત બહાર છે તેવા સંક્ષિપ્ત કારણસર હું આ સેકન્ડ અપીલ નામંજૂર કરી શક્યો હોત, તેમ છતાં, વાદીઓ તરફે હિન્દુ કાયદાની મયૂખ શાખા સંબંધિંત બાબતની દલીલ કરવામા આવી હોવાથી, ભલે સેકન્ડ અપીલમાં આવું પ્રથમ વખત કરવામાં આવ્યું હોય, હું તે તપાસવાનો ઈરાદો રાખું છું.

૫૮. મુલ્લા હિન્દુ લો ની ૨૩મી આવૃત્તિનું પ્રકરણ ૪ (પાનું ૧૦૯) મિતાક્ષરા કાયદા અનુસાર પુરુષોના વારસાના ક્રમનો ઉલ્લેખ કરે છે. ફકરો ૪૩ (પાનું ૧૨૯) સ્વ-સંપાદિત મિલકત સંદર્ભે વારસાનો ક્રમ આપે છે અને એવી જોગવાઈ કરે છે કે નિર્દિષ્ટ વારસદારો નીચેના ક્રમમાં વારસો મેળવશે. વારસાના ક્રમમાં પુત્રી ક્રમ નં. ૫ પર સ્થાન ધરાવે છે. આનો અર્થ એ થશે કે વારસાના ક્રમમાં

તેણીથી ઉપર ક્રમ નં. ૧ થી ૫ ના વારસદારોની ગેરહાજરીમાં જ, તેણી પુરુષ હિન્દુની મિલકતમાં વારસો મેળવશે. આ બાબત ભાષ્ય પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. તેથી, મિતાક્ષરા કાયદો હંમેશા પુત્રીને વારસદાર તરીકે માન્ય રાખતો હતો પરંતુ તેણી ઉપર જણાવ્યા મુજબ વારસાના ક્રમમાં વારસો મેળવશે અને વારસાના ક્રમમાં તેણીથી ઉપરના વારસદારો સાથે એકસાથે નહીં.

૫૯. પ્રકરણ ૬ (પાનું ૧૭૯) બોમ્બે રાજ્યમાં પુરુષોના વારસાના ક્રમનો ઉલ્લેખ કરે છે. ફકરો ૭૧ (પાનું ૧૭૯) જણાવે છે કે બોમ્બે રાજ્યમાં પુરુષોના વારસાનો ક્રમ ભારતના અન્ય ભાગો કરતાં અલગ છે જ્યાં મિતાક્ષરા કાયદો પ્રવર્તે છે અને ખુદ બોમ્બેમાં પણ મયૂખ દ્વારા શાસિત કેસોમાં વારસાના ક્રમ વચ્ચે તફાવત છે. ફકરો ૭૨ (પાનું ૧૭૯) બોમ્બે રાજ્યમાં મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત પરંતુ મયૂખ દ્વારા નહીં તેવા પુરુષોના કિસ્સાઓમાં વારસાનો ક્રમ નિર્ધારિત કરે છે. વારસાના ક્રમમાં પુત્રીને ક્રમ નં. ૭ પર વારસદાર તરીકે માન્ય રાખવામાં આવી છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ, પુત્રી વારસાના ક્રમમાં તેણીથી ઉપરના કોઈપણ વારસદારની ગેરહાજરીમાં જ વારસો મેળવશે અને તેમની સાથે એકસાથે નહીં. ફકરો ૭૭ (પાનું ૧૮૦) મયૂખ દ્વારા શાસિત કેસોમાં વારસાનો ક્રમ નિર્ધારિત કરે છે અને એવી જોગવાઈ કરે છે કે આવા કિસ્સાઓમાં ૧ – ૬ નો વારસાનો ક્રમ એવો જ છે જે મિતાક્ષરા કાયદા દ્વારા શાસિત બોમ્બે રાજ્યમાં પુરુષો માટે ફકરા ૭૨ માં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે. હકીકતમાં પુરુષોના વારસાના કિસ્સાઓમાં ફકરા ૭૧ (પાનું ૧૮૩) માં નિર્ધારિત વારસાનો ક્રમ મુલ્લા હિન્દુ લો

ના ફકરા ૭૭ માં એક ભૂલ છે કેમ કે સદર ફકરામાં ૧-૬ નો વારસાનો ક્રમ ફકરા ૭૨ મુજબનો જ હોવાનો અને ત્યારબાદ નં. ૭ પર પિતા અને નં. ૮ પર માતા આવવાનો ઉલ્લેખ છે. ફકરા ૭૨ માં નં. ૧-૬ ના વારસદારોમાં પુત્રીનો સમાવેશ થતો નથી, જે નં. ૭ પર આવે છે. અપીલકર્તા દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા અવતરણ મુજબ, મયૂખ કાયદો પુત્રીને બાકાત રાખતો જણાય છે. જોકે, આ એક દેખીતી ભૂલ છે અને ફકરા ૭૭ માં જે ફકરાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો તેનો અર્થ ભાષ્યનો ફકરો ૪૩ થતો હોવો જોઈએ. મનોહર અને ચિતલે ની ૪થી આવૃત્તિના ભાષ્યમાં આપવામાં આવેલો એક કોષ્ટક સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરે છે. તેથી, મયૂખ કાયદો મિતાક્ષરા કાયદાથી અલગ પુત્રીને વારસદાર તરીકે માન્ય રાખવામાં કે વારસાના ક્રમમાં તેણીના સ્થાનમાં કોઈ ફેરફાર કરતો નથી, અને અપીલકર્તાની દલીલ સંપૂર્ણપણે ભ્રામક છે.

૬૦. હું એ પણ નોંધવા માંગુ છું કે હિન્દુ વુમેન્સ રાઈટ્સ ટુ પ્રોપર્ટી એક્ટ, ૧૯૩૭ (ટૂંકમાં, “૧૯૩૭ નો અધિનિયમ”) વારસાના કાયદામાં મહત્વપૂર્ણ ફેરફારો રજૂ કરે છે. જ્યાં કોઈ પુરુષ હિન્દુ પોતાની પાછળ કોઈ મિલકત, પછી ભલે તે અલગ હોય કે કૌટુંબિક મિલકતમાં તેનું હિત હોય, તે છોડીને વસિયત કર્યા વિના અવસાન પામે છે, ત્યાં આ અધિનિયમ કુટુંબની અન્ય કોઈપણ સ્ત્રીઓ માટે કોઈ હકની જોગવાઈ કરતો નથી કે અધિકાર પ્રદાન કરતો નથી. તે પરિણીત કે અન્યથા પુત્રીના કોઈપણ હકનો સંદર્ભ આપતો નથી. સદર અધિનિયમનું માળખું તત્કાલીન હિન્દુ સંસ્કૃતિ અને સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબ

વ્યવસ્થા સાથે સુસંગત જણાય છે. હિન્દુ કુટુંબ વ્યવસ્થા એવી હતી કે પુત્રી પોતાના મૃતક પિતા કે જેમણે પોતાના પુત્ર/પુત્રો અને/અથવા વિધવા/વિધવાઓને પાછળ છોડ્યા હોય, તેમની કોઈપણ મિલકત કે તેમાં રહેલો હિસ્સો વારસામાં મેળવી શકતી નહોતી. એવું જણાય છે કે માત્ર પુત્ર/પુત્રો અને/અથવા વિધવા/વિધવાઓની ગેરહાજરીમાં જ, પુત્રી કોઈપણ મિલકત કે તેમાં હિસ્સો વારસામાં મેળવી શકી હોત. તત્કાલીન પ્રચલિત હિન્દુ સંસ્કૃતિ અને તત્વજ્ઞાન લગ્નની સંસ્થામાં અને એ બાબતમાં દ્રઢપણે માનતા હતા કે પુત્રી યોગ્ય ઉંમરની થાય એટલે સહજ રીતે બીજા કુટુંબમાં લગ્ન કરીને જવાનું તેનું નિર્ધારિત હતું. આ સંસ્કૃતિ અને તત્વજ્ઞાન મુખ્યત્વે એટલા માટે હતું કારણ કે તેના લગ્ન તેને તેના પતિના કુટુંબની સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતમાં અથવા તેના પતિની અલગ મિલકતમાં હક મેળવવા માટે હકદાર બનાવશે. પુત્રી આજીવન અપરિણીત રહેવાનો ખ્યાલ ન તો જાણીતો હતો કે ન તો માન્ય હતો. તેથી, આ બાબત એવી સંભાવના દર્શાવે છે કે જ્યારે ૧૯૩૭ નો અધિનિયમ રજૂ કરવામાં આવ્યો ત્યારે પુત્રીને કોઈ અધિંકારો ન તો પ્રદાન કરવામા આવ્યા હતા કે ન તો માન્ય રાખવામાં આવ્યા હતા. હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ, ૧૯૫૬ રજૂ કરવામાં આવ્યો અને હિન્દુઓ વચ્ચે બિન-વસિયતી વારસાને લગતો કાયદો સંહિતાબદ્ધ કરવામાં આવ્યો. આ અધિનિયમ દ્વારા અને વિશેષ કરીને તેની કલમ ૧૪ દ્વારા, ૧૯૫૬ નો અધિનિયમ શરૂ થતાં પહેલાં કે પછી પ્રાપ્ત કરેલી સ્ત્રી દ્વારા ધારણ કરાયેલી કોઈપણ મિલકત, તેણી દ્વારા મર્યાદિત માલિક તરીકે નહીં પરંતુ સંપૂર્ણ માલિક

તરીકે ધારણ કરવામાં આવશે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, હિન્દુ સ્ત્રી દ્વારા ૧૯૫૬ નો અધિનિયમ શરૂ થતાં પહેલાં કે પછી પ્રાપ્ત કરેલી અને કબજામાં રાખેલી કોઈપણ મિલકત, તેણીની સંપૂર્ણ માલિકીની મિલકત રહેશે. આ અધિનિયમ દ્વારા સ્ત્રીઓની "મર્યાદિત એસ્ટેટ" નો ખ્યાલ નાબૂદ કરવામાં આવ્યો હતો અને ૧૯૫૬ નો અધિનિયમ અમલમાં આવતાં પહેલાં કે પછી, તેણીએ સંપૂર્ણપણે મેળવેલી અને કબજામાં રાખેલી મિલકતમાં, પછી ભલે તે મર્યાદિત હોય કે સંપૂર્ણ, તેણીને સંપૂર્ણ હક આપવામાં આવ્યો છે. સદર અધિનિયમની કલમ ૧૫ સ્ત્રી હિન્દુઓના કિસ્સામાં વારસાના સામાન્ય નિયમોની જોગવાઈ કરે છે. વસિયત કર્યા વિના અવસાન પામનાર સ્ત્રી હિન્દુની મિલકત કલમ ૧૬ માં નિર્ધારિત નિયમો અનુસાર અને કલમ ૧૫ માં દર્શાવેલા વારસાના ક્રમ મુજબ સંક્રમિત થશે.

૬૧. ૧૯૩૭ પહેલાં, વસિયત કર્યા વિના અવસાન પામનાર પુરુષ હિન્દુના "એકસાથે વારસદારો" માં માત્ર પુત્ર, પૂર્વ-અવસાન પામેલા પુત્રનો પુત્ર અને પૂર્વ-અવસાન પામેલા પુત્રના પૂર્વ-અવસાન પામેલા પુત્રના પુત્રનો જ સમાવેશ થતો હતો. ૧૯૩૭ ના અધિનિયમે આ યાદીમાં પ્રથમ બે ની વિધવાઓ તેમજ વસિયત કર્યા વિના અવસાન પામનારની પોતાની વિધવાનો ઉમેરો કર્યો. જોકે, પરિશિષ્ટમાં અગ્રતા ધરાવતા વારસદારોના વર્ગ ૧ એ, પ્રથમ વખત, એકસાથે વારસદારોની તત્કાલીન અસ્તિત્વમાં રહેલી યાદીમાં પુત્રીનો ઉમેરો કર્યો, અને વધુમાં, વસિયત કર્યા વિના અવસાન પામનાર વ્યક્તિના અન્ય પૌત્ર-પૌત્રીઓ/દોહિત્ર-દોહિત્રીઓ કે જેમના માતા કે પિતા વસિયત કર્યા વિના

અવસાન પામનાર પહેલાં અવસાન પામ્યા હોય તેમને શક્ય હોય ત્યાં સુધી પૂર્વ-અવસાન પામેલા પુત્રના પુત્રની સમકક્ષ ગણવાનો પ્રયાસ કરે છે, સિવાય કે પહેલા કિસ્સામાં બાળકો વચ્ચે વહેંચવામાં આવનાર હિસ્સો પછીના કિસ્સા કરતાં ઓછો હશે. ૧૯૫૬ ના અધિનિયમની કલમ ૮ થી ૧૦ ના હેતુઓ અને કારણોના કથનમાં આ બાબત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે.

૬૨. શ્રી જોશી દ્વારા જે રજૂઆત કરવામાં આવી છે તેને ઉપર ઉલ્લેખિત મુલ્લા હિન્દુ લો ના સંબંધિત ફકરાઓ પરથી પુષ્ટિ મળે છે. પુનરાવર્તનના ભોગે પણ, હું જણાવી શકું છું કે ફકરો ૪૩ સપિંડો વચ્ચે વારસાના ક્રમની જોગવાઈ કરે છે. ફકરા ૪૩ ની નોંધ ૪ વિધવા સાથે સંબંધિત છે જ્યારે નોંધ ૫ પુત્રી સાથે સંબંધિત છે. નોંધ ૫(૧) હિન્દુની મિલકતમાં, પછી ભલે તે અલગ હોય કે સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતમાં તેનું હિત હોય, વારસો મેળવવા માટે પુત્રી વચ્ચે અગ્રતાની જોગવાઈ કરે છે. તે સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે "જ્યાં સુધી તમામ વિધવાઓ મૃત્યુ ન પામે ત્યાં સુધી પુત્રીઓ વારસો મેળવતી નથી". ફકરા ૪૩ ની નોંધ ૫ માં નિયમ ૪ જોગવાઈ કરે છે કે નિયમ (૨) અને (૩) બોમ્બે રાજ્યમાં લાગુ પડતા નથી. (જુઓ મુલ્લા હિન્દુ લો (૧૭મી આવૃત્તિ) માં ફકરો ૭૨, નં. ૭). ફકરા ૪૩ ની નોંધ ૫ માં રહેલા આ નિયમો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે નિયમ (૧) ને બોમ્બે રાજ્યમાં તેના અમલમાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યો નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, નિયમ (૧) બોમ્બે રાજ્યમાં મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત પુરુષોને સ્પષ્ટપણે લાગુ પડે છે. મુલ્લા હિન્દુ લો નું પ્રકરણ ૬ બોમ્બે રાજ્યમાં પુરુષોના વારસાના ક્રમની

જોગવાઈ કરે છે. તેમાંનો ફકરો ૭૧ બોમ્બે રાજ્યમાં વારસા સાથે સંબંધિત છે. બોમ્બે રાજ્યમાં પુરુષોના વારસાનો ક્રમ ભારતના અન્ય ભાગો કરતાં અલગ છે જ્યાં મિતાક્ષરા કાયદો પ્રવર્તે છે. આ તફાવત એ હકીકત પરથી ઉદ્ભવે છે કે બોમ્બે સંપ્રદાય અમુક સ્ત્રીઓને વારસદાર તરીકે માન્ય રાખે છે જેમને ભારતના અન્ય ભાગોમાં વારસદાર તરીકે માન્ય રાખવામાં આવતી નથી. પ્રકરણ ૬ માં ફકરો ૭૨ મિતાક્ષરા દ્વારા શાસિત કેસોમાં વારસાના ક્રમની જોગવાઈ કરે છે. તે બોમ્બે રાજ્યમાં વારસાના ક્રમમાં ૭૭ સપિંડોની યાદી આપે છે. ફકરા ૭૨ માં આપવામાં આવેલી પ્રથમ સાત સપિંડોની યાદી આ મુજબ વંચાય છે: ૧-૬ પુત્ર, પુત્રનો પુત્ર (જેના પિતા મૃત્યુ પામ્યા છે), અને પુત્રના પુત્રનો પુત્ર (જેના પિતા અને દાદા બંને મૃત્યુ પામ્યા છે). આ એકસાથે વારસો મેળવે છે. ૧૯૪૭ ના અધિનિયમ ૧૮ હેઠળ વિધવા, પૂર્વ-અવસાન પામેલા પુત્રની વિધવા, અને પૂર્વ-અવસાન પામેલા પુત્રના પૂર્વ-અવસાન પામેલા પુત્રની વિધવાને પણ વારસદાર તરીકે માન્ય રાખવામાં આવે છે. (જુઓ ફકરો ૪૩). જુઓ ફકરા ૪૩ ની નોંધ નં. ૧-૩ અને ૪.

૭. પુત્રી. (જુઓ ફકરો ૪૩, નં. ૫, નોંધ (૧), (૪), (૫), (૬) અને (૭)).” નોંધો અને તેમાં ઉલ્લેખિત સંબંધિત નિયમો સાથે ફકરા ૪૩ નું માત્ર વાંચન સ્પષ્ટપણે દર્શાવશે કે "જ્યાં સુધી તમામ વિધવાઓ મૃત્યુ ન પામે ત્યાં સુધી પુત્રીઓ વારસો મેળવતી નથી." (જુઓ ફકરો ૪૩, નં. ૫ નિયમ (૧)). એવી દલીલ કે આવી નોંધ, એટલે કે, "જ્યાં સુધી તમામ વિધવાઓ મૃત્યુ ન પામે

ત્યાં સુધી પુત્રીઓ વારસો મેળવતી નથી" તે ફકરા ૭૨ માં અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી, તે ફગાવી દેવી જ જોઈએ. ફકરો ૭૨ અલગથી વાંચી શકાય નહીં અને તેને ફકરા ૪૩, નં. ૫ ની નોંધ (૧), (૪), (૫), (૬) અને (૭) સાથે વાંચવો પડશે. બોમ્બે રાજ્યમાં, પુત્રી પોતાના પિતાની મિલકતમાં મર્યાદિત એસ્ટેટ મેળવતી નથી, પરંતુ જો તેના પિતાના અવસાન સમયે કોઈ વિધવા જીવતી ન હોય તો તે મિલકત સંપૂર્ણપણે મેળવે છે. માત્ર તે પરિસ્થિતિમાં જ પુત્રી મિલકત મેળવવા માટે હકદાર બને છે અને જો તેણી તે મિલકત મેળવે છે, તો તેણી તેને પોતાની સંપૂર્ણ મિલકત તરીકે મેળવે છે. જો બોમ્બે સંપ્રદાય દ્વારા શાસિત કોઈ હિન્દુ બે પુત્રીઓને છોડીને અવસાન પામે, તો દરેક પુત્રી પોતાના પિતાની એસ્ટેટના અડધા ભાગમાં સંપૂર્ણ હિત મેળવે છે, અને તેને પોતાની અલગ મિલકત તરીકે રાખે છે, અને તેણીના અવસાન પર તેણીનો હિસ્સો તેણીના પોતાના વારસદારોને તેણીના સ્ત્રીધન તરીકે જશે. (જુઓ ફકરો ૧૭૦).

૬૩. એ નોંધ લેવી જરૂરી છે કે જો કોઈ ૧૯૩૭ થી કાયદાના ક્રમિક વિકાસને જુએ, તો તે અપીલકર્તાના એ કેસને વધુ સમર્થન આપે છે કે ૧૯૫૬ પહેલાં જો વિધવા જીવિત હોય તો પુત્રીનો મિલકતમાં કોઈ હક નહોતો. ૧૯૫૬ નો અધિનિયમ પણ ૧૯૫૬ પહેલાં વિધવા દ્વારા વારસામાં મેળવેલી/કબજામાં રાખેલી મિલકત પર પુત્રીને કોઈ અધિકાર આપતો નથી. ૧૯૫૬ ના અધિનિયમની કલમ ૧૬ સાથે વંચાણે લેતાં કલમ ૧૫ હેઠળ વસિયત કર્યા વિના અવસાન પામનાર સ્ત્રી હિન્દુની મિલકતમાં વારસો મેળવવા માટે પુત્રી હકદાર છે.

જોકે, જો કોઈ વિધવા, કે જે ૧૯૫૬ નો અધિનિયમ અમલમાં આવ્યો ત્યારે પોતાના કબજાવાળી મિલકતની એકમાત્ર માલિક હતી, તેણીએ પોતાની ઇચ્છા મુજબની કોઈપણ રીતે, જેમ કે વસિયતનામું કે બક્ષિસ દ્વારા, કોઈ અજાણી વ્યક્તિને પણ પોતાની મિલકતનો નિકાલ કર્યો હોય, તો આવી મિલકતમાં પુત્રીઓને કોઈ હક મળતો નહોતો, ભલે તેણી ૧૯૫૬ ના અધિનિયમની કલમ ૧૫ હેઠળ પુત્રો સાથે વારસાના ક્રમમાં પ્રથમ હતી. કલમ ૧૫ નું સાદું વાંચન દર્શાવશે કે વસિયત કર્યા વિના અવસાન પામનાર સ્ત્રી હિન્દુ દ્વારા પાછળ છોડાયેલી મિલકત માટે સ્ત્રી હિન્દુ હકદાર હતી.

૬૪. તેથી, અપીલકર્તાઓ દ્વારા પ્રસ્તાવિત કરાયેલો એ પ્રશ્ન કે મયૂખ પુત્રની સાથે સમાન રીતે વારસો મેળવવા માટે પુત્રીને વારસાનો હક માન્ય રાખે છે અને પ્રદાન કરે છે તે વિચારણા માટે બિલકુલ ઉપસ્થિત થતો નથી અને કોઈપણ સંજોગોમાં તે સંપૂર્ણપણે ગેરસમજભર્યો અને કોઈપણ આધાર વિનાનો છે. એ બાબત અન્યથા સુસ્થાપિત છે કે હિન્દુ સક્સેશન એક્ટ, ૧૯૫૬ ના ઘડતર પહેલાં, પિતાની મિલકતમાં પુત્રીનો કોઈ હિસ્સો નહોતો.

૬૫. સર્વોચ્ચ અદાલતે (૧૯૮૪) ૩ એસ.સી.સી. ૬૧૯ માં નોંધાયેલા શ્રીમતી રાજ રાણી વિ. ચીફ સેટલમેન્ટ કમિશનર, દિલ્હી અને અન્ય ના કેસમાં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:

"૧૨. આ કેસનો નિર્ણય એ પ્રશ્ન પર નિર્ભર કરે છે કે શું નાનક ચંદનું

અવસાન હિન્દુ સક્સેસન એક્ટના અમલ પહેલાં થયું હતું કે પછી. જો તેઓ હિન્દુ સક્સેસન એક્ટના અમલ પહેલાં અવસાન પામ્યા હોય તો દેખીતી રીતે જ પુત્રીઓને નાનક ચંદ દ્વારા છોડવામાં આવેલી મિલકતમાં કોઈ હિસ્સો મળી શકે નહીં. જો બીજી તરફ તેઓ હિન્દુ સક્સેસન એક્ટના અમલ પછી અવસાન પામ્યા હોય, તો પુત્રીઓ નાનક ચંદ દ્વારા છોડવામાં આવેલી મિલકતમાં સમાન હિસ્સો મેળવવા હકદાર બનશે. ગમે તે સંજોગોમાં નાનક ચંદનું અવસાન હિન્દુ સક્સેસન એક્ટ પહેલાં થયું હતું કે પછી તે હકીકતને ધ્યાનમાં લીધા વિના નાનક ચંદની વિધવા મિલકતમાં હિસ્સો મેળવવા હકદાર બનશે. હાઈકોર્ટે કેસના આ પાસાની સંપૂર્ણપણે ઉપેક્ષા કરી છે. જો ખુદ દીવાન ચંદના અહેવાલ અનુસાર નાનક ચંદ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૪ માં ગુમ થઈ ગયા હોય અને જો તેઓ જીવિત હોત તો જેમના દ્વારા સ્વાભાવિક રીતે તેમના સમાચાર સાંભળવા મળ્યા હોત તેવા લોકો દ્વારા સાત વર્ષ સુધી તેમના કોઈ સમાચાર સાંભળવામાં આવ્યા ન હોય, તો જ્યારે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય ત્યારે મૃત્યુનું અનુમાન બાંધી શકાયું હોત. પરંતુ હાલના કેસમાં આવું કોઈ અનુમાન ઉપસ્થિત થતું નથી કારણ કે ગુમ થયાની તારીખના માત્ર બે વર્ષ પછી જ આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો.

૧૩. મૃત્યુની વાસ્તવિક તારીખના સંબંધમાં હાઈકોર્ટે મૃત્યુ પ્રમાણપત્ર અંગે વિચારણા કરતાં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :

"અર્ધ-ન્યાયિક કામગીરી કરતા વહીવટી અધિકારી તરીકે, એડિશનલ સેટલમેન્ટ કમિશનર મૃત્યુ પ્રમાણપત્ર પર વિશ્વાસ મૂકવા હકદાર હતા. તેઓ નાનક ચંદના વારસદારો કોણ હતા તે અંગે માત્ર પ્રાથમિક તપાસ કરવા માટે બંધાયેલા હતા. તેમણે તે પ્રશ્નનો આખરી નિર્ણય કરવાનો નહોતો. પ્રાથમિક તપાસ માટે કુટુંબ જ્યાં રહેતું હતું તે સ્થળના પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ દ્વારા સહી કરાયેલ મૃત્યુ પ્રમાણપત્ર પર્યાપ્ત હતું. તેથી, એડિશનલ સેટલમેન્ટ કમિશનરને સંતોષ થયો હતો કે મૃતકના સ્થાને નાનક ચંદના પુત્રોની ફેરબદલી કરવાથી તેમની પુત્રીને કોઈ પ્રતિકૂળ અસર થશે નહીં. તેથી, તેમના માટે ડિસ્પ્લેસ્ડ પર્સન્સ (ક્લેઇમ્સ) સપ્લીમેન્ટરી એક્ટ, ૧૯૫૪ ની કલમ ૫ ની પેટા-કલમ (૨) હેઠળ પુત્રીને સાંભળવાની તક આપવી જરૂરી નહોતી."

મૃતક જ્યાં એક સમયે રહેતા હતા તે સ્થળના પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ દ્વારા આપવામાં આવેલું પ્રમાણપત્ર, ઓછામાં ઓછું કહીએ તો, પુરાવામાં ગ્રાહ્ય નથી. એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૩૫ જોગવાઈ કરે છે કે કોઈપણ જાહેર અથવા અન્ય સત્તાવાર પુસ્તક, રજિસ્ટર અથવા રેકોર્ડમાં વિવાદગ્રસ્ત હકીકત અથવા સુસંગત હકીકત દર્શાવતી, અને લોકસેવક દ્વારા પોતાની સત્તાવાર ફરજના પાલનમાં કરવામાં આવેલી, અથવા જે દેશમાં આવું પુસ્તક, રજિસ્ટર અથવા રેકોર્ડ રાખવામાં આવે છે તે દેશના કાયદા દ્વારા વિશેષરૂપે સોંપવામાં આવેલી ફરજના પાલનમાં અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ

દ્વારા કરવામાં આવેલી નોંધ ખુદ એક સુસંગત હકીકત છે.

૧૪. હાલના કેસમાં કુટુંબ જ્યાં એક સમયે રહેતું હતું તે સ્થળના અમુક પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ દ્વારા આપવામાં આવેલું પ્રમાણપત્ર એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૩૫ ની જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરતું નથી. પ્રમાણપત્ર આપનાર વ્યક્તિ પર જન્મ અને મૃત્યુનો રેકોર્ડ રાખવાની કોઈ કાનૂની ફરજ લાદવામાં આવી હતી તેવો કોઈ પુરાવો નથી અને તેથી, મૃત્યુ પ્રમાણપત્રનું કોઈ પુરાવાકીય મૂલ્ય નથી. મિલકત હડપ કરવા માટે કહેવાતા પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ પાસેથી મૃત્યુ પ્રમાણપત્ર મેળવવું કોઈપણ વ્યક્તિ માટે ખૂબ સરળ છે. જો દીવાન ચંદના જણાવ્યા અનુસાર નાનક ચંદનું અવસાન થયું હોય, તો તેમણે એ પણ દર્શાવવું જોઈએ કે તેમનું અવસાન ક્યાં થયું હતું અને તેમના મૃત્યુનું સ્થળ સુસંગત રહેશે, નહીં કે તેમના જન્મ અથવા રહેઠાણનું સ્થળ. આ પ્રમાણપત્ર સ્પષ્ટપણે એ સ્થળનું નથી જ્યાં નાનક ચંદનું અવસાન થયું હતું. અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે સત્તાવાળાઓએ પુરાવામાં અગ્રાહ્ય એવા મૃત્યુ પ્રમાણપત્ર પર આધાર રાખીને ગંભીર ભૂલ કરી છે.

૧૫. હાઈકોર્ટે માત્ર એવા અનુમાન પર કે નાનક ચંદ હિન્દુ સક્સેસન એક્ટના અમલના ઘણા સમય પહેલાં અવસાન પામ્યા હતા અને તેથી પુત્રીઓ વારસદાર ન હોવાથી તેમને કોઈ પ્રતિકૂળ અસર થઈ નથી, ડિસ્પ્લેસ્ડ પર્સન્સ (ક્લેઈમ્સ) સપ્લીમેન્ટરી એક્ટ, ૧૯૫૪ ની કલમ ૫(૨) હેઠળ અપીલકર્તાને તક આપવી જોઈતી હતી તેવી અપીલકર્તા વતી રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલને ફગાવી દીધી હતી. તે કેવળ આધારહીન અનુમાન છે. નાનક ચંદ દ્વારા છોડવામાં આવેલી

મિલકતમાં પુત્રીઓ હિત મેળવવા હકદાર બનશે કે નહીં તેનો આધાર નાનક ચંદનું અવસાન હિન્દુ સક્સેસન એક્ટના અમલ પહેલાં થયું હતું કે પછી તેના પર રહેશે. તેથી નાનક ચંદનું અવસાન હિન્દુ સક્સેસન એક્ટના અમલ પહેલાં થયું હતું કે નહીં તે નક્કી કરવું એક મહત્વનો પ્રશ્ન હતો. તેના માટે કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંત અનુસાર અપીલકર્તાને તક પૂરી પાડવામાં આવે તે તદ્દન આવશ્યક હતું. અગાઉ અવલોકન કર્યા મુજબ, જો અપીલકર્તાને તક આપવામાં આવી હોત તો તેણીએ દીવાન ચંદની એવી કબૂલાત રજૂ કરી હોત કે તેમના પિતા નાનક ચંદ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૪ માં કોઈક સમયે ગુમ થઈ ગયા હતા અને પોલીસ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી તપાસના પરિણામે તેમનો કોઈ પત્તો લાગ્યો નહોતો.

૧૬. મૃત્યુ પ્રમાણપત્ર પર આધારિત એવું તારણ કે નાનક ચંદનું અવસાન હિન્દુ સક્સેસન એક્ટના અમલ પહેલાં થયું હતું, તે એક ક્ષણ માટે પણ ટકી શકે નહીં કારણ કે તે પુરાવાના એક અગ્રાહ્ય અંશ પર આધારિત છે. જો તે તારણ રદ કરવામાં આવે, તો એવા નિષ્કર્ષ પરથી બચવાનો કોઈ માર્ગ નથી કે નાનક ચંદનું અવસાન હિન્દુ સક્સેસન એક્ટના અમલ પહેલાં નહીં પરંતુ તે પછી, એટલે કે ૨૫ ઓક્ટોબર, ૧૯૫૬ પછી થયું હતું.

૧૭. એ બાબતે કોઈ વિવાદ નથી કે નાનક ચંદ પોતાની પાછળ પોતાની વિધવા, ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓને છોડીને અવસાન પામ્યા હતા. દીવાન ચંદે નાનક ચંદ માત્ર ત્રણ પુત્રોને પાછળ છોડીને અવસાન પામ્યા હોવાનો આક્ષેપ કરીને કપટપૂર્વક એક હુકમ મેળવી લીધો હતો. જો નાનક ચંદ હિન્દુ

સક્સેસન એક્ટના અમલ પછી અવસાન પામ્યા હોય, જેમ કે અગાઉ તારણ કાઢવામાં આવ્યું છે, તો દેખીતી રીતે જ તેમની વિધવા, ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ સમાન હિસ્સામાં તેમના હિતના વારસદાર બનશે, જે ૧/૭ મો હિસ્સો થશે. હવે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે પોતાના મૃત્યુ સમયે નાનક ચંદનું હિત શું હતું. જેમ કે પ્રશ્નવાળી મિલકત મિતાક્ષરા કો-પાર્સનરી મિલકત હતી, તેમનું હિત હિન્દુ સક્સેસન એક્ટની કલમ ૬ ની સ્પષ્ટતા ૧ ની જોગવાઈઓ અનુસાર નિર્ધારિત કરવામાં આવશે. આ તબક્કે કલમ ૬ ને, આ કેસના હેતુઓ માટે તે જેટલી મહત્વપૂર્ણ છે તેટલા અંશે વાંચવી યોગ્ય રહેશે :

"૬. જ્યારે કોઈ પુરુષ હિન્દુ આ અધિનિયમના પ્રારંભ પછી, પોતાના મૃત્યુ સમયે મિતાક્ષરા કો-પાર્સનરી મિલકતમાં હિત ધરાવતો હોય ત્યારે અવસાન પામે, ત્યારે મિલકતમાં તેનું હિત કો-પાર્સનરીના હયાત સભ્યો પર ઉત્તરાધિકાર દ્વારા સંક્રમિત થશે અને આ અધિનિયમ અનુસાર નહીં :
પરંતુ શરત એ છે કે, જો મૃતક પોતાની પાછળ પરિશિષ્ટના વર્ગ ૧ માં નિર્દિષ્ટ કરેલી સ્ત્રી સંબંધી અથવા તે વર્ગમાં નિર્દિષ્ટ કરેલા પુરુષ સંબંધી કે જે આવી સ્ત્રી સંબંધી મારફતે દાવો કરતો હોય તેને જીવિત છોડી ગયો હોય, તો મિતાક્ષરા કો-પાર્સનરી મિલકતમાં મૃતકનું હિત, સંજોગો અનુસાર વસિયતી અથવા બિન-વસિયતી વારસા દ્વારા, આ અધિનિયમ હેઠળ સંક્રમિત થશે અને ઉત્તરાધિકાર દ્વારા નહીં.
સ્પષ્ટતા ૧. - આ કલમના હેતુઓ માટે, હિન્દુ મિતાક્ષરા કો-પાર્સનરનું હિત

મિલકતમાંનો એવો હિસ્સો ગણાશે કે જે તેને ફાળવવામાં આવ્યો હોત જો તેના મૃત્યુના તુરંત પહેલાં મિલકતના ભાગલા થયા હોત, પછી ભલે તે ભાગલાનો દાવો કરવા માટે હકદાર હોય કે નહીં." નાનક ચંદનું હિત મિલકતમાંનો એવો હિસ્સો ગણાશે કે જે તેમને ફાળવવામાં આવ્યો હોત જો તેમના મૃત્યુના તુરંત પહેલાં મિલકતના ભાગલા થયા હોત, પછી ભલે તેઓ ભાગલાનો દાવો કરવા હકદાર હતા કે નહીં. કલમ ૬ ની સ્પષ્ટતા ૧ ને ધ્યાને લેતાં, નાનક ચંદ અને તેમની પત્ની તથા ત્રણ પુત્રો વચ્ચેના ભાગલા વખતે નાનક ચંદને ૧/૫ મો હિસ્સો મળ્યો હોત. જો એકવાર નાનક ચંદના મૃત્યુ પહેલાં તેમનું હિત ૧/૫ મું નિર્ધારિત કરવામાં આવે, તો તેમનું હિત તેમની વિધવા, ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ પર સમાન રીતે સંક્રમિત થશે અને આમ તે પૈકીના દરેકનો હિસ્સો ૧/૫ × ૧/૭, એટલે કે પ્રત્યેકનો ૧/૩૫ મો થશે. આ વારસદારોના દાવાને માત્ર એટલા માટે નકારી શકાય નહીં કારણ કે તેઓ પૈકીના કેટલાકે દાવો રજૂ કર્યો નથી. જ્યારે વારસદારો વચ્ચે હિસ્સો નિર્ધારિત કરવાનો પ્રશ્ન અદાલત સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે અદાલતે જોવું પડે છે કે દરેક વારસદારને તેનો યોગ્ય હિસ્સો મળે. સામાવાળાઓ તરફે ઉપસ્થિત શ્રી ઇતોરોરા અપીલકર્તા વતી ઉપસ્થિત કરાયેલા મુદ્દાનો સફળતાપૂર્વક સામનો કરી શક્યા નહોતા."

૬૬. સર્વોચ્ચ અદાલતે (૨૦૧૮) ૭ એસ.સી.સી. ૬૪૬ માં નોંધાયેલા

શ્યામ નારાયણ પ્રસાદ વિ. કૃષ્ણા પ્રસાદ અને અન્ય ના કેસમાં ખૂબ જ તાજેતરના ચુકાદામાં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:

"૧૨. એ સુસ્થાપિત છે કે કોઈ પુરુષ હિન્દુ દ્વારા પોતાના પિતા, પિતાના પિતા અથવા પિતાના પિતાના પિતા પાસેથી વારસામાં મેળવેલી મિલકત એ પિતૃક મિલકત છે. મિતાક્ષરા કાયદા અનુસાર પિતૃક મિલકતનું આવશ્યક લક્ષણ એ છે કે જે વ્યક્તિ તેને વારસામાં મેળવે છે તેના પુત્રો, પૌત્રો અને પ્રપૌત્રો તેમના જન્મની ક્ષણે જ આવી મિલકતમાં હિત અને તેની સાથે જોડાયેલા અધિકારો પ્રાપ્ત કરે છે. પિતૃક મિલકતના ભાગલા વખતે કો-પાર્સનર જે હિસ્સો મેળવે છે તે તેના પુરુષ સંતાન સંદર્ભે પિતૃક મિલકત છે. ભાગલા પછી, પુત્રના હાથમાં રહેલી મિલકત પિતૃક મિલકત તરીકે ચાલુ રહેશે અને તે પુત્રનો કુદરતી અથવા દત્તક પુત્ર તેમાં હિત મેળવશે અને ઉત્તરાધિકાર દ્વારા તેના માટે હકદાર બનશે.

૧૩. સી. કૃષ્ણા પ્રસાદ વિ. સી.આઈ.ટી., બેંગલોર, ૧૯૭૫ (૧) એસ.સી.સી. ૧૬૦ માં આ કોર્ટે સમાન પ્રશ્ન પર વિચારણા કરી હતી. સદર કેસમાં, અપીલકર્તા સી. કૃષ્ણા પ્રસાદ પોતાના પિતા કૃષ્ણસ્વામી નાયડુ અને ભાઈ સી. કૃષ્ણા કુમાર સાથે ૩૦ ઓક્ટોબર, ૧૯૫૮ સુધી અવિભક્ત હિન્દુ કુટુંબ ધરાવતા હતા, જ્યારે કૃષ્ણસ્વામી નાયડુ અને તેમના બે પુત્રો વચ્ચે ભાગલા થયા હતા. એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો કે શું સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબના ભાગલા વખતે કોઈ અપરિણીત પુરુષ હિન્દુનું તેના સિવાય

કુટુંબમાં અન્ય કોઈ વ્યક્તિ સભ્ય ન હોવા છતાં અવિભક્ત કુટુંબના દરજ્જામાં આકારણી થઈ શકે કે નહીં. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ભાગલા વખતે કો-પાર્સનર જે હિસ્સો મેળવે છે તે પુરુષ સંતાન સંદર્ભે પિતૃક મિલકત છે. નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

"૮. પિતૃક મિલકતના ભાગલા વખતે કો-પાર્સનર જે હિસ્સો મેળવે છે તે તેના પુરુષ સંતાન સંદર્ભે પિતૃક મિલકત છે. તેઓ જન્મથી જ તેમાં હિત પ્રાપ્ત કરે છે, પછી ભલે તેઓ ભાગલા વખતે હયાત હોય અથવા તે પછીથી જન્મ્યા હોય. આવો હિસ્સો, જોકે, માત્ર તેના પુરુષ સંતાન સંદર્ભે જ પિતૃક મિલકત છે. અન્ય સગાં-સંબંધીઓ સંદર્ભે, તે અલગ મિલકત છે, અને જો કો-પાર્સનર પુરુષ સંતાન છોડ્યા વિના અવસાન પામે, તો તે વારસા દ્વારા તેના વારસદારોને જાય છે (જુઓ મુલ્લાઝ પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ હિન્દુ લો, ૧૪મી આવૃત્તિ, પાનું ૨૭૨). જે વ્યક્તિ તત્કાળ પૂરતો એકમાત્ર હયાત કો-પાર્સનર હોય તે કો-પાર્સનરી મિલકતનો નિકાલ કરવા માટે એવી રીતે હકદાર છે જાણે કે તે તેની અલગ મિલકત હોય. તે કાયદેસર જરૂરિયાત વિના પણ મિલકતનું વેચાણ કરી શકે છે અથવા ગીરો મૂકી શકે છે અથવા તેનું બક્ષિસ કરી શકે છે. જો ત્યારપછી તેને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થાય અથવા તે પુત્ર દત્તક લે, તો પણ આવી તબદીલી, પછી ભલે તે વેચાણ, ગીરો અથવા બક્ષિસના રૂપમાં હોય, કાયમ રહેશે, કારણ કે પુત્ર પોતાના જન્મ અથવા ગર્ભાધાન પહેલાં તેના પિતા દ્વારા કરવામાં આવેલી તબદીલી સામે

વાંધો ઉઠાવી શકે નહીં".

(ભારપૂર્વક દર્શાવેલ છે)

૧૪. એમ. યોગેન્દ્ર અને અન્ય વિ. લીલમ્મા એન. અને અન્ય ૨૦૦૯ (૧૫) એસ.સી.સી. ૧૮૪ માં, નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

"આ કોર્ટના કેટલાક નિર્ણયોને ધ્યાને લેતાં હવે એ સુસ્થાપિત છે કે ભાગલામાં એકમાત્ર કો-પાર્સનરને ફાળવવામાં આવેલી મિલકત તેના હાથમાં તેની અલગ મિલકત રહેશે કારણ કે તે માત્ર ત્યારે જ પુનર્જીવિત થશે જ્યારે તેને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થાય. મિલકત કો-પાર્સનરી મિલકત રહે છે તેમ કહેવું એક બાબત છે પરંતુ તે પુનર્જીવિત થાય છે તેમ કહેવું બીજી બાબત છે. બંને વચ્ચેનો તફાવત તદ્દન સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ છે. પ્રથમના કિસ્સામાં એકમાત્ર હયાત કો-પાર્સનર દ્વારા કરવામાં આવેલું કોઈપણ વેચાણ અથવા તબદીલી માન્ય રહેશે જ્યારે કો-પાર્સનરના કિસ્સામાં કર્તા દ્વારા કરવામાં આવેલી કોઈપણ તબદીલી માન્ય રહેશે." (ભારપૂર્વક દર્શાવેલ છે)

૧૫. રોહિત ચૌહાણ વિ. સુરિન્દર સિંહ અને અન્ય ૨૦૧૩ (૯) એસ.સી.સી. ૪૧૯ માં, પ્રતિવાદી નં. ૧ દ્વારા એવી તકરાર લેવામાં આવી હતી કે સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબની મિલકતના ભાગલા પછી, પ્રતિવાદી નં. ૨ ના હિસ્સામાં ફાળવવામાં આવેલી જમીન તેમની સ્વ-સંપાદિત મિલકત બની ગઈ હતી અને

તેઓ પોતાની ઈચ્છા મુજબની રીતે મિલકતની તબદીલી કરવા માટે સક્ષમ હતા. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પ્રતિવાદી નં. ૨ ને પોતાના પિતા અને ભાઈઓ વચ્ચેના ભાગલાના હુકમનામાના આધારે જે મિલકત મળી હતી તે અન્ય સગાં-સંબંધીઓ સંદર્ભે અલગ મિલકત હોવા છતાં, જે ક્ષણે પ્રતિવાદી નં. ૨ ને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો તે ક્ષણે જ તેણે કો-પાર્સનરી મિલકતનાં લક્ષણો પ્રાપ્ત કરી લીધા હતા. આમ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

> *"જે વ્યક્તિ તત્કાળ પૂરતો એકમાત્ર હયાત કો-પાર્સનર હોય, જેમ કે હાલના કેસમાં વાદીના જન્મ પહેલાં ગુલાબ સિંહ હતા, તેઓ કો-પાર્સનરી મિલકતનો નિકાલ કરવા માટે એવી રીતે હકદાર હતા જાણે કે તે તેમની અલગ મિલકત હોય. ગુલાબ સિંહ, વાદી રોહિત ચૌહાણના જન્મ સુધી, મિલકતને પોતાની મિલકત તરીકે પોતાની પસંદગી મુજબની રીતે વેચવા, ગીરો મૂકવા અને વ્યવહાર કરવા માટે સક્ષમ હતા. જો તેમણે વાદી રોહિત ચૌહાણના જન્મ પહેલાં તેમ કર્યું હોત, તો વાદી પોતાના જન્મ અથવા ગર્ભાધાન પહેલાં પોતાના પિતા દ્વારા કરવામાં આવેલી તબદીલી સામે વાંધો ઉઠાવવા માટે સક્ષમ ન હોત. પરંતુ, હાલના કેસમાં, એ સ્વીકૃત સ્થિતિ છે કે પ્રતિવાદી નં. ૨ ને ભાગલા વખતે મળેલી મિલકત પિતૃક મિલકત હતી અને વાદીના જન્મ સુધી તેઓ એકમાત્ર હયાત કો-પાર્સનર હતા પરંતુ જે ક્ષણે વાદીનો જન્મ થયો, તે ક્ષણે જ તેમણે પિતાની મિલકતમાં હિસ્સો મેળવી લીધો અને કો-પાર્સનર બન્યા. અગાઉ*

અવલોકન કર્યા મુજબ, સુસ્થાપિત કાનૂની સ્થિતિને ધ્યાને લેતાં, ભાગલા વખતે પ્રતિવાદી નં. ૨ ને ફાળવવામાં આવેલી તેમના હાથમાંની મિલકત વાદીના જન્મ સુધી અલગ મિલકત હતી અને, તેથી, તેમના જન્મ પછી પ્રતિવાદી નં. ૨ માત્ર કાયદેસર જરૂરિયાત માટે કર્તા તરીકે જ મિલકતની તબદીલી કરી શક્યા હોત. કોઈનો પણ એવો કેસ નથી કે પ્રતિવાદી નં. ૨ એ કોઈપણ કાયદેસર જરૂરિયાત માટે કર્તા તરીકે વેચાણ દસ્તાવેજો અને મુક્તિ દસ્તાવેજ કરી આપ્યા હતા. તેથી, ગુલાબ સિંહ દ્વારા સમગ્ર કો-પાર્સનરી મિલકતના સંબંધમાં કરી આપવામાં આવેલા વેચાણ દસ્તાવેજો અને મુક્તિ દસ્તાવેજ ગેરકાયદેસર, રદબાતલ અને શૂન્ય છે. જોકે, વેચાણ દસ્તાવેજો અને મુક્તિ દસ્તાવેજ કરી આપવાના સમયે ગુલાબ સિંહના હિસ્સામાં આવી હોત તેવી મિલકતના સંબંધમાં, પક્ષકારો યોગ્ય કાર્યવાહીમાં પોતાના ઉપાયો મેળવી શકે છે."

૬૭. દાવો અત્યંત સમયમર્યાદા બહાર હોવાના મુદ્દા પર, સામાવાળા નં. ૧૭ તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જોશીએ એ.આઈ.આર. ૨૦૦૬ એસ.સી. ૩૬૦૮ માં નોંધાયેલા પ્રેમ સિંહ વિ. બીરબલ ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર યોગ્ય રીતે આધાર રાખ્યો છે, જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:

"૧૧. લિમિટેશન એ સમાપ્તિનો કાયદો છે. તે સામાન્ય રીતે ઉપાયને બાધિત કરે છે, પરંતુ, અધિકારને સમાપ્ત કરતો નથી. સદર નિયમનો

એકમાત્ર અપવાદ લિમિટેશન એક્ટ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૨૭ માં જોવા મળે છે જે જોગવાઈ કરે છે કે કોઈપણ મિલકતના કબજા માટે દાવો દાખલ કરવા માટે કોઈપણ વ્યક્તિ માટે નિર્ધારિત સમયગાળો પૂર્ણ થતાં, આવી મિલકત પરનો તેનો અધિકાર સમાપ્ત થઈ જશે.

૧૨. લિમિટેશન એક્ટની જોગવાઈઓ દ્વારા વિચારવામાં આવેલ અધિકારની સમાપ્તિ, પ્રથમદર્શનીય રીતે તમામ પ્રકારના દાવાઓમાં આકર્ષિત થશે. લિમિટેશન એક્ટ સાથે જોડાયેલ પરિશિષ્ટ, આર્ટિકલ્સ દ્વારા નિર્ધારિત કર્યા મુજબ, જોગવાઈ કરે છે કે નિર્ધારિત સમયગાળો વીતી ગયા પછી, દાવો દાખલ કરવાનું બાધિત થશે. લિમિટેશન એક્ટની કલમ ૩ જોગવાઈ કરે છે કે પ્રતિવાદી દ્વારા કોઈ બચાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે કે નહીં તે હકીકતને ધ્યાનમાં લીધા વિના, જો કોઈ દાવો મુદ્દતથી બાધિત જણાય, તો નિર્ધારિત સમયગાળા પછી દાખલ કરાયેલ દરેક દાવો, કરવામાં આવેલી અપીલ અને કરવામાં આવેલી દરેક અરજી નામંજૂર કરવામાં આવશે.

૧૩. લિમિટેશન એક્ટની આર્ટિકલ ૫૯ ખાસ કરીને ત્યારે લાગુ થાય છે જ્યારે કપટ અથવા ભૂલના આધારે રાહત માંગવામાં આવે છે. તે માત્ર તેના દાયરામાં કપટપૂર્ણ વ્યવહારોનો સમાવેશ કરે છે જે રદબાતલ કરી શકાય તેવા વ્યવહારો છે.

૧૪. દસ્તાવેજ રદ કરવાનો દાવો સ્પેસિફિક રિલીફ એક્ટની કલમ ૩૧ ની જોગવાઈઓ પર આધારિત છે, જે નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૩૧. ક્યારે રદ્દીકરણનો હુકમ કરી શકાય.-

(૧) કોઈપણ વ્યક્તિ કે જેની સામે લેખિત દસ્તાવેજ રદબાતલ અથવા રદબાતલ કરવા યોગ્ય હોય, અને જેને વાજબી આશંકા હોય કે આવો દસ્તાવેજ, જો બાકી રહેવા દેવામાં આવે તો તેને ગંભીર નુકસાન પહોંચાડી શકે છે, તે તેને રદબાતલ અથવા રદબાતલ કરવા યોગ્ય ઠરાવવા માટે દાવો કરી શકે છે; અને અદાલત, પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી, તે મુજબ ઠરાવી શકે છે અને તેને સોંપી દેવાનો અને રદ કરવાનો હુકમ કરી શકે છે.

(૨) જો દસ્તાવેજ ઈન્ડિયન રજિસ્ટ્રેશન એક્ટ, ૧૯૦૮ હેઠળ નોંધાયેલ હોય, તો અદાલત પોતાના હુકમનામાની નકલ તે અધિકારીને પણ મોકલશે કે જેની કચેરીમાં દસ્તાવેજ આ રીતે નોંધાયેલ છે; અને તેવા અધિકારી પોતાના ચોપડામાં સમાવિષ્ટ દસ્તાવેજની નકલ પર તેના રદ્દીકરણની હકીકત નોંધશે."

૧૫. સ્પેસિફિક રિલીફ એક્ટ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૩૧ આમ, રદબાતલ અને રદબાતલ કરવા યોગ્ય બંને દસ્તાવેજોનો સંદર્ભ આપે છે. તે વિવેકાધીન રાહત પૂરી પાડે છે.

૧૬. જ્યારે કોઈ દસ્તાવેજ માન્ય હોય, ત્યારે તેના રદ્દીકરણનો કોઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી. જ્યારે કોઈ દસ્તાવેજ શરૂઆતથી જ રદબાતલ હોય, ત્યારે તેને રદબાતલ ઠરાવતું હુકમનામું જરૂરી રહેશે નહીં કારણ કે તે કાયદાની નજરમાં અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી, કારણ કે તે શૂન્ય ગણાશે.

૧૭. એકવાર, જોકે, વાદી દ્વારા કોઈ વ્યવહાર રદ કરવા માટે દાવો દાખલ કરવામાં આવે, તો તે આર્ટિકલ ૫૯ દ્વારા શાસિત થશે. જો આર્ટિકલ ૫૯ આકર્ષિત ન થાય તો પણ, અવશેષ આર્ટિકલ આકર્ષિત થશે.

૧૮. જ્યારે બળજબરી, અયોગ્ય લાગવગ, ઉચાપત અથવા કપટ કે જે વાદી ભારપૂર્વક જણાવે છે તે સાબિત કરવું જરૂરી હોય ત્યારે આર્ટિકલ ૫૯ આકર્ષિત થશે. આવા દસ્તાવેજોના કિસ્સામાં આર્ટિકલ ૫૯ લાગુ પડશે. તેથી, તે લાગુ થશે જ્યાં દસ્તાવેજ પ્રથમદર્શનીય રીતે માન્ય હોય. તે માત્ર એવા દસ્તાવેજોને લાગુ પડશે નહીં જે અનુમાનિત રીતે અમાન્ય હોય.”

૬૮. આ બાબતના એકંદર પરિપ્રેક્ષ્યમાં, હું એવા તારણ પર પહોંચ્યો છું કે બંને નીચલી અદાલતો દ્વારા નોંધાયેલા સમવર્તી તારણોમાં કોઈ હસ્તક્ષેપની જરૂર નથી. તેથી, આ સેકન્ડ અપીલ નિષ્ફળ જાય છે અને આથી નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

૬૯. આ સેકન્ડ અપીલ નામંજૂર થવાના પરિણામે, સંલગ્ન સિવિલ એપ્લિકેશન ટકી શકશે નહીં અને તેનો પણ નિકાલ કરવામાં આવે છે.

(જે.બી. પારડીવાલા, ન્યાયમૂર્તિ)

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==